

ISSN 1691-273X

PRAKSE
IETEIKUMI
PRAKSE
IETEIKUMI
PRAKSE
IETEIKUMI

8

**VALODAS PRAKSE:
VĒROJUMI UN IETEIKUMI**

ISSN 1691-273X

Latviešu valodas aģentūra

Nr. 8/2013

**VALODAS PRAKSE:
VĒROJUMI UN IETEIKUMI**
Populārzinātnisku rakstu krājums

8

Rīga
Latviešu valodas aģentūra
2013

UDK 811.174(082)

Va 390

Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums.
Atb. red. A. Kalnača. Nr. 8. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2013. 182 lpp.

Atbildīgā redaktore *Dr. philol.* Andra Kalnača

Recenzents *Dr. philol.* Juris Grigorjevs

Populārzinātniskā rakstu krājuma 8. laidienā ietvertie raksti veido vairākus tematiskos lokus – vispārīgi jautājumi, valoda un vide, onomastika, leksika, stils, gramatika, vārds izloksnēs. Vispārīgu jautājumu sadaļā aplūkoti valodas muzikalitātes jautājumi, kā arī sniegta rūpīga un objektīva 2012. gada t. s. valodu referenduma cēloņu un norises analīze. Valodas un vides mijattiecību analīzei veltīti raksti par svešvalodu lietojumu Igaunijas augstākās izglītības sistēmā, latviešu valodas īpašvārdu atveidi Lietuvas presē un par dažādu laika posmu vācu valodas aizguvumiem mūsdienu latviešu valodā. Onomastikas sadaļā sniegts Latvijā retu personvārdu apskats un raksturota to izvēles motivācija, kā arī aplūktas latviešu priekšvārdu sistēmas jaunākās aktualitātes. Leksikas sadaļu pārstāv pētījums par dažādu valodas paveidu vārdu lietojumu publiskajā telpā – it īpaši plašsaziņas līdzekļu valodā. Savukārt rakstā par latviešu valodas mācību līdzekļiem 21. gadsimtā vērtēts tajos ietvertais zinātniskā stila pamatprincipu atspoguļojums. Gramatikas sadaļā aplūkoti savrupinājumi plašsaziņas līdzekļu materiālā, kā arī partikulas teksta iezīmētāju funkcijā. Mūsdienu latviešu valodas izloksņu analīzei veltīts raksts par Sventājas, t. i., Latvijas un Lietuvas pierobežas izloksni un par Piltenes izloksnes prestižu jaunākās paaudzes runātāju valodā. Rakstu krājumā ietvertas arī sadaļas par valodas konsultāciju un LZA Terminoloģijas komisijas aktualitātēm, kā arī jaunāko valodniecisko izdevumu bibliogrāfija, humora lappusīte un ziņas par autoriem. Rakstu krājums paredzēts visiem, kas interesējas par valodu un tās paveidiem, valodas kultūru un valodas prakses jaunumiem.

Korektore Marta Balode

Maketa un vāka dizaina autors Kristaps Rozītis

Rakstu krājuma 8. numuru maketējis Kristaps Rozītis

© LVA, 2013

© Kristaps Rozītis, vāka un maketa dizains, 2010–2013

ISSN 1691-273X

SATURS

VISPĀRĪGI JAUTĀJUMI

- G. Godiņš.* Valodas muzikalitāte 5
I. Druviete. Latviešu valoda kā vienīgā valsts valoda Latvijā 15

VALODA UN VIDE

- K. Kibermane (K. Kibbermann).* Svešvalodu lietojums Igaunijas
augstākajā izglītībā: normatīvais regulējums 24
R. Kvašīte (R. Kvašytė). Par Latviju lietuviski: īpašvārdu atveide presē 32
Dz. Lele-Rozentāle. Cik vāciska ir latviešu valoda? Ieskats valodu
kontakta formās un izpausmēs 43

ONOMASTIKA (PERSONVĀRDI)

- I. Plēsuma, L. Balode.* Retie personvārdi mūsdienu Latvijā 55
O. Bušs. *Jānis* un citi jeb Latviešu personvārdu modes
mūsdienu tendences 86

LEKSIKA

- V. Ernstson.* Tauriņi vēderā jeb leksikas izvēle publiskajā telpā 94

STILS

- Dz. Šulce.* Zinātniskums un latviešu valodas mācību līdzekļi
21. gadsimtā 104

GRAMATIKA

- L. Vogina.* Savrupinājumu lietojums mūsdienu publicistikā 111
E. Zilgalve. Partikulas teksta iezīmētāju funkcijā 123

VĀRDS IZLOKSNĒS

- D. Straupeniece.* Valodas lietojuma izmaiņas Sventājā – latviešu
pieroze izloksnē Lietuvā 132
D. Vēvere. (Piltenes) izloksnes prestižs jaunākās paaudzes
runātāju apziņā 144

VALODAS KONSULTĀCIJAS	152
LĒMUMI	
Terminoloģijas komisijas lēmumi	167
JAUNĀKĀS GRĀMATAS	168
HUMORA LAPPUSĪTE: TRĀPĪGI IZTEICIENI UN DOMU GRAUDI	175
ZIŅAS PAR AUTORIEM	180

VISPĀRĪGI JAUTĀJUMI

Guntars Godiņš

Valodas muzikalitāte

Savā tulkotāja praksē, atdzejojot igauņu tautasdziesmas un dažādu autoru dzejoļus, esmu saskāries ar interesantu parādību, ko varētu dēvēt par valodas muzikalitāti jeb valodas skaniskumu. Šajā rakstā apskatīšu igauņu valodas skaniskuma veidošanās pamatprincipus. Atveidojot igauņu un arī somu valodas skaniskumu, esmu izmantojis latviešu valodas instrumentācijas tradīcijas, kas visautentiskāk saglabājušās latviešu tautasdziesmās.

Ir labi zināms, ka pasaulē ir skanīgākas un mazāk skanīgas valodas. Igauņu un arī citās somugru valodās labskaņai ir būtiska nozīme. Šīs valodas var dēvēt par muzikālām valodām – par aliterācijas un asonanšu jeb līdzskaņu un patskaņu saskaņas valodām. Piemēram, somu valodas gramatikā ir tāds jēdziens kā patskaņu harmonijas likums, t. i., vārdā esošo patskaņu saskaņošana. Patskanis *a*, *o* vai *u* vienā vārdā nedrīkst būt kopā ar patskani *ä*, *ö* vai *y* un otrādi, piem.: *pöydällä* ‘uz galda’, *kirjastossa* ‘bibliotēkā’. Igauņu valodā patskaņu harmonijas likums daļēji saglabājies Dienvidigauņijas dialekta izloksnēs.

Igauņu un somu valodas nosacīti var dēvēt par patskaņu valodām, jo vārdā patskaņi parasti ir pārsvarā pār līdzskaņiem. Igauņu valodā ir samērā daudz vārdu, kas sastāv tikai no patskaņiem. Ir iespējams uzrakstīt veselu teikumu no vārdiem, kuros ir tikai patskaņi un divskaņi – *õe õue aia oa õie öö* ‘māsas pagalma dārza pupas zieda nakts’. Šajā teikumā, izņemot *õõ* ‘nakts’, kas ir nominatīvā, visi pārējie vārdi ir ģenitīva locījumā. Igauņu dzejnieks Andress Ehins (*Andres Ehin*) ir sastādījis vēl garāku teikumu tikai no patskaņiem un divskaņiem – *ao äia õe uue oa õie õue aua öö au* ‘rītausmas svainā māsas jaunās pupas zieda pagalma kranča nakts gods’.

Igauņu valodas labskaņa ir nostāstiem apvīta. Kāda populāra leģenda vēsta, ka reiz pasaules valodas sacentušās par skanīgākās valodas statusu. Šajās sacensībās pirmo vietu ieguvusi itāļu, bet otro – igauņu valoda ar izteicienu *Sõida tasa üle silla!* ‘Brauc lēnāk pār tiltu!’. Līdzīgi kā igauņu un somu, arī sāmu valodas pamatā ir patskanis jeb vokālis. Latviešu valodas šņāceņi un mikstinātie līdzskaņi rada citu mūziku, kas ir atšķirīga kā iepriekšminētajās valodās, tomēr arī latviešu valodas skanīgums ir unikāla

parādība, ko ir vērts pētīt.

Esmu daudz domājis arī par to, kāda ir valodas muzikalitātes motivācija. Viena no pirmatnējās mākslas funkcijām bija atdarināšana – dabas parādību, darba procesa un darbarīku skaņas un ritma atdarināšana. Šai funkcijai nepiemita spoguļa ilūzija, bet gan vienas pasaules mimētikas ilūzija citā pasaulē. Tātad sākotnēji vārda labskaņa pildīja atmiņas funkciju. Ikviena skandētais vārds bija cieši saistīts ar skaņu – ganu saucieni, buramvārdi, raudu dziesmas, refrēni. Gan latviešu, gan igauņu (arī citu somugru tautu) folklorā skaniskumam ir bijusi ierādīta nozīmīga vieta, var pat teikt, ka skaņu atdarināšana jeb skandēšana samērā spilgti atspoguļojas tautas mākslas vārdiskajā slānī. Tātad vissenākajā mutvārdu daiļradē vārds bija cieši saistīts ar mūziku.

Igauņu dzejnieks Hando Runnels (*Hando Runnel*) poētiskā esejā raksta: „Dzejolis nāk no mūzikas, no dziesmas. Kad dziesma iemuka grāmatā, tā pazaudēja savu melodiju, pazaudēja savu skaņu un pārvērtās par dzejoli. To, ko agrāk klausījās ar ausi, tagad skata ar aci. Dzejolis, salīdzinot ar dziesmu, ir kā putns bez spārna, kā „putns ar salauztu spārnu“. Dzeja ir kā ātrskrējējs Strauss vai noplūkta vista blakus lidojošam un dziedošam cīrulim. Tikai burvīgs vai dvēselē tuvs dzejolis spēj arī lasītāja acīs iedziedāties.”

Pirmatnējā igauņu tautasdziesma bija ganu saucieni – *ölletamine* vai *aetamine* –, kas onomatopoētiski atgādina ganu sasaukšanos ar refrēniem – *ölle* vai *alle*, vai *ae*. Daudzi igauņu folkloristi uzskata, ka sasaukšanās nolūks bija uzzināt, kur atrodas citi gani. Tas vairāk noticis rīta un vakara stundās, kad ir labāk dzirdama, labāk saklausāma atbalss. Iespējams, ka atbalss spēlējusi arī savā ziņā ritma funkciju, tādējādi radot pamatu divzilbju uzsvērtajai un neuzsvērtajai pēdai jeb trohaja pantmēram – **ölle ölle, alle alle** vai **ae ae**. Šī ritmiskā struktūra saglabājas, kad igauņu tautasdziesmā vēlāk iesakņojas *regivārs* pantmērs, kas balstās uz trim pamatprincipiem – kvantitatīvo (zilbju garums un īsums), sillabisko (zilbju skaits) un tonisko (uzsvaru izkārtojums) principu. Var teikt, ka *regivārs* ir kvantitatīvi sillabotomiskā metriskā sistēma.

Pirmatnējā igauņu tautasdziesma nebija tikai ganu saucieni vien, bet arī kāzu dziesmas – *kaasitamine*, populāras bija arī pļaujas dziesmas ar refrēnu *üles*, kuras dēvē par *leesitus*. Viena no senākajām igauņu tautasdziesmām ir raudu dziesma – *itke*. Raudu dziesmas ir trīs veidu: mirušā apraudāšana, ligavas raudāšana, atstājot mātes namu, rekrūšu raudas (jaunākas). Visās šajās dziesmās akcentēta vārda skaņa. Raudu dziesmām ir divas daļas – tradicionālā un improvizācija. Apraudātāja, saucot žēlabaini *Kādēļ gan aizgāji? Kur gan esi palicis? Kādēļ gan mūs atstāji?*, rod kontaktu ar aizgājēju, tas ir nosacīts dialogs ar mirušo. Pirmatnējās igauņu tautasdziesmas atgādina sāmu joikas un joikēšanu. Šie piemēri no pirmatnējām tau-

tasdziesmām apstiprina domu, ka cilvēks jau kopš seniem laikiem saskatīja vārda spēku valodas skaniskumā jeb muzikalitātē.

Maģiskajām dziesmām bija praktiska buramvārdu funkcija pret slimībām, sāpēm, ļauniem gariem. Arī šajās dziesmās skaniskumam ir vislielākā nozīme. Ir atrodams apraksts, kā Igaunijā bērnam ārstējuši vēdersāpes. Ar labo roku ritmiski uzspiežot un atlaižot sāpīgajai vietai un vienlaicīgi skandējot vārdus:

*Kiirmus-kaarmus
varesele valu, harakale haigus,
mustale linnule muu tōbi!
'Kīrmus-kārmus,
vārnai sāpes, žagatai slimība,
melnajam putnam cita kaite!'*

Igaņu tautasdziesmu valoda atšķiras no igauņu literārās valodas. Morfoloģiskie izņēmumi tautasdziesmu valodā galvenokārt radušies valodas skaniskuma un ritmiskuma, kā arī dialektoloģisko īpatnību dēļ. Šos izņēmumus samērā pamatīgi apzinājis igauņu tautasdziesmu pētnieks Edgars Laugaste, bet Juhans Pēgels sastādījis igauņu tautasdziesmu vārdnīcu.

Kā viens no igauņu tautasdziesmu valodas fonētiskā skaniskuma rašanās iemesliem ir minēts šo dziesmu samērā skopais mūzikas materiāls. Atšķirībā no latviešu tautas mūzikas, igauņu senāko tautasdziesmu izpildījums vairāk atgādina skandēšanu, rečitēšanu, nevis dziedāšanu.

Diežgan skopais muzikālais materiāls radījis ļoti krāšņu leksisko skanējumu, kura svarīgākie principi ir dažāda veida atkārtojumi: **paralēlisms** (sinonimiskais, analogais, arī jauktais), **stereotipiskums** (tiek atkārtots vairākkārt pateiktais – *Kui mina hakkann laulamaie, / laulamaie, luulemaie* 'Kad es dziesmu dziedāt sākšu, dziesmu dziedāt, dziesmu skandēt'), **vārdu, rindu atkārtojums** (*Paras, paras, peremeesi, / lina ütleb: liigu, liigu.* 'Derēs, derēs, saimniecīņ, lini saka: kusties, kusties jeb līgo, līgo' vai *Lähme, lähme, käime, käime* 'Dodamies, dodamies, ejam, ejam'). Par vienu no būtiskiem muzikalitātes jeb vārdiskā skaniskuma veidotājiem tiek uzskatīts aliterāciju un asonanšu lietojums. Daudzi igauņu un somu zinātnieki to saista ar tautasdziesmas labskaņas un atcerēšanās iemesliem. Aliterācija ļauj vieglāk atcerēties tekstu. Ja latviešu tautasdziesmās aliterāciju un asonanšu lietojums ir nekonsekvents, tad igauņu tautasdziesmās tas darbojies kā pamatprincips. Latvietis zina kādas divas trīs rindas, kurās atrodami aliterāciju un asonanšu pāri: *Riti, riti, rita rasa; Gludu, gludu galvu glaudu vai Liptin lipa liepu lapa*. Protams, arī latviešu tautasdziesmās var atrast vēl citus

aliterāciju un asonanšu variantus, tomēr to nav tik daudz kā igauņu dziesmās.

Igauņu tautasdziesmu terminoloģijā aliterāciju un asonanšu biežo lietojumu dēvē par sākumatskaņu, igauniski *algriiim*. Jebkurā tautasdziesmu krājumā bez īpašas meklēšanas atrodami līdzskaņu vai patskaņu atkārtojumi. Kā zināms, atskaņa (sākuma vai beigu atskaņa) dzejā ir viena no skaniskuma, resp., eifonijas veidotājām, instrumentācijas atslēgām. Igauņu valodā sākumatskaņas varam atrast arī parastā teikumā: *pāike paistab palavalt* 'saule spīd karsti', *murest murtud* 'no bēdām salauzts' jeb 'bēdu salauzts', *soe süda* 'silta sirds'. Acīmredzot igauņu tautasdziesmu teicējs jeb radītājs šo aprīnojamo valodas saskaņu prasmīgi prata izmantot arī dziesmās. Igauņu tautasdziesmās lielākoties sastopami aliterāciju un asonanšu pāri atsevišķi, tomēr ir gadījumi, kur precīzi saskaņoti aliterāciju un asonanšu pāri kopā:

Üle kodumäe kumera kupli 'Pāri dzimtā kalna izliektajam jumolam'.

Somugru tautasdziesmām nav līdzības ar lakoniskajām latviešu tautasdziesmām, tās bieži vien ir simt un vairāk rindu garas. Lai atcerētos tekstu, senajam teicējam palīdzēja valodas skaniskums: asonanses, aliterācijas, epiforas, refrēni, atkārtojumi utt. Vārdu saskaņai nereti tika pakļauta domas loģika, šobrīd daudziem vārdu savienojumiem senā nozīme ir zudusi vai mainījusies, tomēr skaniskā saderība palikusi mantojumā kā ornaments. Šo vārdu nozīmju saderības pētīšanai nepieciešama sava veida valodas arheoloģija – seno formu pārzināšana. Esmu igauņu folkloristiem jautājis, ko nozīmē igauņu tautasdziesmas nosaukums *Riia rikumine* 'Rīgas izpostīšana'? Vairums no viņiem domā, ka ar vardarbību pret Rīgu tam nav nekāda sakara, tā vienkārši ir labskaņa, igauņu tautasdziesmas poētikas priekšnoteikums. Aliterācija un asonanse radījusi tādu vārdu pāri. Šādu piemēru par neatbilstību jēdzieniskajai loģikai skaniskuma dēļ somugru tautasdziesmās ir ļoti daudz. Valodas skaniskuma princips bieži vien senajā igauņu *regivārs* jeb rūniskajā dzejā radījis neiedomājamus paradoksus, sava veida sirreālismu. Piemēram: *Sibulasta tegin sillad* 'No sipoliem taisīju tiltus', *Ma laulan mere maaks* 'Es dziedāšu jūru par zemi' u. c.

Tautasdziesmu radīšana laika gaitā tikusi pakļauta īpašai sistēmai. Igauņu dzejnieks un daudzu eseju autors Jāns Kaplinskis (*Jaan Kaplinski*) rakstā „Literārās valodas daudzie aspekti” žurnāla „Keel ja Kirjandus” (*Valoda un Literatūra*) 2011. gada 6. numurā uzsver: „Vārdu līdzību, bez šaubām, uztvēra jau agrāk, to apstiprina arī tautas neliterārās valodas folklorā esošās aliterācijas, asonanses un atskaņas. Dzesminiekam (dziesminiekiem), kam pieder šis rindas *kuked kulda, kanad karda, / haned haljasta hõbedat*

(gaiļi zelta, vistas skārda, zosis zaļgana sudraba), kaut kādā veidā nācās noteikt fonēmas *k*, *h*, *u* un *a*. Bet tā ir tikai daļa no likumiem, ko mūsu *regivārs* dziesmu kalējiem un to izpildītājiem vismaz ar modifikācijām vajadzēja ievērot – neapzinoties.” Šajā citātā skaidri redzam, ka Jāns Kaplinskis vārda skaniskumā saskata gan poētiskos, gan tīri lingvistiskos principus, kas bieži vien saplūst.

Bet citā esejā „Ja Heidegers būtu bijis mordvietis”, kas atrodama dzejnieka mājaslapā, J. Kaplinskis raksta: „Mēs cenšamies paplašināt konkrētā robežas, proti, izzināt, nosaukt un izskaidrot to, kas atrodas tālu no konkrētā līmeņa, kas daļēji pastāv bez vārda. Taču maldāmies, ja runājam par tālo tāpat kā par tuvo, par nekonkrēto – tāpat kā par konkrēto. Mūsu senči šai ziņā bija piesardzīgāki. Neprecīzu lietu un parādību apzīmēšanai viņi izmantoja citādu valodu. Labs piemērs ir onomatopoētika vai ideofonija. Tās vēsta par nenoteiktām lietām un parādībām. Tāpēc par tām runā ikoniski, atdarinot skaņas un kustības. Ikoniskais jeb atdarinošais valodas lietojums ļauj atšķirt, piem., somu vārdus: *sihinä* ‘šņākoņa’ un *suhina* ‘svilpšana, šalkoņa’, *ripinä* ‘čaukstoņa, čaboņa, urdzēšana’ un *rapina* ‘čaboņa, čirkstoņa’, *kihinä* ‘šņākoņa, čurkstoņa, mudžēšana’, *kahina* ‘čaboņa, čaukstoņa, švikstoņa’ un *kohina* ‘rēkoņa, dārdoņa, kņada’, tomēr nenovelkot starp tiem skaidru robežu.” Arī igauņu vārda *rääkima* ‘runāt’ un somu *puhua* ‘runāt’ izcelsmē viņš saskata onomatopoēzi. Jāns Kaplinskis raksta: „Gan somu *puhua*, gan igauņu *rääkima* sākotnēji bijuši onomatopoētiski vārdi. Sākumā vārds *rääkima* apzīmējis griezes balsi, to, kā šis putns “griež”. Somu *puhua* sākotnēji lietots pūšanas apzīmēšanai, un joprojām šāda nozīme ir saglabājusies igauņu vārdam *puhuma* ‘pūst.’”

Analizējot vienu no zināmākajām senajām mitoloģiskajām igauņu tautsdziesmām „Radišana”, centīšos atklāt igauņu valodas skaniskumu, pirmkārt, no poētikas, otrkārt, no lingvistiskā aspekta. Vispirms pati tautsdziesma:

Loomine

*Üks on õunapuu mäella,
üks on oksa õunapuussa,
üks on õile oksa päällä,
üks on õuna õile päällä.
Sie õuna mõnesugune:
kuu puolt kumerikene,
päävä puolt on punasikene,
Riia puolt on ristiline,
Narva puolt on naastuline*

Radišana

*Viena ābele stāv kalnā,
ābele ar vienu zaru,
zied viens zieds uz garā zara,
aug viens ābols no tā zieda.
Ābols tas tik daudzu veidu:
mēness pusē apalītis,
saules pusē sarkanītis,
Rīgas pusē stripanītis,
Narvas pusē stripanītis*

Harju puolt on aukuline.
Tuli ūksi suuri tuuli,
sai ūksi sadune ilma,
vieretas õuna vedeje,
ajas õuna allikaie.
Mis sest õunast sündinekse?
Sinikirja linnukene
sinikirja, siibakirja.
Luogelekse linnukene,
luogelekse, lendelekse,
lendas meie lepikuie,
kukkus meie koppelie,
arvas meie haavikuie,
määras meie männikuie.
Meie koplis kolme põesast:
üks oli sinine põesas,
teine on punane põesas,
kolmas kullakarvaline.
Sinikirja linnukene,
ära puoe sinise põesa,
ära puoe punase põesa,
puoe kullakarvasesse!
Võttas kuldase omaksi,
hõbedaise armaaksi.
Sinisiiba linnuke
hakkas siis pesa tegema.
Sai siis pesa valmieksi,
hakkas siis mune munema.
Sai siis munad munetud,
hakkas poegi haudumaie.
Said pojad verisulije,
hakkas puoegi pillutama:
ühe pani kuuks Kuuramaale,
teised pani täheks taevaie,
kolmas päevaks pääle ilma.

Harju pusē caurumītis.
Nāca virsū lieli vēji,
nesa līdz lietus laiku,
ābols ripoja ūdenī,
ābols iekrita avotā.
Kas no āboliša dzima?
Zilspārnītis, mazspārnītis,
zilspārnītis, zīdspārnītis.
Lokus meta mazais putniņš,
lokus meta, laidelējās,
alksnājā tas ielaidās,
aplokā tas nolaidās,
apsājā tas pasēdēja,
priedējā tas palika.
Mūsu aplokā trīs krūmi:
vienam krūmam zilās lapas,
otram sarkanās ir lapas,
trešam krūmam zelta lapas.
Zilspārnīti, mazspārnīti,
nesēdies tu zilā krūmā,
nesēdies tu sarkanā,
sēdies zelta krāsās krūmā!
Sēdās putniņš zelta krūmā,
sudrabiņa milēja.
Zilspārnītis, mazspārnītis
ligzdu vija zelta krūmā.
Ligzda gatava kad tika,
olas dēja zelta krūmā.
Olas izdētas kad tika,
perēt bērņus sēdās putniņš.
Tad, kad spalva bērņiem tika,
sāka bērņus izmētāt:
viens lai mēness Kurzemē,
otrs zvaigzne debesīs,
trešais saule pasaulē.

Atdzejojis G. Godiņš

1. Poētiskais princips:

a) aliterācijas jeb vienādu līdzskaņu biežs atkārtojums (šajā gadījumā līdzskaņa *s* atkārtojums):

*Sinisiiba linnuke
hakkas siis pesa tegema*

b) asonanses jeb vienādu patskaņu biežs atkārtojums (šajā gadījumā patskaņa *u* atkārtojums):

ühe pani kuuks Kuuramaale

c) vienādu vārdu atkārtojums:

*üks on õile oksa päällä,
üks on õuna õile päällä*

d) vienādu pilnīgu vai daļēju vārda formu vai atvasinājumu atkārtojums (šeit īpašības vārdi deminutīvā):

*kuu puolt kumerikene,
päävä puolt on punasikene.*

2. Valodas labskanības princips:

a) kvantitatīvais asonanses princips vārdā:

*Luogelekse linnukene,
luogelekse, lendelekse*

Pirmajā rindā ir pieci patskaņa *e* atkārtojumi, bet otrajā rindā pat septiņi. Biežais patskaņa *e* atkārtojums šajos vārdos pats par sevi ir skanisks. Arī tikai vienā vārdā *lendelekse* saklausām izteiktu asonansi viena vārda robežās.

b) patskaņu saskaņas princips:

arvas meie haavikuie

Pirmā vārda divi patskaņi *a* saskaņojas ar garo *aa* trešajā vārdā, patskanis *e* saskaņojas ar divskani *ie* otrajā un trešajā vārdā.

üks on õuna õile päällä

Divskanis *õu* trešajā vārdā saskaņojas ar ceturto vārda patskani *õ*, bet rindas pēdējais vārds *päällä* ir izcilas saskaņas paraugs, kur garais *ää* saskaņojas ar vārda galotnē esošo patskani *ä*. Patskaņu saskaņas rezultātā mazinās līdzskaņu kvalitāte, tie ir mazāk saklausāmi.

Sinisiiba linnuke

Pirmajā vārdā divu īso patskaņu *i* harmonija ar garo patskani *ii* vēl saskaņojas ar otrā vārda *i* pirmajā vārda zilbē.

c) līdzskaņu saskaņas princips:

kukkus meie koppelie

Kā redzams, pirmajā vārdā atrodam trīs līdzskaņus *k*, kas savukārt vēl saskaņojas ar trešā vārda sākuma līdzskani *k*.

ära puoe punase pōesa

Šajā piemērā var runāt par poētisko aliterāciju, kur trīs vārdi saskaņojas ar līdzskani *p*, tomēr, analizējot rūpīgāk, šajā piemērā var saskatīt arī lingvistisko vārdu labskaņu, kur līdzskanis *p* saskaņojas ar patskaņiem *u*, *a*, *e*. Lingvistiskās saskaņas paraugs ir vārds *punase* (sarkana).

Pēc mēles stāvokļa igauņu fonētikā izšķir priekšējos patskaņus (*e*esvokaalid – *i*, *e*, *ä*, *ö*, *ü*) un aizmugurējos patskaņus (*tagavokaalid* – *u*, *o*, *a*). Tos daļa augstajos (*i*, *ü*, *u*), vidēji augstajos (*e*, *ö*, *o*, arī *õ*) un zemajos patskaņos (*ä*, *a*). Minētajā vārdā *punase* pēc līdzskaņa *p* seko aizmugurējais augstais patskanis *u*, pēc tam aizmugurējais zemais patskanis *a* un priekšējais vidēji augstais patskanis *e*. Patskanis *u* ar savu uzsvērto skaņu ir kā ievads, patskani *a* var uzskatīt par kulmināciju, bet patskani *e* uztveram kā nobeigumu. Salīdzinot ar mūziku, patskanim *u* atbilst augšējais *do*, patskanim *a* skaņa *sol*, bet patskanis *e* izklausās par tercū zemāks un atbilst *mī* skaņai. Šādi vārdā izveidojas savdabīgs trīsskanis *do-sol-mī*.

Igauņu tautasdziesmās vārdu skaniskums tiek panākts ar visu līdzskaņu un patskaņu atkārtojumu, tomēr biežāk senajās igauņu tautasdziesmās tiek atkārtoti līdzskaņi *l*, *s*, *m*, *n*, *k*, *t*, patskaņi *a*, *e*, *u*, *ü*, *ä*, *ö*, *õ*, divskaņi *au*, *ou*, *ae*. Piemēram:

Mina mōista, miks ei mōista 'Es domāju, kāpēc nedomāt';

Tōin mina tapja Turgimaalta 'Atvedu es kāvēju no Turku zemes';

Üle mere meeste kätte 'Pāri jūrai vīru rokās';

Ära mu härjad väsisid 'Mani vērši, nenogurstiet';

Laula, laula, suukene 'Dziedi, dziedi, mutīte'.

Savdabīgais seno igauņu tautasdziesmu skaniskums ir ietekmējis arī rakstīto dzeju. Kā viens no spilgtākajiem piemēriem ir Artura Alliksaara (*Artur Alliksaar*) un sirreālista Ilmara Lābana (*Ilmar Laaban*) dzeja. Būtībā viņu dzejoļu pamatā ir igauņu *regivārs* instrumentācija. Piemēram, Ilmara Lābana aforistiskie īsdzejoļi no krājuma „Rroozā Selaviste” (*Rroosi Selaviste*): *Istus kirstus ja karastus Kristuse karistus* (burtiski 'Sēdēja šķirstā un rūdijās

Kristus sods') vai *Orgasm puuris orgiga purismi orgiat* (burtiski 'Orgasms urba ar iesmu pūrisma orģiju'), vai *Kõik roomad roomavad Rooma* ('Visi romieši rāpu (lien) uz Romu'). Artura Alliksāra populārā dzejoļa nosaukums: *Suur dresuur on kurja juur* (burtiski 'Liela dresūra ir ļaunuma sakne') vai *Õhtute meekollane tolm.* / *Õhtute eekollane tolm.* / *Õhtute teekollane tolm* (burtiski 'Vakaru medus dzeltenie putekļi. Vakaru cirtnes, spaiļes dzeltenie putekļi. Vakaru ceļa dzeltenie putekļi').

Abi dzejnieki savos dzejoļos izmantojuši igauņu senās tautasdziesmas veidošanas paņēmienus un sapratuši igauņu valodas instrumentācijas pamatprincipus. Ilmars Lābans gājis vēl tālāk un sacerējis palindromus (*palindromi* – vārdi, kas lasāmi no abām pusēm ar vienādu jēdzienisko nozīmi), onomatopoētiskus dzejoļus un skaņu dzeju (*sound poetry*). Viens no I. Lābana onomatopoētiskiem dzejoļiem skan šādi:

*Arla mal bina
labila maran:
lam bila anar
mina bal-alar.*

To var uzskatīt par fantastisku improvizāciju, izmantojot valodas skaņas, kur primārais nav jēdzieniskais, bet gan muzikālais efekts. Manis sastādītajai un tulkotajai Ilmara Lābana latviešu valodas dzejas izlasei „Putnu mistiskais mugurkauls” esmu pievienojis arī CD, kur iespējams noklausīties dzejnieka lasītos skaņu dzejas paraugus. Par skaņu dzeju šajā izlasē viens no Ilmara Lābana pētniekiem Jāns Malins (*Jaana Malin*) saka: „Lābana skaņu dzejas būtība ir valodas kā skaņas un semantikas vienojošā parādība. Turklāt viņš valodai tuvojas kā pašvērtībai, nevis kā vienīgajam komunikācijas instrumentam.”

Atdzejojot ne vienmēr iespējams atveidot precīzi ar patskani patskani, ar līdzskani līdzskani, ar divskani divskani, biežāk šīs sakarības tiek lauztas, tomēr latviešu valodā ir pietiekami daudz iespēju panākt skaniskuma principa saglabāšanos ar citiem paņēmieniem. Pie tiem būtu vērts pakāties citreiz.

1. Alliksaar, A. *Päikesepillaja*. Tartu : Ilmamaa, 1997.
2. Alliksārs, A. *Nebūtība varētu arī nebūt*. Rīga : Minerva, 1998.
3. *Eesti rahvalaulud*. I. Tallinn : Eesti Raamat, 1969.
4. *Igauņu tautasdziesmas. Ozols auga debesīs*. Sast. G. Godiņš. Rīga : Nordik, 2002.
5. Kaplinski, J. Kirjakeele mitu tahku. *Keel ja Kirjandus*, 2011. 6., lk. 440.–448.
6. Kaplinski, J. www.jaan.kaplinski.com
7. Laaban, I. *Sõnade sülemid*. Tartu : Ilmamaa, 2004.

VISPÄRĪGI JAUTĀJUMI

8. Lābans, I. *Putnu mistiskais mugurkauls*. Rīga : Neputns, 2003.
9. Laugaste, E. *Eesti rahvaluule*. Tallinn : Valgus, 1977.
10. Põldmäe, J. *Eesti värsiõpetus*. Tallinn : Eesti Raamat, 1978.
11. Ross, K. *Eesti keele käsiraamat*. Tallinn : Eesti Keele Sihtasutus, 1997.
12. Tampere, H. *Eesti rahvalaule viisidega*. Tallinn : Eesti Raamat, 1964.

Ina Druviete

Latviešu valoda – vienīgā valsts valoda Latvijā

Valsts starptautiski tiesisko pamatu veido tās teritorija, tauta un valsts vara, bet ikvienai valstij piemīt arī specifiska valststiesiska identitāte, kas papildus ietver ģeogrāfiskus, vēsturiskus, nacionālās kultūras, politiskus un citus elementus, kas raksturo tieši konkrēto valsti atšķirībā no citām valstīm (Levits 2012). Vairāki no šiem elementiem ieguvuši simbolisku nozīmi. Simbolu varam definēt kā realitātes atspoguļojumu sabiedriski nozīmīgā elementā ar tradicionāli iekodētu nozīmi, kas nostiprinājusies tautas apziņā un veido etnosa un valsts identitātes pamatu.

Kā neoficiāli Latvijas simboli tiek minēti gan dabas objekti (Daugava, Gaiziņš), augu un dzīvnieku valsts pārstāvji (liepa, ozols, margrietiņa, divpunktu māriete, baltā cielava u. c.), pilsētvides objekti (Brīvības pieminekļi, Nacionālās bibliotēkas jaunceltne, Vecrīga u. tml.), svētki (Jāņi, dziesmu-svētki, arī kapusvētki) (Druviete 2010). Oficiāli atzīti valstu simboli parasti ir trīs – karogs, ģerbonis un himna, un Latvijas Republika nav izņēmums. Arī mūsu valstī šie simboli ir stingri reglamentēti ar likumu (*Likums par Latvijas valsts ģerboni, Latvijas valsts karoga likums, Likums par Latvijas valsts himnu*). Tomēr gan konstitucionālā, gan sadzīves līmenī par īpaši nozīmīgu valsts un valstiskuma simbolu Latvijā tiek atzīta latviešu valoda. Tas nostiprināts *Latvijas Republikas Satversmes* 4. pantā: „Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda. Latvijas karogs ir sarkans ar baltu svītru”.

Tomēr ar valodas simboliskās lomas atzīšanu konstitūcijā daudzvalodīgā sabiedrībā ir par maz. Atšķirībā no citiem simboliem – valsts karoga, ģerboņa, himnas u. tml. – valsts iedzīvotājiem nepietiek to pieņemt tikai pasīvi. Pamatu pamats ir valodas lietojums un tās prioritāte ne tikai vārdos, bet arī darbos. Latviešu valodai noteiktais valsts valodas statuss aptver vairākus nosacījumus: 1) valoda valsts teritorijā tiek lietota visās sociolingvistiskajās jomās (valsts varas un pārvaldes institūcijās, pašvaldībās, policijā un bruņotajos spēkos, sadzīves pakalpojumu sfērā, izglītības un kultūras sfērās u. c.), 2) tiek garantētas pilsoņu tiesības lietot latviešu valodu visā valsts teritorijā, 3) latviešu valodas prasme nepieciešama, lai varētu strādāt noteiktās profesijās un ieņemt noteiktus amatus, 4) valsts garantē latviešu valodas aizsardzību un attīstību. Tikai tad, ja šie nosacījumi tiek pildīti, varam runāt par pilnvērtīgu valodas statusu.

1988. gadā latviešu valodai tika atjaunots valsts valodas statuss, to nosakot par vienīgo valsts valodu un šādi atjaunojot vēsturisko taisnīgumu. Kopš tā laika Latvijas valodas politikas mērķis ir latviešu valodas prioritātes nostiprināšana sabiedriski nozīmīgākajās dzīves jomās, vienlaicīgi respektējot citās valodās runājošu iedzīvotāju lingvistiskās cilvēktiesības. Šis darbs nebija, nav un nebūs viegls. Daudzajos pētījumos varam izsekot pakāpeniskajam latviešu valodas nostiprināšanās procesam (sk. VVK 2007, VVA 2008, LVA 2011). Ik pa brīdim ir bijuši mēģinājumi apstrīdēt latviešu valodas īpašo vietu Latvijā. Kulmināciju šie centieni sasniedza 2011. gada beigās un 2012. gada sākumā, kad sabiedrības uzmanības centrā nonāca iniciatīva par otras valsts valodas statusa piešķiršanu krievu valodai.

Kas isti notika?

2012. gada 18. februāris ir datums, kuru vairums Latvijas iedzīvotāju vēlētos aizmirst, kaut apdraudējums aizgāja garām. Tomēr gan pats referendums, gan norises ap to skaidri parādīja, cik stipras vai ievainojamas ir latviešu valodas pozīcijas un kur ir vājās vietas mūsu valodas politikā un valsts pamatvērtību aizsardzībā.

Saskaņā ar likuma *Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu* 22. pantu „Ne mazāk kā 10 000 balsstiesīgajiem Latvijas pilsoņiem ir tiesības, norādot savu vārdu, uzvārdu un personas kodu, iesniegt Centrālajai vēlēšanu komisijai pilnīgi izstrādātu likumprojektu vai Satversmes grozījumu projektu. Katram parakstam ne agrāk kā 12 mēnešus pirms likumprojekta vai Satversmes grozījumu projekta iesniegšanas Centrālajai vēlēšanu komisijai jābūt apliecinātam pie zvērināta notāra vai pašvaldības institūcijā, kura veic notariālas darbības”.

2011. gada 9. septembrī Centrālajā vēlēšanu komisijā tika iesniegts 12 533 vēlētāju parakstīts likums „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē”. Parakstu vākšanai nodotie Satversmes grozījumi paredzēja grozīt Satversmes 4., 18., 21., 101. un 104. pantu, iekļaujot tajā nosacījumu par krievu valodu kā otru valsts valodu. Atbilstīgi pastāvošajai Latvijas likumdošanai turpmāko procesu par valsts līdzekļiem veica Centrālā vēlēšanu komisija. No 2011. gada 1. novembra līdz 30. novembrim notika parakstu vākšana likumprojekta „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” ierosināšanai. Parakstīties par Satversmes grozījumu projektu vēlētāji varēja 612 pašvaldību noteiktajās parakstu vākšanas vietās Latvijā, kā arī 39 Latvijas Republikas diplomātiskajās un konsulārajās pārstāvniecībās ārzemēs. Vēlētāji, kuri veselības stāvokļa dēļ nevarēja nokļūt parakstu vākšanas vietās, varēja lūgt organizēt parakstīšanos savā atrašanās vietā. Parakstu vākšana tika organizēta arī ieslodzījuma vietās.

Saskaņā ar minētā likuma 25. pantu, Satversmes grozījumu projekts

tiek virzīts tālāk, ja to ir parakstījusi ne mazāk kā viena desmitā daļa no pēdējās Saeimas vēlēšanās balsstiesīgo Latvijas pilsoņu skaita. 11. Saeimas vēlēšanās – tātad 153 232 cilvēki. Apkopojot un pārbaudot saņemtos parakstus, Centrālā vēlēšanu komisija konstatēja, ka par Satversmes grozījumu ierosināšanu abās parakstu vākšanas kārtās ir parakstījušies 187 378 vēlētāji jeb 12,14 procenti no pēdējās Saeimas vēlēšanās balsstiesīgo pilsoņu skaita. Par grozījumiem parakstījās arī Rīgas mērs Nils Ušakovs, Saeimas deputāts Nikolajs Kabanovs, kā arī vairāki partiju apvienības „Saskaņas centrs” pašvaldību deputāti.

Šāds parakstītāju skaits bija pietiekams, lai Centrālā vēlēšanu komisija likumprojektu „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” iesniegtu Valsts prezidentam, kurš to savukārt nosūtīja izskatīšanai Saeimā, pavadvēstulē uzsverot, ka šie grozījumi ir pretrunā ar Satversmes būtību. 2011. gada 22. decembrī Latvijas Republikas parlamenta vairākums noraidīja iesniegtos grozījumus Satversmē, vienlaikus izplatot koalīcijas partiju paziņojumu, kurā aicināja visu tautību Latvijas pilsoņus aktīvi piedalīties referendumā un balsot pret krievu valodu kā otru valsts valodu. Tomēr ne Valsts prezidentam, ne Saeimai likums nedeva tiesības atcelt referendumu, līdz ar to likums „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” bija jānodod tautas nobalsošanai. Centrālā vēlēšanu komisija referendumā norisei no valsts budžeta līdzekļiem neparedzētiem gadījumiem lūdza piešķirt 1 712 878 latus.

Tautas nobalsošana notika 2012. gada 18. februārī. Tautas nobalsošanas zīmē bija jautājums „Vai jūs esat par likumprojekta „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” pieņemšanu, kas paredz krievu valodai noteikt otras valsts valodas statusu?”. Iespējamie atbilžu varianti bija „Par” un „Pret”. *Latvijas Republikas Satversmes* 79. pants noteica, ka tautas nobalsošanai nodotais Satversmes grozījums būtu pieņemts, ja tam būtu piekritusi vismaz puse no visiem balsstiesīgajiem. Saskaņā ar Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes ledzīvotāju reģistra datiem tautas nobalsošanas dienā, 2012. gada 18. februārī, valstī bija reģistrēti 1 545 004 balsstiesīgi pilsoņi. Tātad latviešu valoda zaudētu vienīgās valsts valodas statusu, ja “Par” nobalsotu 772 502 pilsoņu.

Vēsture uz visiem laikiem saglabās liecības par saspringtajām pirms-referenduma nedēļām. Plašsaziņas līdzekļus pārpludināja raksti un intervijas, norisinājās aktīvas diskusijas, kas Latvijas sabiedrību mudināja izprast gaidāmā referendumā būtību. Daudzu jo daudzu Latvijas pilsoņu un domubiedru grupu izplatītajos aicinājumos bija ietverts ne tikai vienkāršs mudinājums balsot „Pret”, bet arī dziļa un pārdomāta situācijas analīze un motivācija, kāpēc savas nostājas paušana ir tik izšķirīga. Cilvēki apzinājās, ka runa nav tikai par statistisku šķietami prognozējama referendumā iznākuma apstākļos. Runa bija par to, kā dzīvosim turpmāk, kā ar pašcienu

stiprināsim savu valsts valodu. Protams, bija arī pretējā viedokļa paudēji, kas latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas klaju noliegumu mēģināja pamatot gan ar emocionāliem, gan šķietami racionāliem argumentiem. Arī Viestura Dūles „Intelekta attīstības fonds” valstiski svarīgā brīdī nodarbojās ar pseidointelektuālām rotājām, aicinot referendumā urnās mest sabojātus, nederīgus biļetenus. Latvijas Republikas Saeima 2. februārī pieņēma paziņojumu „Par latviešu valodas valstisko lomu”, apstiprinot, ka latviešu valoda kā vienīgā valsts valoda ir ietverta Satversmes kodolā un ir viens no Latvijas valsts konstitucionālās iekārtas virsprincipiem, un uzsverot, ka latviešu valoda kā vienīgā valsts valoda ir nedalāmi saistīta ar Latvijas valstisko identitāti, Latvijas valsts būtību, tās izveidošanas un pastāvēšanas jēgu. Saeima aicināja visus Latvijas pilsoņus piedalīties 18. februāra tautas nobalsošanā un atbalstīt latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu, visus Latvijas iedzīvotājus un to apvienības sadarboties Latvijas valstiskuma nostiprināšanā un sabiedrības saliedēšanā, nosodīt jebkāda veida nacionāla naida un neiecietības sludināšanu, kā arī rosināja valsts institūcijas aktīvi īstenot sabiedrības saliedēšanas politiku, popularizēt latviešu valodu un paplašināt tās apgūšanas iespējas.

Jau 19. februāra naktī kļuva zināmi provizoriskie referendumā rezultāti, kas vēlāk tika apstiprināti arī oficiāli. 1035 balsos vietās visā pasaulē bija ieradušies 1 098 593 vēlētāji jeb 70,73 % balsstiesīgo. Par Satversmes grozījumu pieņemšanu, tātad par otru valsts valodu, nobalsoja 273 347 jeb 24,88 % vēlētāju, bet pret grozījumu pieņemšanu, tātad par latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu, bija 821 722 jeb 74,8 % vēlētāju. 3524 jeb 0,32 procenti balsos vietās tika atzītas par nederīgām, jo tajās vēlētāji bija atzīmējuši vai nu abas atbildes „Par” un „Pret” vai nevienu no atbildēm (<http://www.cvk.lv/pub/public/> [07.04.2012.]).

Tādējādi tautas nobalsošanas rezultāti liecināja, ka grozījumi Satversmē tautas nobalsošanā nav atbalstīti, jo saņemtais „Par” balsu skaits ir mazāks nekā 772 502 balsis jeb puse no visiem balsstiesīgajiem pilsoņiem. Latvijas pilsoņu vairākums pārliecinoši nobalsoja par latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu. Tomēr būtu vieglprātīgi uzskatīt, ka līdzīgi pārbaudījumi mūs vairs nepiemeklēs.

Kā tas varēja notikt?

18. februāra referendums nebija spontāna atsevišķu personu rosināta akcija. Tā patiesie cēloņi meklējami Latvijas vēsturē, mūsu iedzīvotāju etnolingvistiskajā struktūrā un Latvijas ģeopolitiskajā situācijā. Krievijas ārpolitikas „humanitārā dimensija” tautiešu politikas ietvarā jau no 20. gs. 80. gadu beigām aptvērusi Latvijas valodas politiku, regulāri reproducējot tēzes par Latvijas it kā kļūdaino integrācijas politiku un krievu valodas runā-

tāju diskrimināciju. Nav taisnība arī tiem latviešiem, kas apgalvo, ka Latvijā integrācijas politika bijusi neveiksmīga. Salīdzinājumā ar 1988. gadu esam panākuši ļoti daudz. Kā pārliecināties daudzos sociolingvistiskos pētījumos (tie apkopoti Latviešu valodas aģentūras fundamentālajā izdevumā *Valodas situācija Latvijā: 2004–2010*. Rīga: LVA, 2011), tikai 8–12 % Latvijas mazākumtautību respondentu (atkarībā no vecuma un reģiona) latviešu valodas zināšanu nav vai arī tās ir vājas. Vecuma grupā 15–24 (tātad skolēnu un absolventu vidū) ļoti labu un labu valodas pratēju īpatsvars pārsniedz 90 %. Jebkurš pamatskolas vai vidusskolas absolvents kārtu centralizēto eksāmenu latviešu valodā, tā ka bez latviešu valodas zināšanām skolu beigt nevar. Valodas reālo lietojumu turpretim nodrošina pavisam citi faktori – valodu ekonomiskā vērtība vai stereotipi par to, tradīcijās un/vai mentalitātē balstīti latviešu un krievu valodas kolektīvi atšķirīgie lingvistiskās uzvedības modeļi. Valsts ar juridiskiem mehānismiem var nodrošināt latviešu valodas lietošanu tikai oficiālās funkcijās. Neformālajā saziņā viss ir pašu runātāju rokās.

Nozīme ir arī pārlieku vienkāršajai referendumu rosināšanas procedūrai. Lai tautas nobalsošanas organizēšanu un ar to saistītos izdevumus pilnībā uzņemtos Centrālā vēlēšanu komisija resp. valsts, iniciatīvas grupai jāsavāc tikai 10 000 parakstu. Šie desmit tūkstoši veido tikai 0,6 % no visiem vēletājiem. Pārējie 99,4 % tādējādi spiesti maksāt miljonus par dažkārt šauras vai politiski motivētas interešu grupas idejas testēšanu. Tik zems referenduma rosināšanas sliekšnis nav nevienā pasaules valstī, un valodas referendums pierādījis, ka nepieciešams pilnveidot juridisko procedūru tautas nobalsošanai, lai it kā demokrātiskā ceļā nepakļautu riskam Latvijas valsts pamatvērtības.

Diskusijas par un ap referendumu skaidri parādīja, cik dzīvīgi ir dažādi mīti, maldi un atrunas. Piemēram minēsim dažus izteikumus no pirmsreferenduma diskusijām: „*Vai nav vienalga, kurā valodā runā, galvenais ir saprasties!*” (ja jau vienalga, tad runāsim latviski), „*Persona X latviski nerunā, toties ir īstens Latvijas patriots*” (tā ir valsts valodas pozīciju vājināšana asā valodu konkurences situācijā), „*Iedzīvotāji emigrē, tauta izmirst!*” (izvairīšanās no sarunas priekšmeta), „*Bet politiķis Y saka “dotajā momentā”, un vispār valoda ir piesārņota*” (valodas eksistences un kvalitātes problēmu jaukšana). Referendums ir zīmīga norāde uz nepieciešamību nepārtraukti uzturēt un skaidrot Latvijas valodas politikas principus – gan latviešiem, gan pārējiem Latvijas iedzīvotājiem.

Kas notiks turpmāk?

Satversmes 4. pants ir starp tiem Satversmes pantiem, kas grozāmi tikai tautas nobalsošanā. Referenduma rezultāti skaidri parādīja, ka tautas

nobalsošanas ceļā ieviest otru valodu nav iespējams. Tieša apdraudējuma latviešu valodas kā valsts valodas juridiskajam statusam pārskatāmā nākotnē tād nav. Tomēr būsīm uzmanīgi – jau notiek mēģinājumi apiet Satversmi, izmantojot faktu, ka starptautiski saistošos dokumentos, ne pasaules praksē nav vienotas izpratnes par terminu *valsts valoda, oficiālā valoda, reģionālā valoda* u. tml. saturu (sk. Druviete 2012). Par centieniem ar terminoloģiskām manipulācijām panākt krievu valodai faktisku valsts valodas statusu liecina daudzi piemēri:

„Latvijas galvaspilsētas mērs Nils Ušakovs uzskata, ka krievu valodai jābūt oficiālai, nevis valsts valodai. To viņš paudis intervijā portālam Lenta.ru. Pēc viņa domām, ja krievu valoda iegūs valsts valodas statusu, tad tā izstums latviešu valodu, vēsta portāls novonews.lv”. (http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/232750-usakovs_pielauj_ka_latviesu_valoda_varetu_izzust)

„Andrejs Elksniņš: „No valsts pamatlikuma taču izriet, ka Latvijas Republikā valsts valoda ir latviešu valoda un šis teikums ir izteikts bez piebildes „kā vienīgā””. (<http://www.saskanascenrs.lv/lv/mentions/satversmes-grozijumi-davana-vai-trojas-ziogs/>)

„„Jā, ir tāda vērtība – krievu valodas oficiālais statuss. Šajā vērtību ziņā mēs visi esam solidāri, bet jautājums ir par to, pa kādu ceļu doties pēc šīs vērtības. Es darīšu visu, lai atmaskotu šo pilnībā velnišķīgo akciju, kura ievēd kārdinājumā krievvalodīgos iedzīvotājus. Visi krievvalodīgie vēlas, lai krievu valodai būtu oficiāls statuss. Bet padomāsim, kā sasniegt to, lai Latvijā skanētu trīs valodas – latviešu, krievu un angļu. Referendums par krievu valodu jau ir nolemts neveiksmēi – tas ir maldu ceļš. Šī parakstu vākšana tikai novedīs tikai pie tā, lai aizkavētu procesu, kas Latvijā krievu valodai varētu piešķirt kādu oficiālu statusu,” intervijā telekanālam PRO100TV teica Vatoļins”. (<http://www.kasjauns.lv/lv/zinas/61698/krievu-kopienas-darbonis-krievu-valodas-akcija-ir-kaitiga-un-ved-kardinajuma>)

„Otra valsts valoda Latvijā nav vajadzīga, jo valsts ir maza un nav nekādas vajadzības to vēl sadrumstalot, šādu viedokli, atbildot uz žurnālistu jautājumiem, Latvijas Sociālistiskās partijas 14. kongresa preses konferencē pauda LSP līderis Alfrēds Rubiks. Vienlaikus LSP līderis norādīja, ka Latvijai, kā to prasa Vispārējā konvencija par nacionālo minoritāšu aizsardzību, vajadzētu teritorijās, kur vismaz 20 % iedzīvotāju ir kādas citas tautības pārstāvji, piešķirt šai valodai oficiālas valodas statusu.” (<http://m.apollo.lv/portal/news/articles/255661>)

„„Pasakiet, ka tā ir nacionālā minoritātes valoda [krievu]. Un neviena latvieša tiesības nezināt krievu valodā nebūs apdraudētas,” šādu viedokli Latvijas Televīzijas raidījumā „100. pants” trešdienas vakarā pauda Rīgas mērs Nils Ušakovs, kurš uz raidījumu bija uzaicināts skaidrot savu dalību parakstu vākšanā par oficiālu divvalodību Latvijā.” (<http://www.delfi.lv/>)

news/national/politics/usakovs-aicina-noteikt-krievu-valodai-nacionalas-minoritates-valodas-statusu.d?id=41639365)

„Žanna Kulakova, Daugavpils domes priekšsēdētāja: „Mēs nešaubīgi esam par vienu valsts valodu. Pirmspensijas un pensijas vecuma cilvēki ir iemesls, kāpēc Latgales reģionā krievu valodai vajadzētu piešķirt reģionālās valodas statusu. Neslēpsim, ka vairākums no šiem vecajiem cilvēkiem neprot latviešu valodu un viņiem lielas problēmas sagādā dokumentu aizpildīšana latviski. Ja krievu valodai piešķirtu reģionālās valodas statusu Latgalē, dokumentus varētu rakstīt krieviski un arī mēs atbildētu viņiem saprotamā valodā. Ja krievu valodai piešķirs reģionālās valodas statusu, šāds pavērsiens cilvēkus apvienos. Daugavpils ir ļoti draudzīga pilsēta.” (http://la.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=342691:k-vrtjat-ide-ju-par-reionls-valodas-statusu-krievu-valodai&catid=94&Itemid=422)

Tātad mums jābūt gataviem vērsties pret mēģinājumiem citu valodu ieviest arī pa sētas durvīm. Un vēl un vēl jāskaidro – kāpēc vienīgās valsts valodas statuss latviešu valodai ir tik būtisks?

Kāpēc tik svarīgs vienīgās valsts valodas statuss?

Latviešu valodai un līdz ar to arī latviešu etnosam tas ir pastāvēšanas jautājums. Latviešu valoda pastāv asas valodu konkurences situācijā. Kaut arī latviešu valoda ir pietiekami liela etnosa valoda, un tās runātāju skaits un izkoptība pašas par sevi garantētu valodas ilgtspēju, divām galvenajām konkurentvalodām – krievu un angļu valodai – ir daudz lielāks runātāju skaits un starptautiskas valodas statuss. Lai līdzsvarotu šo valodu augsto ekonomisko vērtību, latviešu valodai Latvijas teritorijā jāpiemēro noteikti juridiskās aizsardzības mehānismi. Konstitucionāli noteiktais vienīgās valsts valodas statuss garantē latviešu valodas noturību.

Latviešu valoda ir arī pasaules vērtība, un mums ir pienākums to saglabāt kā unikālu globālās valodu daudzveidības daļu. Latvija ir vienīgā teritorija pasaulē, kur dzīvo skaitliski nozīmīgs un kompakts latviešu valodas runātāju kolektīvs. Valoda tieši tāpat kā valsts himna, karogs un ģerbonis ir valsts simbols, visu valsts iedzīvotāju kopīgā vērtība. Latvijas valsts ir izveidota latviešu nācijas pašnoteikšanās ceļā un Latvijas valsts pienākums ir pastāvīgi nodrošināt latviešu nācijas, valodas un kultūras ilgtspēju.

Latvija ir unitāra (vienota) nācijvalsts, kurā tiek īstenota vienota valodas politika visā valsts teritorijā. Tas nozīmē, ka par valsts valodu tiek izvēlēta viena valsts pamatiedzīvotāju valoda, kas nodrošina arī sabiedrības integritāti. Unitārā valstī (ne federālā, kā Beļģija, Šveice vai Kanāda) divu vai vairāku valodu vienlīdzīgs statuss visā valsts teritorijā neizbēgami novestu pie vienas valodas funkciju degradācijas un pakāpeniskas izzušanas. Divu valodu reāli vienlīdzīgs statuss unitārā valstī būtu īstenojams tikai tad, ja

abu valodu runātāju skaits būtu līdzīgs (un ne tikai attiecīgajā valstī, bet arī aiz tās robežām), kopienas vienlīdz perfekti prastu otras valodu un abām valodām būtu vienlīdz augsts prestižs un ekonomiskā vērtība. Latvijas situācijā, runājot par latviešu, krievu un angļu valodu, nav iespējams neviens no šiem hipotētiskajiem nosacījumiem.

Šoreiz nerunāsim par otras valsts valodas ieviešanas tehniskajiem, administratīvajiem un finansiālajiem aspektiem, jo runa nav par naudu, bet vārda tiešā nozīmē par tautas dzīvību. Tomēr, ja nu kādam identitāte un latviskums liekas tukši vārdi, tad jāparēķina, cik varētu izmaksāt visas oficiālās un komerciālās informācijas dublēšana, izglītības sistēmas pārkārtošana, ierēdņu izglītošana un eksaminēšana utt. Ja tiktu noteikta otra valsts valoda, tai būtu jāatspoguļojas valodas lietošanas spektrā un visās funkcijās. Runa būs par desmitiem vai pat simtiem miljonu ik gadu. Vai latviešu nodokļu maksātājiem paradoksālā kārtā pašiem būtu jāmaksā par savas valodas apdraudēšanu?

Nobeiguma vieta

Var samērā droši prognozēt, ka objektīvās un grūti pārvaramās pretrunas starp latviešu valodas valstisko un identitātes pamatelementa vērtību un ekonomisko vērtību konkurentvalodu un reģionālās politikas kontekstā radīs aizvien jaunus un jaunus mēģinājumus revidēt Latvijas valodas politikas pamatprincipus. Vienīgās valsts valodas statuss latviešu valodai piešķirts tieši tāpēc, lai nodrošinātu tās reālu lietošanu visā sabiedrībā, ne tikai simbolisku statusu. Tas nozīmē tieši to, ka tai ir monopols noteiktās jomās un tas savukārt nepieciešams nevienlīdzīgās valodu konkurences līdzsvarošanai.

Turpmāk daudz vairāk visai sabiedrībai būs jādomā, lai latviešu valoda būtu vienīgā valsts valoda ne tikai juridiski, bet arī faktiski. Tātad, ņemot vērā gan Latvijas valsts kontinuitāti (un līdz 1940. gadam latviešu valodai bija vienīgās valsts valodas statuss), gan 20 gadus konsekventi īstenoto valodas politiku, kas ir jūtami stiprinājusi latviešu valodas pozīcijas un stiprinājusi Latvijas sabiedrības integrāciju uz valsts valodas pamata, gan sociolingvistiskas aksiomas par divu vai vairāku valsts valodu vienlīdzības neiespējamību unitārā valstī, Latvijas Republikā saglabājams Satversmes 4. pantā noteiktais princips par latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu.

Saīsinājumi

LVA – Latviešu valodas aģentūra

VVA – Valsts valodas aģentūra

VVK – Valsts valodas komisija

1. Druviete, I. Latviešu valoda kā valsts valoda: simbols, saziņas līdzeklis vai valstiskuma pamats? *Latvija un latviskais. Nācija un valsts idejās, tēlos un simbolos.* Rīga : Zinātne, 2010, 123.–153. lpp.
2. Druviete, I. Valsts valoda, nacionālā valoda, oficiālā valoda: termini valodu dominējošā statusa apzīmēšanai. *Vārds un tā pētīšanas aspekti.* Rakstu krājums 16. Liepāja : LiepU, 2012.
3. Levits, E. Valsts formas un darbības veidi. *Konstitucionālās politikas seminārs. Semināra materiālu krājums.* Bīriņi : Publisko tiesību institūts, 2012, 13.–20. lpp.
4. LVA 2011 – *Valodas situācija Latvijā : 2004-2010.* Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2011.
5. VVA 2008 – *Valsts valodas likums: vēsture un aktualitāte.* Rīga : Zinātne, 2008.
6. VVK 2007 – *Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences.* Rīga : Zinātne, 2007.

VALODA UN VIDE

Kertu Kibermane (Kerttu Kibbermann)

Svešvalodu lietojums Igaunijas augstākajā izglītībā un zinātnē

Lingvistiskā un kulturālā daudzveidība Eiropā tiek augsti vērtēta. Viena no valodas saglabāšanas un attīstīšanas atslēgām ir augstākā izglītība un zinātnē. Zinātniskā valoda un terminoloģija ir rakstu valodas nozīmīgas daļas, kas būtiski ietekmē valodas attīstību. Taču augstākā izglītība un zinātnē savā būtībā ir starptautiskas, kas padara tās par ļoti jūtīgām valodas lietošanas jomām (Taavitsainen & Pahta 2003, 5).

Igaņu valoda ir augstākās izglītības un zinātnes valoda. Bez islandiešu valodas Eiropā nav citu valodu ar tik mazu runātāju skaitu kā igauņu valoda, kura kalpotu augstākajai izglītībai un zinātnei (Klaas-Lang 2011). Igaņu valoda kā dzimtā valoda ir 922 000 cilvēkiem Igaunijā un 160 000 citur pasaulē (Igaunijas Institūts 2012). Tā kā augstākā izglītība un zinātnē ir ļoti atvērtas un starptautiskas, visā pasaulē šajās jomās pastāv spiediens lietot starptautiskās valodas (Spolsky 2011, 130). Arī Igaunijas augstākajā izglītībā un zinātnē tiek meklēts līdzsvars starp nacionālo un starptautisko, kas valodas līmenī nozīmē līdzsvaru starp igauņu valodas un svešvalodu lietošanu izglītības augstākajās pakāpēs un zinātnē.

Pēc Igaunijas Izglītības un zinātnes ministrijas datiem 2011./2012. mācību gadā Igaunijas 30 augstskolās studēja aptuveni 68 000 studentu. Augstskolas Igaunijā tiek dalītas universitātēs un profesionālās augstākās izglītības iestādēs. Universitātes ir definētas kā mācību, zinātnes, radošuma un attīstības iestādes, kur studijas notiek trīs līmeņos (bakalaura un profesionālās augstākās izglītības līmenī, maģistrantūras līmenī un doktorantūras līmenī). Igaunijā pašlaik ir septiņas universitātes, kuru mācību valoda ir igauņu valoda un citu valodu lietojumu nosaka universitātes padome (*Universitāšu likums* 1995 § 22). Nacionālās universitātes statuss pieder Tartu Universitātei, tās uzdevums ir veicināt igauņu valodas un kultūras attīstību, pētīt Igauniju un tajā dzīvojošo tautu, nodrošināt izglītību igauņiski un saglabāt kultūras mantojumu (*Tartu Universitātes likums* 1995 § 2). Universitātes statuss ir arī Tallinas Universitātei, Tallinas Tehniskajai universitātei, Igaunijas Dabas zinātņu universitātei, Igaunijas Mākslas akadēmijai un Igaunijas Teātra un mūzikas akadēmijai. Šīs sešas ir sabiedriskās univer-

sitātes, kurām līdzās pastāv viena privāta universitāte, *Estonian Business School*.

Bez universitātēm Igaunijā pašlaik ir 21 profesionālās augstākās izglītības iestāde: 10 pieder valstij un 11 ir privātās augstskolas (*Igaunijas Izglītības informācijas sistēma* 2012). Profesionālajās augstākās izglītības iestādēs vismaz divas trešdaļas studentu iegūst profesionālo augstāko izglītību; tāpat var tikt apgūtas arī maģistrantūras studijas un vidējā arodizglītība uz vidējās izglītības pamata. Profesionālo augstāko izglītību piedāvā arī divas arodskolas. Šajās skolās pēc *Profesionālās augstākās izglītības iestāžu likuma* (1998) § 17 mācību valoda ir igauņu valoda, un citu valodu lietošanu nosaka ministrs, kura vadītās ministrijas pakļautībā ir profesionālās augstākās izglītības iestāde.

Tātad Igaunijas augstskolām ir diezgan brīvas rokas, lai lemtu par studiju programmu mācību valodām. Studijas notiek igauņiski, arī krieviski un angļiski. Pēc Igaunijas Izglītības un zinātnes ministrijas datiem 2011./2012. mācību gadā mācības augstskolās notika igauņiski (91 %), krieviski (6,6 %) un angļiski (2,4 %). Pēdējos gados lielas izmaiņas nav notikušas. Tendenci samazināt mācības krievu valodā un paaugstināt mācības igauņu un angļu valodā var novērot, salīdzinot pašreizējos datus ar pagājušā gadsimta 90. gadu sākuma datiem. 1993./1994. mācību gadā studijas Igaunijas augstskolās notika igauņu valodā (82 %), krievu valodā (17 %) un angļu valodā (0,7 %).

Mācību valoda Igaunijas augstskolās (pēdējo piecu gadu dati).
(Igaunijas Izglītības un zinātnes ministrija, 2012):

Mācību valoda	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012
Igauņu valoda	87,9 %	88 %	89,2 %	90,2 %	90,7 %
Krievu valoda	10,5 %	10,4 %	9,3 %	7,9 %	6,6 %
Angļu valoda	1,6 %	1,6 %	1,5 %	1,9 %	2,4 %

Studentu, kuri iegūst augstāko izglītību krievu valodā, īpatsvars ir bijis lielāks privātajās profesionālās augstākās izglītības iestādēs un privātajās universitātēs, kad to skaits bija lielāks. Pēdējos gados notikušo reformu rezultātā daudzas privātas universitātes un profesionālās augstākās izglītības iestādes ir slēgtas vai reorganizētas. Daudz mācību programmu ar krievu valodu kā mācību valodu ir slēgtas. 2012./2013. mācību gadā augstāko izglītību krievu valodā var apgūt divās Tallinas profesionālajās augstākās izglītības iestādēs (abas iestādes piedāvā divas studiju programmas krievu valodā). Papildus tām pirmās pakāpes augstāko izglītību krievu valodā var iegūt Tallinas Tehniskajā universitātē, kur tiek piedāvātas divas bakalaura

studiju programmas ar krievu valodu kā vienīgo mācību valodu.

Viena no iespējām, ko Igaunijas augstskolas topošiem studentiem piedāvā, ir bakalaura vai profesionālās augstākās izglītības studiju sākšana krievu valodā un turpināšana igauņu valodā. Paralēli studiju sākšanai krievu valodā notiek intensīvas igauņu valodas nodarbības, kas ir bez maksas ne tikai budžeta vietās studējošiem, bet arī tiem studentiem, kuriem par studijām ir jāmaksā. Kopumā Igaunijas augstskolās ir aptuveni 50 šādu studiju programmu. Piemēram, Tallinas Tehniskajā universitātē vispārīgie un pamatpriekšmeti tiek mācīti krievu valodā (parasti pirmajā studiju gadā), viss pārējais tiek mācīts igauņu valodā. Šādas studijas ir paredzētas galvenokārt tiem, kas ir ieguvuši vidējo izglītību Igaunijā un vēlas turpināt studijas Igaunijas augstskolā, bet jūt nepieciešamību pilnveidot savu valsts valodas prasmi.

Krieviski studējošo studentu, kā arī studiju programmu, kur mācības noritētu krievu valodā, skaits pēdējos 20 gados ir strauji samazinājies. Kā redzams minētajā tabulā, angļu valodā augstskolā studējošo studentu skaits nav būtiski palielinājies. Taču kopumā Igaunijas augstskolās pašlaik tiek piedāvāts vairāk studiju programmu angļu nekā krievu valodā. Studiju programmas angļu valodā tiek piedāvātas galvenokārt par maksu, taču Igaunijas valsts ir vienojusies par atsevišķām starptautiski piesaistošām studiju programmām, kuras tiek atbalstītas no valsts budžeta līdzekļiem (Klaas-Lang 2011). Šādas programmas ir, piem., semiotikas maģistrantūras programma Tartu Universitātē un dažādas filmu un mediju studiju programmas Tallinas Universitātes pakļautībā esošajā Baltijas Filmu un mediju skolā. Šīs studiju programmas dod iespēju ārvalstu studentiem piedāvāt studijas Igaunijā par Igaunijas valsts līdzekļiem un maksāt viņiem arī stipendijas.

Lielākā daļa no studiju programmām angļu valodā ir par maksu. Tartu Universitāte piedāvā 2012./2013. mācību gadā vienu bakalaura un 11 maģistrantūras studiju programmas angļu valodā. Studijas tikai vai daļēji angļu valodā piedāvā arī Tallinas Universitāte, Tallinas Tehniskā universitāte, privātā universitāte *Estonian Business School* un vairākas profesionālās augstākās izglītības iestādes. Augstskolas uzskata, ka studiju programmas angļu valodā dod iespēju paplašināt savu darbību un piesaistīt studentus no ārvalstīm, jo Igaunijas demogrāfiskie procesi liecina par vietējo studentu skaita samazināšanos. Arī *Igaunijas augstākās izglītības internacionalizēšanas stratēģijā 2006–2015* tiek uzsvērts, ka augstākā izglītība ir kļuvusi par eksporta jomu un ka konkurētspējas un pietiekama studentu skaita nodrošināšanai ir jāpiedāvā augstākā izglītība arī ārvalstu studentiem.

Lai gan Igaunijas augstskolās ir diezgan daudz studiju programmu angļu valodā, ārvalstu studentu pieaugums nav pārāk liels. Tas ir skaidro-

jams ar to, ka Skandināvijas valstīs un Somijā augstākā izglītība lielākoties ir bez maksas arī ārvalstu studentiem (Klaas-Lang 2011). Papildus ārvalstu studentiem studiju programmās angļu valodā tiek pieņemti arī vietējie studenti.

Mūsdienu Igaunijas augstākajā izglītībā ir nepieciešams meklēt līdzsvaru starp nacionālo un starptautisko (*Igauniju valodas attīstības plāns 2011–2017*). *Igaunijas augstākās izglītības internacionalizēšanas stratēģija 2006–2015* pieņem, ka augstākā izglītība un ar to cieši saistītā zinātne ir pēc būtības starptautiska un Igaunijas augstākajai izglītībai un zinātnei nav lielas vērtības bez starptautiskiem rezultātiem. Lai gan augstākās izglītības internacionalizēšana nav tikai valodas jautājums, šī stratēģija veicina, pirmkārt, doktorantūras studijas angļu valodā. Otrkārt, ar šīs stratēģijas palīdzību tiek palielināts maģistrantūras studiju programmu skaits, kuru mācības varētu noritēt angļu valodā. Līdz šim līdzsvars starp nacionālo un starptautisko ir bijis saprātīgs, neviena specialitāte nav bijusi pieejama tikai svešvalodā. Paraleli studiju programmai svešvalodā ir tikusi īstenota līdzīga studiju programma arī igauņu valodā (Klaas-Lang 2011).

Tāpat bakalaura studijas Igaunijā var apgūt igauņu, kā arī krievu vai angļu valodā, maģistra un doktorantūras studijas tikai igauņu vai angļu valodā. Par doktorantūras studiju galveno mērķi ir izvirzīta tās internacionalizēšana. *Igaunijas augstākās izglītības internacionalizēšanas stratēģijā 2006–2015* tiek norādīts, ka pašreizējai augstākās izglītības politikai starptautiski interesantu un saistošu rezultātu iegūšana un publicēšana plašai auditorijai saprotamā valodā ir tikpat nozīmīga kā igauņu zinātnes valodas attīstība. Stratēģija pieņem, ka doktorantūras studijas pēc savas formas un mērķa ir starptautiskas un veicina doktorantu spēju izpausties savā specialitātē gan rakstiski, gan mutiski vismaz vienā svešvalodā. Valsts augstākās izglītības politikas līmenī nav noteikts, kāda svešvaloda studentam jāprot. Taču, ņemot vērā to, ka angļu valoda ir kļuvusi par daudzu zinātņu jomu starptautisko saziņas valodu, universitātes gaida, lai doktoranti prastu tieši angļu valodu un varētu pēc studijām savā specialitātē brīvi sazināties šajā svešvalodā (Künstler 2011). Daudzas doktorantūras studiju programmas iesaka rakstīt promocijas darbus angļu valodā.

No promocijas darbiem, kuri tika aizstāvēti Igaunijas universitātēs no 2007. gada līdz 2009. gadam, 81 % bija rakstīti angļu valodā (Igaunijas Izglītības un zinātnes ministrija 2010, 36). Tendence rakstīt promocijas darbus angļu valodā vērojama visās universitātēs. Piemēram, Tartu Universitātē no 2000. gada līdz 2010. gadam tika aizstāvēti 849 promocijas darbi, no kuriem tikai 16,3 % bija uzrakstīti igauņu valodā, 78,6 % – angļu valodā, 3,7 % – krievu valodā, 1,4 % – vācu valodā un 0,1 % – franču valodā. Pēdējos gados arvien mazāk promocijas darbu tiek rakstīti igauņu valodā, un

tie veido mazāk nekā 10 % no visiem promocijas darbiem nacionālajā universitātē (Klaas-Lang 2011). Dabaszinātņu, eksakto zinātņu un medicīnas jomā promocijas darbi tiek rakstīti tikai angļu valodā. Arī sociālajās zinātnēs promocijas darbi gandrīz vienmēr tiek rakstīti angļiski. Promocijas darbi igauņu valodā tiek rakstīti teoloģijā, jurisprudencē un igauņu valodas un literatūras pētniecības jomās. Taču arī šajās jomās pēdējos gados angļu valodas nozīme ir pieaugusi un igauņu valodas nozīme samazinājusies (Igaunijas Izglītības un zinātnes ministrija 2010, 36). Pēdējā laikā arvien biežāk tiek aizstāvētas disertācijas uz rakstu pamata. Raksti parasti tiek publicēti angļu valodā, taču analītisks pārskats, kas tos apvieno, tiek rakstīts igauņu valodā (Künstler 2011).

Aizstāvēto promocijas darbu valoda Igaunijas universitātēs (Klaas-Lang 2011):

Valoda	2000–2010	2010
Igauņu valodā	16,3 %	9 %
Angļu valodā	78,6 %	87 %
Citās valodās	5,1 %	3,7 %

2009. gadā Tartu Universitāte pieņēma lēmumu, ka visiem promocijas darbiem, kas tiek rakstīti svešvalodā, jābūt pievienotam visaptverošam kopsavilkumam igauņu valodā, kas veicinātu zinātniskās terminoloģijas un zinātniskās domas attīstību igauņu valodā (*Tartu Universitātes valodas principi* 2009). Pašlaik šī prasība attiecas tikai uz promocijas darbiem, kas tiek aizstāvēti Tartu Universitātē, taču *Igauņu valodas attīstības plāns 2011–2017* iesaka ieviest līdzīgu prasību visās universitātēs.

Augstāk minētie dati norāda, ka angļu valodai kā pasaules zinātnes *lingua franca* ir nozīmīga loma Igaunijas zinātnē. Gan zinātniskā grāda iegūšanai rakstīti darbi, gan zinātniskās publikācijas katru gadu arvien retāk tiek rakstītas igauņiski. Tas notiek sabiedrības un zinātnes spiediena rezultātā. Izvēloties pasniedzējus darbam Igaunijas universitātēs, vispirms tiek vērtētas publikācijas, kas ir izdotas starptautiski atzītos žurnālos (Zabrodskaja 2008, 205). Parasti šie žurnāli ir angļu valodā. Zinātnieki, kas izjūt nepieciešamību attīstīt igauņu zinātnisko valodu, to dara lielākoties sava iekšējā aicinājuma dēļ, jo Igaunijas akadēmiskajā pasaulē raksti igauņiski tiek vērtēti daudz zemāk nekā publikācijas angļu valodā. Arī igauņu valodas pētniecība lielākoties balstās uz rakstiem un ir arvien biežāk angļu valodā (Klaas-Lang 2011). Mazu valodu realitāte – lai pētnieciskais darbs zinātnes pasaulē izplatītos, tam jābūt starptautiskajā valodā.

No 2000. gada līdz 2010. gadam Tartu Universitātē strādājošo zinātnieku 65 % zinātnisko publikāciju ir angļu valodā, 25 % – igauņu valodā, 4,5 % – krievu valodā, 3 % – vācu valodā (Klaas-Lang 2011). Tallinas Universitātē no 2006. gada līdz 2008. gadam veiktais pētījums par igauņu zinātnes valodu rāda, ka 78 % Tallinas Univesitātes zinātnieku izjūt nepieciešamību publicēt sava darba rezultātus angļu valodā. Divas trešdaļas zinātnieku domā, ka būtu labi publicēt gan angļu, gan igauņu valodā, taču viena trešdaļa uzskata, ka Igaunijas zinātniekiem būtu jāpublicē savi darbi tikai angļu valodā (Zabrodska 2008). Igaņu valodas nelielais runātāju skaits ierobežo izdot augsta līmeņa zinātniskos žurnālus igauņu valodā. Ja humanitārajās zinātnēs pastāv iespēja publicēt rakstus igauņu žurnālos, tad dabas vai eksakto zinību jomā trūkst iespējas publicēties vietējos žurnālos igauņu valodā.

Augstākās izglītības internacionalizēšana Igaunijā nozīmē to, ka augstākās izglītības politika ir vērsta uz angļu valodas lomas stiprināšanu. Taču par tikpat svarīgu kā starptautiski atzīta augstākā izglītība un zinātne tiek uzskatīts tas, ka Igaunijas universitātem jāvērtē un jāveicina igauņu zinātnes valodas un terminoloģijas attīstība. Pašlaik ļoti izplatītā tendence rakstīt zinātniskās publikācijas un promocijas darbus angļu valodā var apdraudēt ne tikai igauņu zinātnisko valodu, bet arī igauņu valodu kopumā. Igaunijā pašlaik ir pieņemts, ka igauņu valodas kā zinātnes valodas pozīciju nevar labot, ierobežojot svešvalodu lietošanu, jo svešvalodas ir būtiskas Igaunijas augstākās izglītības un zinātnes konkurētspējai un attīstībai. Pašreizējais mērķis ir rūpēties par igauņu zinātnes valodu tā, lai augstākās izglītības pirmajās pakāpēs studenti varētu mācīties igauņiski. Tas nozīmē, ka zinātniekiem, kuri sava darba rezultātus parasti publicē svešvalodā, ir iespēja un pienākums mācīšanas procesā lietot igauņu valodu, tādējādi saglabājot igauņu valodu kā augstākās izglītības un zinātnes valodu. Pēdējos gados ir bijis daudz finanšu programmu, ar kurām ticis sniegts atbalsts augstskolu mācību materiālu (t. sk. elektronisko materiālu) sagatavošanai igauņu valodā. Tāpat tiek piedāvātas stipendijas terminoloģijas attīstīšanai. Kopš 2005. gada Tartu Universitātē, ievēlot amatā mācībspēkus, tiek ņemts vērā viņu ieguldījums augstskolu mācību materiālu sagatavošanā igauņu valodā.

Pašreizējā situācija rāda, ka Igaunijas zinātnieki, doktoranti un studenti vienkāršāk un brīvāk spēj izpausties igauņu valodā, nevis kādā no svešvalodām. Visas doktorantūras studiju programmas var apgūt angļiski, taču, tā kā pašlaik doktorantūrā studē lielākoties vietējie doktoranti, mācības notiek igauņu valodā. Lai gan angļu valodas nozīme Igaunijas augstākajā izglītībā pēdējos 20 gados ir strauji pieaugusi, augstskolas neuztraucas par igauņu valodas pozīciju augstākajā izglītībā un zinātnē. Tallinas

Universitātes zinātnes prorektore Katrīna Nīglasa (*Katrin Nīglas*) nesēnā intervijā uzsvēra, ka pašlaik universitātei ir svarīgāk uzlabot studentu un doktorantu angļu valodas zināšanas, nevis viņu igauņu valodas prasmes (Künstler 2011).

Par Igaunijas zinātnes valodu lielā mērā ir kļuvusi angļu valoda. Valsts un universitātes to atbalsta, jo, lietojot starptautisku valodu, ir iespējams veidot starptautisku sadarbību un uzlabot Igaunijas zinātnes un augstākās izglītības kvalitāti. Taču, lai igauņu valoda būtu pilnvērtīga, tajā jābūt iespējai runāt par zinātņi un domāt zinātniski. Igauniju valodas politikā tiek uzskatīts, ka igauņu zinātnes valodas attīstībai ir svarīgi, lai augstākā izglītība tiktu nodrošināta igauņu valodā. Savukārt demogrāfiski procesi norāda uz to, ka augstākā izglītība Igaunijā nevar būt tikai igauņu valodā, jo tādā gadījumā Igaunijas augstskolās drīzumā nemācīsies pietiekami daudz studentu. Tāpēc tiek veidotas studiju programmas angļu valodā gan maģistra, gan bakalaura studiju līmenī. Tas iet roku rokā ar Igaunijas augstākās izglītības internacionalizēšanas stratēģiju, kas atbalsta angļu valodas izplatīšanos konkurētspējas nodrošināšanai. Papildus igauņu un angļu valodai Igaunijā ir iespējams saņemt pirmās pakāpes augstāko izglītību tikai vai daļēji krievu valodā, taču krievu valodas loma Igaunijas augstākajā izglītībā pēdējo 20 gadu laikā ir strauji samazinājusies.

1. *Igaunijas Augstākās izglītības internacionalizēšanas stratēģija 2006–2015* [Eesti kõrghariduse rahvusvahelistumise strateegia aastateks 2006–2015]. Igaunijas Izglītības un zinātnes ministrija, 2007. Pieejams: www.hm.ee/index.php?popup=download&id=5617
2. Igaunijas Institūts. *Estonica. Encyclopedia about Estonia*, 2012. Pieejams: www.estonica.org
3. Igaunijas Izglītības un zinātnes ministrija. *Ülevaade Eesti kõrghariduspoliitika arengutest 2006–2009*. Tartu : Haridus- ja teadusministeerium, 2010.
4. *Igauniju valodas attīstības plāns 2011–2017* [Eesti keele arengukava 2011–2017]. Tallinn : Eesti Keele Sihtasutus, 2011.
5. Klaas-Lang, B. Eesti keel ülikoolis ja teaduses. *Sirp*, 2011. gada 2. oktobris.
6. Künstler, A. Pāevakorral on pigem inglise keele oskuse taseme tōstmine. *Sirp*, 2011. gada 2. oktobris.
7. *Profesionālās augstākās izglītības iestāžu likums* [Rakendusķōrgkooli seadus] [tiešsaiste], 1998. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/akt/112122011006>
8. Spolsky, B. *Valodas pārvaldība*. Tulk. I. Druvieta. Rīga : Zinātne, 2011.
9. Taavitsainen, I. & Päivi, P. English in Finland: Globalisation, Language Awareness and Questions of identity. *English Today*, 2003, 76, 19: 4, pp. 3–15.
10. *Tartu Universitātes likums* [Tartu ūlikooli seadus] [tiešsaiste], 1995. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13001698?leiaKehtiv>

11. *Tartu Universitātes valodas principi* [Tartu Ülikooli keelepõhimõtted] [tiešsaiste], 2009. Pieejams: http://www.ut.ee/sites/default/files/livelink_files/tartu_likooli_keelepõhimõtted_31.01.09.pdf
12. *Universitāšu likums* [Ülikooliseadus] [tiešsaiste], 1995. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/akt/128062012016?leiaKehtiv>
13. Zabrodskaja, A. Teaduskeelee seire Tallinna Ülikoolis: teadustöötajate hoiakud. *Estonian Papers in Applied Linguistics*, 2008, 4: lk. 203–224.

Par Latviju lietuviski: īpašvārdu atveide presē

Citvalodu īpašvārdu atveide un lietošana plašsaziņas līdzekļos Lietuvā ir gan valodnieku, gan nespeciālistu uzmanības lokā. Taču atšķirībā no Latvijas, kur pamatnostādnes netiek apšaubītas, Lietuvā joprojām nerimstas domu apmaiņa par citvalodu īpašvārdu atveides principiem. Pēdējā laikā presē parādījies ne viens vien raksts par šiem jautājumiem, iznākušas arī vairākas grāmatas, piem., intriģējoši nosaukta Vinca Urbuša (*Vincas Urbutis*) „Lietuvių kalbos išdavystė” (*Lietuviešu valodas nodevība*) (2007) un Vītauta Ambraza (*Vytautas Ambrazas*) „Svetimų tikrinių vardu rašymas” (*Svešo īpašvārdu rakstība*) (2008).

Neraugoties uz principiālām diskusijām, ir izdotas instrukcijas par īpašvārdu atveidi enciklopēdisko izdevumu vajadzībām (NTVR 1986; VLE 2001–2011). Valsts lietuviešu valodas komisijas (VLVK; liet. *Valstybinė lietuvių kalbos komisija* VLKK) noteikumos par citvalodu īpašvārdu atveidi (LKKN 1998; VLKK 2004) reglamentēts, ka citvalodu īpašvārdi daiļliteratūrā, populāros un bērniem adresētos izdevumos rakstāmi pēc izrunas, taču citos tekstos, piem., zinātniskajā literatūrā, reklāmas, informācijas un speciālos tekstos oriģinālvalodā (LKKN 1998, 67). Praksē, tostarp arī presē, vērojama liela citvalodu īpašvārdu dažādība, bet lietojums oriģinālvalodā ne vienmēr tāds ir, kā domā paši rakstītāji; patiesībā vērojams samērā liels juceklis.

Diskusijas vismaz pagaidām maz skar latviešu valodas īpašvārdu atveidi: tie tiek rakstīti pēc izrunas resp. lietuviskoti. Šī nostādne izsēnāma no VLVK lēmumā sniegtā apraksta, kā lietot adaptētu personvārdu un vietvārdu galotnes (LKKN 69–70), kā arī minētā lēmuma grozījumos (VLKK 2004). Lietuviešu valodniecības izdevumos un presē publicēts ne viens vien raksts par šiem jautājumiem (Kvašytė 2000; 2003; 2004; 2005), viena publikācija ir arī latviski (Kvašīte 2005). Grūtības rodas praksē, kad teorētiskās nostādnes nepieciešams īstenot. Analizējot dažādu avotu piemērus, jākonstatē, ka arvien biežāk nākas sastapties ar latviešu īpašvārdu oriģinālrakstību, piem., uz to pāriet daiļliteratūras tulkojumu izdevēji – bieži vien grāmatu autoru vārdus un uzvārdus raksta latviski.

Raksta mērķis ir noskaidrot latviešu valodas īpašvārdu atveides lietuviešu valodā normas, kā arī aplūkot to ievērošanu praksē. Analizēts visu

triju īpašvārdu grupu – personvārdu, vietvārdu un simbolisko nosaukumu – lietojums dažādos pēdējā laika Lietuvas preses izdevumos. Cenšoties nesarežģīt tekstu, pārsvarā citēti analizējamie īpašvārdi (parasti nominatīvā, izņemot gadījumus, kad cita locījuma forma palīdz atklāt kādu īpatnību). Aiz īpašvārda norādīts avota nosaukuma saīsinājums (sk. avotu sarakstu), blakus pēc lietuviešu valodas parauga laikraksta izdošanas gads, mēnesis, datums vai žurnāla izdošanas gads, numurs un lappuse. Konstatējot īpašvārdu dažādību un to atveides atbilstību norādījumiem, nav ņemts vērā konkrēto vārdu lietošanas biežums.

Īpašvārdu atveides normas

Lai pielāgotu latviešu īpašvārdus lietuviešu valodas sistēmai, svarīgi ir zināt un ievērot patskaņu un līdzskaņu atveides likumsakarības. Atveidojot garos patskaņus, kuriem lietuviešu valodā nav atbilstmju, nākas atteikties no garumzīmēm, visos citos gadījumos tos aizstāj attiecīgais lietuviešu alfabēta burts: *Mara Zalytė* [Māra Zālīte] ŠK 2011 12 02, *Maris Neikšanas* [Māris Neikšāns] 15 min. 2010 02 01, *Lyga Krapanė* [Līga Krapāne] KI 2010 03 19; *Kraslava* [Krāslava] KP 2009 03 31, *Kuldyga* [Kuldīga] ŠK 2011 01 08, *Jūrkalnė* [Jūrkalne] ŠK 2011 01 08. Īpaši sarežģīts mēdz būt garā patskaņa ē atveidojums – parasti tas jebkurā pozīcijā jāatveido ar lietuviešu ē: *Pēteris Upytis* [Pēteris Upītis] ŠK 2008 05 23; *Mėmelė* [Mēmele] KM 2004 07 18. Taču visvairāk problēmu rakstošiem (arī runājošiem) lietuviešu valodā rada burts o, ar kuru apzīmē gan īso vai garo patskani, gan divskani. Latvisko, resp. ne internacionālas cilmes, īpašvārdu patskanis atbilstoši izrunai atveidojams ar divskani uo: *Ivaras Guodmanis* [Ivars Godmanis] ŠK 2009 08 07, *Solvita Abuoltinia* [Solvita Āboltiņa] KI 2010 03 19; *Agluona* [Aglona] KP 2009 03 31, *Kuoknesė* [Koknese] KP 2009 03 32.

Mazāk grūtību rada latviešu valodas līdzskaņu atveide, jo tie ir līdzīgi lietuviešu līdzskaņiem. Tikai latviešu mīkstie līdzskaņi, ja iespējams, aizstājami ar lietuviskajiem savienojumiem ar mīkstinājuma zīmi i: *Lyga Zarinia* [Līga Zariņa] ŠK 2006 02 04. Citos gadījumos no tiem nākas atteikties *Gedertas Eliasas* [Ģederts Eliass] ŠK 2009 11 11. Vēl problemātisks ir līdzskaņa h atveidojums. Tas var būt divējāds: „vārda sākumā la. h = lie. h, vārda vidū la. h = lie. ch, piem.: *Hercenbergs* – lie. *Hercenbergas*, *Hohs* – lie. *Hochas*, *Lerhis* – lie. *Lerchis*” (Girdenis 1996, 5). Taču tādu īpašvārdu nav daudz – aplūkotajos preses izdevumos izdevās atrast tikai slāvu cilmes uzvārdos, piem. *Michailovskis* [Mihailovskis] FV 2004 04 20. Vajadzētu pievērst uzmanību latviešu valodas dubulto līdzskaņu atveidei. Lietuviešu valodai nav raksturīgs līdzskaņu burtu dubultojuums, tāpēc, atveidojot latviešu īpašvārdus, tiek rakstīts tikai viens: *Ana Jofė* [Anna Jofe] ŠK 2007 08 01; *Valė* [Valle] KM 2007 10, 76.

Personvārdu atveides normas

Viens no svarīgākajiem personvārdu atveides gramatiskajiem aspektiem ir sieviešu un vīriešu dzimtes galotņu (arī izskaņu) atveide, uz kā balstīta pareiza lietvārdu locīšana. Lietuviski atveidojamos vīriešu personvārdos galotnes *-s* un *-š* aizstājamas ar atbilstošo lietuvisko galotni *-as*: *Raimondas Paulas* [Raimonds Pauls] ŠK 2008 06 26 (tiesa gan, lietuviski joprojām nākas dzirdēt un lasīt *Paulsas*, kaut vārda formas atveidē parasti nekļūdās), *Aivaras Lembergas* (Aivars Lembergs) ŠK 2006 03 03. Reizēm pieļaujams galotni *-as* mainīt ar *-is* (ja personvārdi ir nelabskanīgi vai homonīmi citam jēdzienam), piem., *Ģirts – Ģirtis* (sal. lietuviešu valodā īpašības vārds *ģirtas* 'piedzēries'). Preses izdevumos ir konstatēts abējāds šī vārda lietojums: *Ģirtas Valdis Kristovskis* [Ģirts Valdis Kristovskis] LR 2001 01 09, *Ģirtas Fišeris* [Ģirts Fišers] ŠK 2005 05 06 un *Ģirtis Kalkis* [Ģirts Kaļķis] ŠK 2010 02 05. Galotnes *-is* un *-us* tiek saglabātas (VLKK 2004, 169): *Karlis Ulmanis* [Kārlis Ulmanis] ŠK 2011 01 08, *Ingus Tūnas* [Ingus Tūns] LR 2000 01 15. Lielākas grūtības tās nesagādā, taču jāpiebilst, ka latviešu personvārdos, atveidojot lietuviski, neparādīsies lietuviešu valodai raksturīgā galotne *-ys*.

Latviešu uzvārdos, kuru beigu daļa ir *-kalns*, galotne *-s* tiek aizstāta ar *-is*: *Kristas Leiškālnis* [Kristis Leiškālns] ŠN 2004 07 03, *Teodoras Zalkālnis* [Teodors Zaļkalns] ŠK 2011 08 13. Jaunāka norma ir aizstāt ar galotni *-as*, piem., *Sudrabkalnas* (VLKK 2004, 169), kas pēc būtības ir tuvāk avotvalodai (sal. *Kalns – Kalnas*), taču šāda tipa uzvārdu atveides atbilstoši mainītai normai piemērus nav izdevies atrast.

Gan sieviešu dzimtes vārdu un uzvārdu, gan vīriešu dzimtes uzvārdu un vietvārdu galotņu *-a* un *-e* atveide lietuviešu valodā nerada nekādas grūtības, vienīgi jāatceras, ka galotne *-e* jāaizstāj ar lietuviešu *-ē* (VLKK 2004, 169): *Baiba Paševica* [Baiba Paševica] ŠK 2009 12 09, *Ilzē Jansonē* [Ilze Jansone] ŠK 2008 06 26, *Ernestas Kalvē* [Ernests Kalve] ŠK 2010 02 25, *Einaras Repšē* [Einārs Repše] Škr 2009 12 03.

Latviešu valodas 6. deklinācijas lietvārdu galotne *-s* atbilstošos uzvārdos, atveidojot tos lietuviski, jāmaina pret galotni *-is*: *Klintis – Klintis*. Runājot par tādu vīriešu uzvārdu locīšanu, kuri cēlušies no sieviešu dzimtes apelatīviem, lietuviešu valodā tos vajadzētu locīt „*Klintis – Klinties – Klinčiui – Klintj, Zuosis – Zuosies – Zuosiui – Zuosj*, taču, tā kā šādu lokāmu savu uzvārdu lietuviešu valodā gandrīz vairs nav, nebūtu liela kļūda, ja tos iekļautu pirmajā deklinācijā un teiktu vai rakstītu, piem., *Klintis – Klinčio, Zuosis – Zuosio*” (Girdenis 1996, 8).

Vēl viena personvārdu atveides īpatnība lietuviešu valodā – nelokāmo fināli *-o* nelatviskas cilmes personvārdos aizstāj lietuviešu valodas galotne *-as*: *Gvido – Gvidas; Stavro – Stavras*. Kaut gan šādi vārdi nav īpaši izplatīti, reizēm presē var atrast šādu lietojumu: *Ivas Kiršblatas* [Ivo Kirš-

blats] ŠN 2005 05 12. Pret šādu atveidi nebūtu nekā iebilstama, jo īpašvārds kļūst lokāms. Tas, ka latviešu valodā var būt gan lokāmi, gan nelokāmi personvārdi, piem., *Arnīs* un *Arno* (sal. *Arnīs Terzens* un *Arno Jundze*), nekādas grūtības lietuviskajā atveidē neradīs, jo galotne *-is* arī lietuviski tiks atveidota tāpat, bet fināle *-o* aizstāta ar *-as*. Minētā norma gan attiecināma tikai uz vīriešu uzvārdiem, savukārt sieviešu uzvārdi jā saglabā nelokāmi (Girdenis 1996, 8).

Savukārt uzvārdi, kuri darināti no īpašības vārdiem ar noteikto galotni *-ais*, *-ā*, piem., *Čaklais*, *Čaklā*, lietuviski atbilstoši atveides noteikumiem rakstāmi ar izskaņu *-ajis*, *-aja*: *Čaklajis*, *Čaklaja* (Girdenis 1996, 8). Tomēr gan jā saka, ka jaunākās atveides tendences ir atteikties no izskaņas, kas ļautu saskatīt noteikto galotni, saglabājot tikai nenoteikto galotni. Taču tas unificētu atšķirīgo tipu uzvārdus, tāpēc nez vai būtu lietderīgi šo normu pārskatīt.

Daudz grūtību sagādā uzvārdu izskaņas *-iņš* (arī sieviešu dzimtes *-iņa*). Precīzs atveidojums ir sastopams preses izdevumos, taču samērā reti: *Maris Krastinis* [Māris Krastiņš] ŠK 2006 03 04, *Solvita Abuoltina* (Solvita Āboltiņa) Kl 2010 03 19, *Lyga Zarinia* (Līga Zariņa) ŠK 2006 02 04. Šīs uzvārdu izskaņas atveides norma īpaši uzsvērta arī lēmuma grozījumos (VLKK 2004, 169).

Ne mazāk problēmu sagādā fināles *-ers* atveide lietuviski. Par to ne reizi vien bijuši valodnieku komentāri, rakstīts arī Lietuvas presē (piem., Girdenis 2007), jo šis jautājums aktualizējās laikā, kad par Latvijas prezidentu kļuva Valdis Zatlers. Ļoti reti fināle *-eris*, (tāpat kā citi vācu cilmes uzvārdi, piem., *Robertas Štelmaheris* [Roberts Štelmahers] ŠN 2005 09 12), tiek atveidota un locīta pareizi: *Šiaulių apskrities latvių bendruomenė turėjo progos susitikti su Lietuvoje viešėjusiu Latvijos prezidentu Valdžiu Z a t l e r i u* [Valdis Zatlers; *Valdis Zatleris*, akuz.] ŠK 2011 02 19. Visbiežāk sastopamā atveide bijusi ar galotni *-as*: *Valdis Zatleras* R 2011 02 11.

Personvārdu lietošanas kļūdas

Iepriekš aplūkotās atveides normas ne vienmēr tiek ievērotas, tāpēc tālāk aplūkotas biežākās īpašvārdu lietošanas kļūdas. Vispirms jāmin patskaņu *ē* un *ī* (retāk *ū*) un divskaņa [uo] o nepareiza atveide: *Andris Škelē* [Andris Šķēle = *Škēlē*] Kl 2010 03 19, *Janis Strelniekas* [Jānis Strēlnieks = *Strēlniekas*] ŠK 2010 02 25, *Vilnis Grivinis* [Vilnis Griviņš = *Gryvinis*] ŠK 2009 12 12, *Edvinas Balodis* [Edvīns Balodis = *Edvynas Baluodis*] ŠK 2011 01 08, *Ugis Rukitis* [Uģis Rūķītis = *Ugis Rūkytis*] ŠK 2007 06 12. Presē ļoti izplatīta ir uzvārdu ar *-iņš*, *-iņa* kļūdaina atveide – gan nemīkstinoš lidzskani *n*, gan saglabājot galotni *-š* (šāda forma kļuvusi populāra pēdējā laikā): *Ginta Lapina* (Ginta Lapiņa = *Lapinia*) ŠK 2006 08 01, *Andris Ozoliņš* (Andris Ozoliņš; = *Uzozoli-*

nis] ŠK 2009 07 22, *A. Ravinš* [A. Rāviņš] ŠK 2009 11 11 (teiktais attiecas arī uz līdzīgas struktūras vārdu: *Martinš Bičevskis* [Mārtiņš Bičevskis = *Martinis Bičevskis*] ŠK 2009 07 23, *Martinās Ribenis* [Mārtiņš Rībenis = *Martinis Rybenis*] LR 2011 02 11. Nereti kļūdaini tiek atveidots arī pašreizējā Latvijas prezidenta uzvārds – *Andris Berzinis* [Andris Bērziņš = *Bērzinis*] ŠK 2012 03 23.

Vēl viena jauna tendence – latviešu valodas personvārdiem piemērot tās pašas prasības kā citu svešvalodu personvārdiem, kas lietuviešu valodā parasti tiek lietoti oriģinālrakstībā (sal. mākslas un kultūras žurnālā *Maiga Putniņa* K 2006 04 13). Atbilstoši VLVK lēmumam, lokot ir pieļaujams rakstīt lietuvisko galotni aiz apostrofa (LKKN 1998, 71; Kniūkšta 2001, 523), taču tādi atveidojumi izskatās samērā dīvaini: *Vairos Vykeš-Freibergos* [Vaira Viķe-Freiberga = *Vaira Vykē-Freiberga*, ģen. *Vairos Vykēs-Freibergos*] V 2001 03 15, *Indulio Rank'os* [Indulis Ranka = *Indulis Ranka*, ģen. *Indulio Rankos*] KM 2004 06 40. Reizēm latviešu valodas nominatīva galotnei tiek pievienota vajadzīgā locījuma lietuviešu valodas galotne (var būt arī aiz apostrofa): *Imanto Purinšo* [Imants Puriņš = *Imantas Purinis*, ģen. *Imanto Purinio*] FV 2004 04 21, *K. Barons'ui* [K[riš]jānis] Barons = *Baronas*, ģen. *Baronu*] KM 2004 06 40.

Pēdējā laikā presē arvien biežāk nākas saskarties ar nelocītiem personvārdiem (dīvaini, ka viens no tiem tiek locīts, bet otrs – parasti uzvārds – ne): *Uldj Kokars* [Uldis Kokars = *Uldis Kokaras*, akuz. *Uldj Koka-rq*] ŠK 2009 12 10; *Marj Martinsons* [Māris Martinsons = *Maris Martinsonas*, akuz. *Marj Martinsonq*] Ž 2009 05 28, 25, *Andrio Milers* [Andris Millers = *Andris Mileris*, ģen. *Andrio Milerio*] ŠN 2008 03 12, *Aldžio Klavinš* [Aldis Kļaviņš = *Aldis Kliavinis*, ģen. *Aldžio Kliavinio*] ŠK 2008 10 24.

Vietvārdu atveides normas

Otra lielākā latviešu īpašvārdu grupa, kas izplatīta Lietuvas presē, ir vietvārdi. Lietuviešu valodā Latvijas vietvārdi parasti tiek atveidoti divējādi:

- 1) tiek minēts vietvārdu lietuviskais variants, ko lieto vietējie lietuvieši;
- 2) ja lietuviskā vietvārda varianta nav, atveidojumi nav pietiekami pārbaudīti vai maz izplatīti, tad Latvijas vietvārdi tiek transkribēti lietuviski (Baluodē, Garšva 1985, 64).

Tradicionālā Latvijas vietvārdu atveide iekļauta gan speciālās vietvārdu vārdnīcās (LTV 2002, 138–139; VKŽ 1994), gan latviešu un lietuviešu divvalodu vārdnīcu ģeogrāfisko nosaukumu pielikumos (LLV 1964, 842–860; 1995, 601–602; LLKŽ 1977, 731–758; 2003, 802–804). Tie funkcionē arī presē, jo nosauc valsts dzīvei nozīmīgas lielākās pilsētas un upes: *Liepāja* – *Liepoja* ŠK 2008 06 26, *Bauska* – *Bauské* ŠK 2009 07 30, *Daugavpils* – *Daugpilis* KP 2009 03 30, *Daugava* – *Dauguva* KP 2009 03 32.

Patskaņu un līdzskaņu atveides normas vietvārdos ir tādas pašas kā

personvārdos, savukārt runājot par galotnēm jāņem vērā, ka vietvārdi bieži vien ir daudzskaitlinieki: vīriešu dzimtes galotne *-i* lietuviski atveidojama ar *-ai*, bet sieviešu dzimtes *-as*, *-es* un *-is* – attiecīgi ar *-os*, *-ēs* un *-ys*. Sieviešu dzimtes daudzskaitlinieku starp Latvijas vietvārdiem nav daudz, noteikumos fiksēti daži no tiem: *Pliavinios* [P]aviņas], *Grundzalės* [Grundzāles], *Cėsys* [Cēsis] (VLKK 2004, 169). Lietuviskoti atbilstoši atveides normām vietvārdi: *Sabilė* [Sabile] ŠK 2011 01 08, *Riežupė* [Riežupe] ŠK 2011 01 08, *Papės ežeras* [Papes ezers] ŠK 2007 02 27, *Saldus* [Saldus] ŠK 2012 03 14.

Vietvārdos ar *-ciems*, *-kalns* galotne *-s* līdz 2004. gada noteikumu grozījumiem tika aizstāta ar *-is*, piem., *Žagarkalnis* [Žagarkalns] KP 2003 1–2 54, iespējams, pēc analogijas ar lietuviešu vietvārdiem (sal. *Taurakalnis*, *Perkūnkiemis*). Jaunāka norma ir aizstāt ar galotni *-as* (sal. uzvārds *Sudrabkalns* (VLKK 2004, 169), tomēr preses materiālā joprojām dominē vecāka parauga atveide: *Žagarkalnis* KP 2010 03 26; *Ozolkalnis* [Ozolkalns = *Uozuolkalnis*] KP 2010 03 26.

Jāmin vēl viena vietvārdu atveides īpatnība – lietuviešu valodā vietvārdi ar lietuviskoto komponentu *-pilis*, kas latviešu valodā ir sieviešu dzimtē, pāriet vīriešu dzimtes locījumu paradigmā, piem., *Salaspilis* [Salaspils] ŠK 2010 02 27.

Vietvārdu lietošanas kļūdas

Vietvārdu lietošanā vērojamas līdzīgas kļūdas kā personvārdos resp. dominē nepareizi atveidoti garie patskaņi un divskanis [uo] *o*: *Rezeknė* [Rēzekne = *Rėzeknė*] ŠK 2009 12 09, *Edolė* [Ēdole = *Ēduolė*] ŠK 2011 01 08, *Ogrė* [Ogre = *Uogrė*] ŠK 2010 01 27, *Lielplatonė* [Lielplatone = *Lielplatuonė*] ŠK 2006 02 02, *Majori* [Majori = *Majuorai*] KM 2006 05 28, *Dobelė* [Dobele = *Duobelė*] ŠK 2007 10 08.

Šķiet, ka praksē nav viegli arī lietuviskot vietvārdu galotnes, jo tekstā tie arvien biežāk konstatēti latviskā formā: *Saulkrasti* [Saulkrasti = *Saulkrastai*] KM 2001–2002 09 10 22. Tāpēc tie nereti netiek locīti: *Šioje vietoje žmonių gyventa dar I tūkstantmetyje prieš Kristų, apie tai liudija ir archeologiniai radiniai, dabar saugomi A i z k r a u k l e* [Aizkraukle = *Aizkrauklė*, ģen. *Aizkrauklės*] miesto muziejuje KM 2004 08 20; *Tokiū būdu diskriminuojami ne tik Lietuvos, bet ir kitų valstybių vežėjai, kurie šiuo metu laukia įvažiavimo į Latvijos teritoriją Smėlynės-M e d u m i* [Medumi = *Medumai*, ģen. *Medumu*] pasienio ruože ŠN 2006 11 28; *Miesto priegose yra dvaras bei B i r i n i* [Bīriņi = *Byriniai*, ģen. *Byrinių*] pilis [...] KM 2004 09 23. Citreiz izvēlēta nepareiza galotne (tādas pašas nepareizi atveidotas formas sastopamas dažādos izdevumos): *Kemeris* [Kēmeri = *Kemiai*] KP 2004 07 17. Līdz ar to rodas problēmas, lokot gan minēto, gan citus vietvārdus: *K e m e r e* [ģen. *Kemerių*] nacionaliniame parke, įkurtame 1997 metais, veisiasi daugybė

retų gyvūnų ir paukščių bei randama retų augalų rūšių KM 2006 05 29; *Didžiulis įspūdis – K e m e r i o* [ġen. *Kemerių*] nacionalinis parkas, kai viešėsite *Jūrmaloje, nepatingėkite užsukti* KP 2004 07 17; *Duonos šventė K a u g u r y j e* [Kauguri = *Kaugurai*, lok. *Kauguruose*], kurioje galima paragauti įvairiausių latviškos duonos, stebėti, kaip ji kepama KM 2004 05 29, *Jis iš V e c u m n i e k i o miestelio* [Vecumnieki = *Vecumniekai*, ġen. *Vecumnieku*] kalėjimo pabėgo 1999 metais [...] ŠN 2005 02 23.

Starp Latvijas vietvārdiem īpašu vietu ieņem Cēsis, jo šis pilsētas nosaukums sagādā grūtības gandrīz vienmēr. Saskaņā ar atveides principiem, tas jāatveido lietuviešu valodā kā sieviešu dzimtes lietvārds daudzskaitlī Cēsysis, taču praksē tā mēdz būt samērā reti. Kopumā Lietuvas preses izdevumos šis vietvārds ļoti dažādi lietots – gan vienskaitlī un daudzskaitlī, gan sieviešu un vīriešu dzimtē: nom. *C e s i s* [= *Cēsysis*] *turistų laukia visus metus* KM 2004 06 40; *C ē s i s* [= *Cēsysis*] KM 2001–2002 09 10 25; ġen. *C e s i o* [= *Cēsių*] *pilis šiandien yra geriausiai ištirinėta kryžiuočių laikmečio pilis* [...] KM 2004 06, 41; *Konferencijos darbotvarkė* [...] *Pasienio regionų (Šiaulių ir T i e s i o* [= *Cēsių*]) *plėtros strategijų analizės pristatymas* ŠK 2005 09 10; *C ē s ū* [= *Cēsių*] *miesto pakraštyje yra šiuo metu sparčiausiai Latvijoje besiplečiantis slidinėjimo centras Žagarkalnis* KP 2003 01 02 54; akuz. *C e s j* [= *Cēsis*] *su kitu kryžiuočių įkurtu miestu Valmiera jungia puikiai išsilaukęs maždaug trisdešimties kilometrų ilgio dviračių takas* [...] KM 2004 06 4; lok. *C e s y j e* [= *Cēsyse*] *pasiruošėme pripučiamas valtis kelionei, užsidėjome gelbėjimo liemenes ir leidomės upe žemyn* ŠK 2007 05 18; *Savaitgalį Savivaldybės Kūno kultūros ir sporto bei miesto planavimo ir statybos skyrių atstovai apžiūrėjo pagrindines Latvijos BMX trasas Jelgavoje, C ē s y j e* [= *Cēsyse*], *Valmieroje* ŠK 2006 09 20. Reizēm ir grūti pateikti, vai nominatīvā vietvārds pareizi atveidots, jo gan sieviešu, gan vīriešu dzimtes daudzskaitlī ġenitīvā formas sakrīt – abos gadījumos *Cēsių*. Kaut gan jāpiebilst, ka sieviešu dzimtes daudzskaitlinieki ar galotni -ys ir arī starp Lietuvas vietvārdiem, piem., *Marcinkonys* u. c. (tiesa gan, latviskojot tie kļūst par vienskaitlī sieviešu dzimtes nosaukumiem ar galotni -e – *Marcinkone*), tāpēc teorētiski nebūtu grūti pareizi lieto arī Cēsu vārdu.

Lietuvas presē reizēm sastopami izkropļoti Latvijas vietvārdi – tādu rašanās iemeslus var tikai minēt, taču tos atpazīt var tikai tie, kuri zina par reālo notikumu un pazīst Latviju. Piemēram, *Trys Kuršēņu komandas L i v v e z ē s* [Līvberze = *Lyvbēzė*, ġen. *Lyvbēzės*] *miestelyje (Latvija) varžėsi dēl Latvijos virvės traukimo federacijos taurės* ŠK 2008 08 07; *Šiaulių tinklininkės, treniruojamos Zofijos Guobytės, jėgas išmėgino ir Latvijoje, S k r u n d a l ē j e* [Skrunda = *Skrunda*, lok. *Skrundoje*] *vykusiame tarptautiniame merginų jaunučių tinklinio turnyre* ŠK 2008 04 07 (sal. turpat tālāk *Antrąjį vietą pelnė S k r u n d o s ekipa*). Grūti pazīt lietuviski rakstītu *Pļaviņu* nosaukumu, jo

tajā nav atveidoti ne mīkstinātie līdzskaņi, ne sieviešu dzimtes daudzskaitļa galotne: *Latvijoje, P l a v i n e miestelyje* [P]aviņas; = *Pliavinios*, ģen. *Pliavinių*] *vykusio tarptautinio moterų futbolo turnyro nugalėtojomis tapo Šiaurės „Gintros-Universiteto“ komanda* ŠK 2005 05 07; *Turnyre varžėsi Latvijos čempionė Saldaus „Saldus“, P l a v i n e „P l a v i n e“* [P]aviņas = *Pliavinios*, ģen. *Pliavinių; „Pjaviņas“*] [...] ŠK 2005 05 07 (šajā piemērā arī simboliskā nosaukuma lietojuma piemērs, diemžēl, nepareizs – par tiem sk. tālāk). Ļoti īpatnēji presē atveidots *Augstkalnes* nosaukums (sal. arī vārdnīcas variantu *Aukštkalnē*): *„Aš esu lietuvis, tik gimiau Latvijoje“; – sako Žagarės gimnazijos devintokas Mantas Mažeika. Jis gyvena už sienos, prie A u k s k a l n ė s. Mantas pasakoja, kad A u k s k a l n ė j e daug lietuvių, tačiau dabar jie savo vaikus vis dažniau leidžia į latvišką mokyklą – taip arčiau ir patogiau [...] Pavyzdžiui, Žagarės mokykla draugauja su A u k s k a l n ė s gimnazija Latvijoje* ŠK 2007 12 21. Domājams, ka raksta autors pierakstījis šo vietvārdu pēc izrunas un nav zinājis oriģināla formu *Augstkalne*, kas lietuviski atveidojama *Augstkalnė*.

Simbolisko nosaukumu atveides normas

Trešās īpašvārdu grupas – simbolisko nosaukumu – atveidei līdz šim pievērsts vismazāk uzmanības. Šos nosaukumus kā jaunu leksikas slāni veido sugasvārdi, īpašvārdi, kā arī iepriekš minēto vārdu savienojumi (plašāk sk. Skujiņa 1993, 22–23). Taču visu simbolisko nosaukumu mērķis – atšķirt objektu no citiem līdzīgiem resp. nosaukt to, turklāt nosaukums ir nosacīts (saikne ar izvēlēto vārdu nozīmi var būt tikai pastarpināta, asociatīva, vai arī tās var nebūt nemaz). Latviešu simbolisko nosaukumu lietošana lietuviešu valodā aplūkota vairākās publikācijās (Kvašytė 2005; Jocaitė, Kvašytė 2006).

Citvalodu simbolisko nosaukumu lietošana reglamentēta lietuviešu valodas pareizrakstībai veltītajā VLKK lēmumā: latīņalfabētiskās rakstības valodu periodisko izdevumu, organizāciju, sporta, mākslas u. c. kolektīvu, firmu, firmas izstrādājumu un citi oficiāli lietojamie simboliskie nosaukumi (bieži vien ar numuriem vai citām speciālām norādēm) rakstāmi oriģināl-rakstībā bez lietuviešu galotnēm. Tāpat bez lietuviešu galotnēm rakstāmi transkribēti un transliterēti nelatīņalfabētiskās rakstības valodu attiecīgie nosaukumi (LKKN 1998, 73). To pašu – ka simboliskie nosaukumi jānoraksta burtiski – apgalvo arī lietuviešu valodnieks Prans Kņūkšta (*Pranas Kniūkšta*) (Kniūkšta 2004, 33) (sal. latviešu valodā „ja simboliskā nosaukuma oriģinālvaloda ir latīņalfabētiskās rakstības valoda, nosaukumu patur oriģināl-rakstībā, piem., aviosabiedrība „Lufthansa“¹ (ir pieļaujams burtus, kuru nav latviešu alfabētā, aizstāt ar latviskajiem (piem., no lietuviešu „Ne-

¹ Citātā saglabātas tādas pēdiņas kā oriģināltekstā.

rys" – „Neris”², „Snaigē” – „Snaige”) (Skujiņa 1993, 18)), kas pēc būtības ir diskutējams jautājums, bet nav šī raksta objekts.

Interesanti ir gadījumi, kad simboliskajos nosaukumos tiek lietoti vietvārdi – šeit tie vairs nav jālietuvisko, tos lieto oriģinālvalodas veidolā. Šeit tikai būtu vērts padomāt par vārdu kārtu – loģiskāk izskatītos, ja nomenklatūras vārds (vārdi) būtu pirms nosaukuma. Reizēm tā arī tiek darīts (sal. *Po poros valandų važiuojame į kitą, už puskilometrio esantį „O z o l k a l n s” slidinėjimo centrą* KP 2010 03 26 un *Latvijos slidinėjimo trasos „Ozolkaln s” savininkas Girtis Kalkis džiaugiasi, kad smarkiai Latviją nuskriaudusi ekonominė krizė jo verslų kliudė labai menkai* ŠK 2010 02 05). Īpaši populāri vietvārdi ir sporta komandu nosaukumos: *Šiaulių „Šiauliai” antradienį žaidė Baltijos krepšinio lygos (BBL) rungtynes Latvijoje su kaimyninės šalies čempionu „V e n t s p i l s”* ŠK 2010 02 25 (sal. turpat *V e n t s p i l i o ekipa įgijo rekordinę 12 taškų persvarą (36:24)*).

Simbolisko nosaukumu lietošanas kļūdas

Biežākās latvisko simbolisko nosaukumu lietošanas lietuviešu valodā kļūdas ir neprecīza latviešu diakritiko zīmju atveide, piem., „Dzintariņš” [„dzintariņš”] šn 2003 07 01, futbola klubi „Jurmala” [„jūrmala”] un „daugava-babīte” [„daugava-babīte”] šk 2009 01 31. Bieži nākas sastapties ar lielo burtu neatveidošanu laikrakstu nosaukumos: „latvijas avīze” [„latvijas avīze”] šn 2004 11 10; „neatkarīga rīta avīze” [„neatkarīgā rīta avīze”] r 2009 07 04 (tāda norma nav raksturīga lietuviešu valodai, acīmredzot tieši tāpēc šai rakstības niansei netiek pievērsta pienācīga uzmanība).

Secinājumi

Lietuvas preses izdevumos publikāciju par Latviju un latviešiem ir samērā daudz, tāpēc arī plaši izplatīti latviešu īpašvārdi. Atšķirībā no citu valodu īpašvārdiem, latviešu īpašvārdus lietuviešu valodas praksē pieņemts lietuviskot, sen ir zināmi arī patskaņu, līdzskaņu un galotņu atveides principi. Taču aplūkotie preses izdevumi un daudzveidīgās latviešu īpašvārdu lietošanas kļūdas liecina, ka tie līdz šim sagādā grūtības. Konstatējama kopīga tendence – jo retāks vai mazāk zināms ir īpašvārds, jo lielāka iespēja kļūdieties, to atveidojot. Savukārt, ja konkrētie vārdi bieži parādās publikācijās un kļūst vispārzināmi, par to atveidi nav īpaši jādomā. Protams, ar nosacījumu, ka iesakņojas pareizi atveidotas formas. Pēdējā laikā konstatētas jaunas tendences – rakstīt latviešu īpašvārdus oriģinālrakstībā, kā arī tos nelocīt.

² Minēta kļūdaina avotvalodas forma. Lietuviešu īpašvārds *Neris* – upes nosaukums un dzejnieces Salomējas Bačinskaites-Bučienes (*Salomėja Bačinskaitė-Bučienė*) pseidonīms – latviskojams kā *Nēre* (sal. *Viļņa, Nēres upes labajā krastā, kur gandrīz desmit gadus stāvēja pus-sagruvis nams, ko piecus gadus remontēja un atjaunoja, šovasar durvis vērusi Nacionālā mākslas galerija* Karogs 2009 08, 185), savukārt simboliskajā nosaukumā tas paliek nemainīts.

Avoti

FV – Foto vyzdys (žurnāls)
 K – Krantai (žurnāls)
 KI – Klaipēda (laikraksts)
 KM – Kelionių magija (žurnāls)
 KP – Kelionės ir pramogos (žurnāls)
 LR – Lietuvos rytas (laikraksts)
 R – Respublika (laikraksts)
 ŠK – Šiaulių kraštas (laikraksts)
 Škr – Šiaurės kryptis (nedėļas laikraksts)
 ŠN – Šiaulių naujienos (laikraksts)
 V – Veidas (žurnāls)
 Ž – Žmonės (žurnāls)
 15 min. (laikraksts)

1. Ambrazas, V. *Svetimų tikrinių vardu rašymas*. Vilnius, 2008.
2. Baluodė, L., Garšva, K. Latvijos gyvenamųjų vietų vardu lietuviškieji atitikmenys. *Kalbos kultūra* 49. Vilnius, 1985, 63–73 psl.
3. Girdenis, A. Dar ir dar apie latvių asmenvardžius, *Gimtoji kalba*. 1996, Nr. 2, 4–10 psl.
4. Girdenis, A. Ne tik pravardžiuojame, bet ir kalbą gadiname. *Respublika*, 2007.11.05.
5. Jocaitė, G., Kvašytė, R. Latviškų simbolinių pavadinimų vartoseną lietuvių kalba. *Jaunųjų mokslininkų darbai* 4 (11). Šiauliai, 2006, 31–34 psl.
6. Kniūkšta, P. Svetimžodžių gramatinimas ir apostrofas. *Kalbos vartoseną ir tvarkybą*, Vilnius, 2001, 523–527 psl.
7. Kniūkšta, P. *Įstaigų, įmonių ir organizacijų pavadinimai. Darybos ir vartosenos aptarimai*. Vilnius, 2004.
8. Kvašite, R. Latviešu īpašvārdu lietošana lietuvišu valodā. *Valoda–2005. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Daugavpils, 2005, 41.–46. lpp.
9. Kvašytė, R. Kaip rašoma apie Latvijā ir latvius. *Literatūra ir menas*. Vilnius, 2000.02.18.
10. Kvašytė, R. Latvijos vietovardžiai Lietuvos spaudoje. *Kalbos kultūra* 76. Vilnius, 2003, 114–120 psl.
11. Kvašytė, R. Latvių asmenvardžiai lietuviškai. *Draugas*. Čikaga, 2000.10.28.
12. Kvašytė, R. Latvių asmenvardžiai Lietuvos spaudoje. *Kalbos kultūra* 77. Vilnius, 2004, 129–137 psl.
13. Kvašytė, R. Latviški simboliniai pavadinimai Lietuvos spaudoje. *Kalbos kultūra* 78, Vilnius, 2005, 175–182 psl.
14. LKKN – Dėl lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos. *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai*

- 1977–1998. Vilnius, 1998, 54–74 psl.
15. LLKŽ 1977 – Balkevičius, J., Kabelka, J. *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius.
  16. LLKŽ 2003 – *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*. Sud. A. Butkus. Kaunas.
  17. LLV 1964 – Bojāte, A., Subatnieks, V. *Lietuviešu–latviešu vārdnīca*. Rīga.
  18. LLV 1995 – Balode, L., Balkevičs, J., Bojāte, A., Subatnieks, V. *Lietuviešu–latviešu vārdnīca*. Rīga.
  19. LTV – *Lietuviški tradiciniai vietovardžiai (Gudijos, Karaliaučiaus krašto, Latvijos ir Lenkijos)*. Vilnius, 2002.
  20. NTVR – *Nelietuviškų tikrinių vardų rašymas „Lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje“*. Vilnius, 1986.
  21. Skujiņa, V. *Valsts valodas prasmei lietvedības dokumentos*. Rīga, 1993.
  22. Urbutis, V. *Lietuvių kalbos išdavystė*. Vilnius, 2007.
  23. VKŽ – *Vietovardžių kirčiavimo žodynas*. Sud. M. Razmukaitė, V. Vitkauskas. Vilnius, 1994.
  24. VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius, 2001–2011 (priedai).
  25. VLKK – Dėl Valstybinės lietuvių kalbos komisijos prie Lietuvos Respublikos Seimo 1997 m. birželio 19 d. nutarimo nr. 60. „Dėl lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos“ pakeitimo. *Kalbos kultūra 77*. Vilnius, 2004, 169–170 psl.

Dzintra Lele-Rozentāle

Cik vāciska ir latviešu valoda? Ieskats valodu kontaktu izpausmēs

Vācu valodai ir bijusi daudzpusīga loma latviešu valodas un valodniecības attīstībā, tā ir daudz pētīta un daudz arī kritizēta. Mūsdienās latviešu valoda ir ciešākā kontaktā ar angļu un krievu valodu, tādēļ varētu šķīst, ka latviešu-vācu valodas kontakti, ja vien tie nav saistīti ar valodu apguvi un tulkošanu, ir zaudējuši savu kādreizējo aktualitāti, taču valodas prakse liecina, ka tas būtu pāragsr secinājums. Starpkaru perioda Latvijas galvenā un ietekmes ziņā nozīmīgākā kontaktvaloda šodien ir atkāpusies pozīcijās, kas ir raksturojamas kā kultūrspecifiskas un tādēļ ne mazāk svarīgākas mūsu valodas, mentalitātes un identitātes izpētē. Šā raksta mērķis ir iepazīstināt ar vērojumiem valodu kontaktu praksē un rosināt pievērsties dažām līdz šim nepietiekami apzinātām valodu kontaktu izpausmēm Latvijas tradīcijām bagātajā multilingvisma vidē. Uzmanība tiks pievērsta reģionālās vācu valodas specifikai, valodu kontaktu izpausmēm un ar tām saistītajām iespējām, vācu valodas lomai Ziemeļeiropas reģiona valodu vienošanā.

Par vācu valodas ietekmi latviešu valodā

Par vācu valodas ietekmi latviešu valodā ir samērā daudz informācijas. Starptautiskajā pētniecībā visvairāk droši vien ir citēta Johana Zēvera (*Johann Sehwers*) monogrāfija „Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluß im Lettischen” (1936), kuras prestižu savulaik apliecināja nepieciešamība pēc atkārtotā izdevuma (Sehwers 1953). Otra monogrāfija, ko šeit vēlētos pieminēt, ir Sabīnes Jordānas publikācija par viduslejasvācu aizguvumiem latviešu valodā, „Niederdeutsches im Lettischen: Untersuchungen zu den mittelniederdeutschen Lehnwörtern im Lettischen” (Bielefeld 1995), kurā ar 1091 šķirkļa palīdzību ir pētīta lejasvācu izcelsmes vārdu klātbūtne Kārļa Milenbaha, Jāņa Endzelīna, Edītes Hauzenbergas-Šturmas sastādītajā „Latviešu valodas vārdnīcā” (recenzijas par šo pētījumu sk. Lele-Rozentāle 1996, Vanags 1997). Latviešu valodā daudzus rakstus par aizguvumiem no vācu valodas un to pētniecības aspektiem mūsdienā latviešu valodā ir publicējis Ojārs Bušs (sk. Bušs 2008). Ir pētīti arī ģermānismi dažādu novadu leksikā, taču vēl joprojām trūkst pārskata par vēsturiskajiem valodu kontaktiem un to izpausmi mūsdienā latviešu valodā.

Īsi par Baltijas vācu valodu

Runājot par aizguvumiem no vācu valodas, apzīmējums „vācu valoda” ir jāuztver kā hiperonīms (‘virsjēdziena nosaukums’, sk. VPSV 2007, 144) vairākiem valodas paveidiem vēsturiskā, reģionālā un sociālā griezumā. Turpmāk dažas piezīmes par diahronisko aspektu.

Vācu valodas vēsture Baltijā sākās ar viduslejasvācu valodas periodu, kas rakstu valodā sakrita ar Hanzas uzplaukumu. Rakstu pieminekļos viduslejasvācu valoda tika lietota līdz pat 16. gadsimta pirmajai pusei, kad to pamazām izkonkurēja augšvācu valoda. Lejasvācu valoda (nosaukums „lejasvācu” šeit tiek lietots kā hiperonīms dažādiem attīstības periodiem) saglabājās mutvārdu formā un joprojām ietekmēja latviešu un augšvācu valodu. Literatūrā vairākkārt sastopamas norādes par lejasvācu valodas lietošanu mutvārdu saziņā līdz pat 18. gadsimta beigām (sk., piem., Gutzeit 1864, III). Tās tiešā ietekme tādējādi ir bijusi ilgāka un intensīvāka nekā augšvācu valodai. Vēsturiski interesants piemērs šai spēcīgajai ietekmei ir 1625. gada linaudēju amata šrāgas (statūtu) tulkojums. Latviskā tulkojumā liels skaits vārdu uzrāda nevis avotteksta (t. i. augšvācu) pazīmes, bet gan atbilstmi lejasvācu formām vai leksēmām, sal., piem., latv. *mandag*, kas aizgūts no viduslejasvācu *mândach* ‘pirmdienā’ (avottekstā ir augšvācu forma *montag*) vai *brökes* (no viduslejasvācu *broke*, *breke* ‘naudas sods’) kā augšvācu termina *straffe* ekvivalents. Raksturīgi, ka aizguvumu ceļš latviešu valodā ilustrē arī Baltijas vācu valodas attīstības gaitu. Tā, piem., no augšvācu valodas savulaik aizgūtais lejasvācu īpašības vārds *spitz*, kas kļūva par aizguvuma avotu latviešu īpašības vārdam *spics*, tautasdziesmās reģistrēts arī augšvācu izrunai tuvākajā formā *špics*.

Mutvārdu saziņā lietotās augšvācu valodas dažādus līmeņus ietekmēja lejasvācu elementi un vietējās valodas, un šo valodu kontaktu rezultātā izveidojās savdabīga sarunvalodas forma, kas pēdējo gadsimtu gaitā bija aizguvumu avots arī latviešu valodai. Līdz ar to ne vienmēr ir iespējams noteikt, vai vāciskais elements aizgūts no (vidus)lejasvācu vai no reģionālās sarunvalodas, kas pazīstama arī kā Baltijas vācu valoda (*Baltisches Deutsch*). Trūkstot rakstiskajām liecībām, var tikai pieņemt, ka liela daļa aizguvumu ir tieši no šīs sarunvalodas.

Par vācu valodu latviešu literatūrā un sarunvalodā

Ar sarunvalodas kā kontaktvalodas lomas apzināšanos saistīta kāda ļoti praktiski orientēta problēma, kuras risinājums, ņemot vērā vācu valodas zināšanu zudumu pēdējo gadu laikā, varētu kļūt aktuāls kultūras vērtību saglabāšanas jomā. Runa ir par latviešu literatūru ar vāciskajiem elementiem. Lai izprastu un novērtētu daudzas epizodes, kurās valodu kontaktu izpausmes veido darbojošos personu portretus, raksturo noteik-

ta laika sadzīves ainas, nepieciešama vācu valodas un nereti arī reģionālās vācu valodas vēstures zināšanas. Ilustrācijai neliels ieskats vienā no šādiem darbiem.

Augusta Deglava romāns „Rīga” noteikti ir viens no interesantākajiem literārajiem darbiem latviešu literatūras vēsturē. Par to liecina arī 1999. gadā izdevniecībā „Pētergailis” izdots rakstu krājums ar nosaukumu „Rīgas kultūrvidē 19. gadsimtā. A. Deglava romāns „Rīga””. Blakus dažādiem rīdzinieku un viņu kultūras atspoguļojumiem tajā publicēti arī divi valodnieku raksti: Dainas Nītiņas apskats „Augusts Deglavs un Rīgas valoda” (18–30) un Jāņa Kušņa „Svešvārdu lietojums romānā” (70–78).

Romāna teksts dāvā tā vērigam lasītājam iespēju iedziļināties daudzveidīgās lingvistiskās parādībās. Piemēram, lingvistiskās attieksmes atveidē, kas atklājas romāna varoņa Pētera un viņa krusttēva Jurkas Kraukliša, kuru Rīgā pazīst kā rātskungu Georg Rabemann, sarunā, pēc tam kad krustdēls paziņo par darbu pie pudeļu skalošanas:

Nē, nē, – tā tu tālu netiksi! Tur pie prastiem cilvēkiem prastas valodas vien tu dzirdi... tu tur nekur uz priekšu netiksi. Tev jātop smalkam, jāmācās smalkas manieres... jāmācās pa vāciski... tā ka lai neviens nevarētu sacīt, ka tu esi mužiķis un pie tam vēl latvietis. Mācies, cik tu vari, pa vāciski... cik tik vari, vāciski, vāciski, vāciski!... Tikai tā tu tiksi dzīvē uz priekšu... (Deglavs 1951, 48).

Šis citāts ir lieliska liecība Rīgā valdošajam noskaņojumam un, modernizējot izteiksmes veidu, kā arī pamainot valodu, tas ir aktuāls arī šodien.

Epizodes, kas no mūsdienu lasītāja prasa vācu valodas, reizēm arī reģionālās vācbaltu sarunvalodas izpratni, ir daudzie vācu un latviešu saskarsmes tēlojumi. Lieliski hipertrofētā veidā valodas kā etniskās un sociālās segregācijas loma parādās rātskunga dēla Kuniberta audzinātājas Faustines Švīchelbein jaunkundzes portretējumā, kura [...] *bija ļoti lepna uz savu vācu dzimumu, ka ne vien īsta vāciete, bet arī īsta baltiete un rīdziniece. Katram vienam viņa varēja uzskaitīt savus senčus no tēva un mātes puses līdz ceturtam augumam un uzrādīt, ka starp tiem daudzi pazīstami Baltijas mācītāji, literāti, tirgotāji un ievērojami amatnieki. Viņai tātad bija pareizi saskaņotas un pēc samēra noapaļotas baltiešu asinis.*

Saprātīsim, ka viņa tādēļ liela „kontinuitātes” cienītāja. Katram būs palikt savā šķirā un kārtā, kādā dievs viņu iestādījis. Dievs pats ir to paredzējis, kuriem būs būt kungiem un vāciešiem un kuriem atkal bauriem un latviešiem. (Deglavs 1951, 50)

Kārkluvācietības piemērs ir spilgti atveidotās epizodes, kuru dalībniecē ir pavāre Līziņa (Lischna). Turpinājumā fragments no Švīchelbein jaunkundzes un pavāres Līschenas „cankošānās” (no vācu *sich zanken* – ‘strīdēties, ķildoties’). Švīchelbein jaunkundze tātad dodas „uz ķēķi” pie Līschenas:

Pēdējo viņa visvairāk kaitināja ar to, ka runāja ar viņu lauzītā latviešu

valodā, līdz ar to neieskatīdama viņu par tādu, kas ir vāciete un saprot pa vāciski. Lischenai tas bija sāpīgs dūriens krūtīs. Šo izaicinājumu viņa tomēr likās neievērojam un atbildēja cik jau nu prata pa vāciski...

„Lieschen!“ Faustine, ķēķa durvīs iespriedusies, uzsāka. „To putning, kur agar no rīt uzceļ, agar to knābing slauk! Rahtsherr visu rītu ir pie darb!... vai't priekš ving ir gatav vien silt gābelfrištik?... ”

„Weiß nikt!“ Lischena atcirta. „Herr Rahtsherr aben nicht geleutet...“

„Aber jums tok vajag turēt in Bereitschaft!“ Faustine pamācīja. „Kad ving zvan, tad ir jādod uz gald...“

„Werde gleich machen bifstik in Zitronen zauce,“ Lischena sacīja.

Ļauns prieks pamirdzēja aiz mamzeles raga brillēm. „Soose, to sak par vācisk... Lischen jūs dikt švach par vācisk runēt... ach, loht mizerabel!...“

„Das ist mein Zake,“ Lischena strupi atcirta, nevēlēdamās šo jautājumu tuvāk aizkustināt. (Deglavs 1951, 53).

Abu sarunā iesaistīto personu valoda ir jaukta tipa. Ar kādām parādībām un problēmām šeit jāsaskaras lasītājam, kurš neprot vācu valodu? Daļa leksisko aizguvumu ir pārņemti latviešu sarunvalodā, taču ir tādi, kuriem nepieciešams komentārs. Tie ir citātvārdi, kas apzīmē svarīgas reālijas, piem., rātskunga sociālo stāvokli *Rahtsherr* (sal. *Herr Rahtsherr* Lischenas izpildījumā), iespējams, ka arī saiklis *aber*, idiomatizēti teicieni ar citātvārdiem un daļēju tulkojumu, piem., *in Bereitschaft* turēt (sal. vācu *in Bereitschaft halten*), latviski adaptētās vācu formas, piem. *gābelfrištik* (vācu *Gabelfrühstück* no franču *déjeuner à la fourchette*, novec. 'otrās brokastis vēlā priekšpusdienā'), tipiskais vācbaltu sarunvalodā lietotais deminutīvs ar *-ing*, piem., *putning*, *knābing* un pēc analogijas arī *ving* latviskā *viņš* vietā. Šādas runas atveide liecina par romāna autora smalko lingvistisko vērtīgumu, kas valodā nesagatavotu lasītāju var rosināt vienkārši pāršķirt šīs nesaprotamās lappuses. Komentāru veidošana šādā gadījumā salīdzināma ar ielāpa likšanu, taču arī ielāpiem ir sava funkcija.

Nelielu ieskatu problēmas nozīmīgumā sniedz aptaujas rezultāti, kuras 2005. gadā „Mērnieku laikiem” veļtītajā bakalaura darbā analizēja LU ģermānistikas students Jānis Konrads. Izvēloties 25 no 100 aizguvumiem un izsūtot 100 anketu, tika pārbaudīta aizguvuma nozīmes izpratne. Rezultāti liecina, ka 75 % no aptaujātajiem atpazīna aizguvumus. Reģionālā piederība (Latgalē dzimušie kļūdījās vairāk), vecums un izglītība kā kritēriji izrādījās nebūtiski, taču pamanāma bija atšķirība aizguvumu izpratnē respondentu vidū ar krievu un latviešu valodu kā dzimto valodu (Konrads 2005, 44-45). Nesaprasto vai nepilnīgi saprasto vārdu vidū bija, piem., *noliferēt*, *aizzieģelēt*, *brandvīns*, *skriveris*, *luftbalons*, *frišs*, *zofā*, *zēģele*, *kunde*. Protams, nelielais apjoms neļauj veikt drošus secinājumus, tam nepieciešams daudz lielāks aptaujāto vārdu, kā arī respondentu skaits. Pārbaudot

šeit uzskaitīto vārdu pārstāvniecību *Latviešu valodas žargona vārdnīcā* (LVŽV) un *Latviešu valodas slenga vārdnīcā* (LVSV), šķirkļu skaitā var atrast *noliferēt* (LVŽV, 101, LVSV, 318), *aizzieģelēt* (LVSV, 23), *brandvīns* (LVŽV, 27, LVSV, 74), *skrivējums*, bet ne *skriveris* (LVŽV, 137), *skrivēt*, *skriverēt*, *skrivēlis* (LVSV, 429), *kunde* (LVŽV, 78, LVSV, 256), *lufte*, bet ne *luftbalons* (LVŽV, 87), *luftbalons* (LVSV, 278), *frišs* (LVŽV, 49, LVSV, 161), *zofā* (LVSV, 556).

Jāatzīst, ka latviešu valodas slengs kā būtisks sarunvalodu raksturojošs elements ir nevienmērīgs valodas slānis, kas veidojies ilgstošā laika periodā (sk. definīciju VPSV 2007, 367): „Subliterārs vārds vai cits subliterārs valodas izteiksmes līdzeklis, ko lieto neformālā saziņas situācijā un kam parasti raksturīgs zems sociālais prestižs un lielāka vai mazāka odiozuma pakāpe valodas lietotāju vairākuma vērtējumā”; sk. arī LVSV 2006, 6–7). Žargona vārdnīcas autori šo valodas līmeni tver vispārīgāk, izvairoties no vērtējošās komponentes: „Nevēlamies izcelt kādu valodas veidu, ne arī ieteikt, kas ir skaužams. Mūsu nolūks ir parādīt, ka bez „literārās valodas” pastāv arī bagāta sarunu valoda – žargons.” (LVŽV 2005, 6; diskusiju par terminiem *žargons*, *slengs*, *sarunvaloda* jauniešu valodas pētniecības kontekstā sk. Ernstsone, Tidriķe 2006, 12–17). Liela daļa slengismu ir aizgūtā leksika. Rosinājums pievērsties tās pētniecībai vairāk vai mazāk eksplīcīti ir izteikts abu vārdnīcu ievaddaļās (piem., „valodnieki saviem pētījumiem slenga vārdnīcā var atrast ne tikai specifisku leksiku, bet arī, piem., autentiskus runas pierakstus, kas varētu noderēt sarunvalodas pētījumiem dažādos valodas aspektos.” (LVSV 2009, 8). *Latviešu valodas žargona vārdnīcas* autori izsaka cerību, ka „Varbūt kāds, kam ir interese, papētīs žargona izcelsmi.” (2005, 6)

Neliels ieskats *Latviešu valodas slenga vārdnīcas* šķirkļos ļauj secināt, ka šeit iekļauti daudzi leksiskie aizguvumi no vācu valodas, tiesa, cilme ne vienmēr ir norādīta. Pēc provizoriskas skaitīšanas (priekšnosacījumam vajadzētu būt detalizētai vārdu izpētei), apmēram 18 % visu zem burta A LVSV norādīto šķirkļu varētu būt vāciskas izcelsmes (vai arī tie ir atvasināti no vācu cilmes ar latviešu valodas vārddarināšanas līdzekļiem; semantiskie aizguvumi netika pārbaudīti). LVŽV, kurā ir mazāks šķirkļu skaits atbilstošajā sadaļā, vāciskas izcelsmes vai ar to saistītu atvasinājumu skaits pēc provizoriska apskata sasniedz apmēram 25 %. Šeit gan jāpiebilst, ka nosauktā procentuālā attiecība jāuzskata par tendenci uzrādošu un precīzi skaitļi iespējami tikai pēc nopietnas šķirkļu analīzes veikšanas, kam abas vārdnīcas sniedz daudz iespēju.

Abu vārdnīcu autori nav iekļāvuši interneta vides piemēru ekscerp-tus. Līdz brīdim, kad pētniecībai būs pieejams plašs mutvārdu tekstu korpus, elektroniskajā vidē atrodamie lietojuma piemēri ļauj gūt samērā labu priekšstatu par sarunvalodas elementiem. Daudzos gadījumos iespējams interpretēt lietojumu kontekstā un saistībā ar dažādiem ārpuslingvistis-

kiem un lingvistiskiem kritērijiem, piem., vārdu lietotāju dzimumu, interesēm, valodas vispārējo raksturojumu, sarunu tēmām u. c.

Turpmāk sekos neliels ieskats divu vācu izcelsmes slengismu (žargona vārdu pēc LVŽV) lietojumā, kas gūts, izmantojot interneta pārlūkprogrammu *Google*.

Kas notiek ar vācu cilmes aizguvumiem latviešu sarunvalodā?

Sarunvalodas attīstību neierobežo valodas normas, līdz ar to vērojama liela brīvība vārd darināšanā, formveidē, lietojumā. Piemēri, kas tiks apskatīti, ir plaši lietoti dažādos sabiedrības slāņos.

Riktīgs, riktīga, riktīgi, rihīgs, rihīga, rihīgi, richtīgs, richtīga, rihīgs, ritīga, ritīgi (vārdformas dažādos locījumos netika skatītas). Latviešu valodā pēdējos gados plaši izplatītais sarunvalodas elements, kas mutvārdu runā neformālās situācijās ir dzirdams visdažādāko sabiedrības slāņu valodā, aizgūts no vācu *richtig*, kurš tāpat kā latviešu valodā aizgūtie vārdi nereti pārstāv tieši sarunvalodas līmeni (vācu *Umgangssprache*; sk. DO). Aizgušanas laiks nav droši zināms, taču zināms, ka, piem., Juris Alunāns rakstā „Kāds vārds par latviešu valodu” (1856), kurā manāma ļoti spēcīga vācu valodas ietekme dažādos valodas līmeņos, lieto īpašības vārdu *riktīga*:

„Ar divbalsnieku „eu” vēl nezinu, ko darīt. Līdz šim viņu pa latviski rakstīja „ei”. Bet man šķiet, ka šāda rakstīšana nav riktīga. Kāpēc nav riktīga? – to lūkošu uz šādu modu pierādīt.” (Alunāns 1856).

Šajā gadījumā adj. *riktīga* lietots nozīmē ‘pareiza’. LVSV kā nozīmes latviešu sarunvalodā lietotajam adj. *riktīgs* un adv. *riktīgi* tiek uzrādītas: 1. ‘kārtīgs; pareizs’; 2. ‘pamatīgs, liels’; 3. ‘īsts, neviltots; tīrs, nemākslots’ un adv. ‘patiesībā, patiešām’. (LVSV 2009, 403). Tādas pašas nozīmes ir asimilētajai formai *ritīgs, ritīgi*. LVŽV (2005, 129) kā šķirkļi izdalīti *riktīgais, riktīgā* 1. ‘īstā, pareizā persona vai priekšmets’; 2. ‘šaubīga persona’ un *riktīgs* – ‘īsts’, *riktīgi* – ‘kārtīgi, pareizi’. Forma *ritīgs, ritīgi* neparādās. Vinetas Ernstsones un Lauras Tidriķes pētījumam „Jauniešu valoda” pievienotajā pielikumā uzrādīts apstākļa vārds *riktīgi* ar nozīmi ‘pamatīgi, kārtīgi’, tam seko piemērs *riktīgi labā* ar nozīmi ‘simpātiska meitene’ (Ernstsone, Tidriķe 2006, 176). Tas apliecina semantiskā apraksta komplikētību, šajā gadījumā kontekstuālās nozīmes lomu, kas izpaužas, apstākļa vārdu kombinējot ar īpašības vārdu, kam ir noteiktā galotne.

Interesanti, ka elektroniskajā vidē parādās vēl divi latviešu valodai samērā neparasti rakstības veidi, kuri hipotētiski varētu nozīmēt arī nedaudz atšķirīgu izrunu: ar *-ht-* un ar *-cht-* saknes izskaņā (sal. vācu *-cht-*), piem., *rihtīgs trilleris, richtīgs jaunības maksimālisms*. Jāpiezīmē, ka varianti ar *-cht-* ir skaita ziņa vismazāk pārstāvēti. Skaidrojuma šai daudzveidībai nav, te acīmredzot varētu palīdzēt plaša respondentu loka aptauja. Tematiski *-ht-*,

arī *-cht-* variantu lietotāji vairāk pievērsušies saziņai par atsevišķām nozarēm, piem., auto, sports, finanses u. c. un retāk – tīri sadzīvisku jautājumu apspriešanai. Vai tas liecina par lietojumu noteiktas grupas ietvaros, tas pagaidām ir atklāts jautājums.

Kādas papildnianses ļauj izsecināt ieskats interneta materiālā? Bez jau minētajām saknes līdzskaņu variācijām parādās arī vārds bez galotnes *riktīg*. Piemēram, *riktīg labs*, *riktīg lielas pannas*, *riktīg garlaicīgi*, un tikai reizēm šis variants parādās ar apostrofu, piem. *riktīg' cepī*, *riktīg' jaukās dienas*. Atsevišķos gadījumos var runāt par lietojumu noteiktā reģionā, piem., Ziemeļkurzemē, uz ko norāda galotņu trūkums arī pārējās vārda formās un konteksts, taču tādu gadījumu nav daudz. Vai veidojas jauns sarunvalodas variants ar nozīmi 'tiešām, ļoti'? Acīmredzot šeit nepieciešama arī runātā teksta analīze, jo iespējams, ka prosodijas elementu iesaiste analīzē spēs palīdzēt izšķirt, vai runa ir par adverbu ar pastiprinošu nozīmi 'ļoti' vai par patiesumu, pilnīgu atbilstību īstenībai uzsverošu partikulu ar nozīmi 'tiešām'.

Otrs piemērs, kas izvēlēts vāciskā elementa apskatam mūsdienu latviešu sarunvalodā, tāpat kā iepriekšējā gadījumā ir no slenga un žargona vārdnīcās pārstāvēto šķirkļu grupas. Runa ir par apstākļa vārdu *bišķiņ* ar nozīmi 'mazliet', kas aizgūts no vācu *bisschen*; latviešu sarunvalodā apstākļa vārds sastopams dažādos variantos. LSVV šķirkļos parādās **biš**, **biščiņ**, **bišiņ**, **bišīt**, **bišk**, **biški**, **bišku**, **biškucīt**, **biški**, **bišķiņ**, **bišķiņ**, **bišķīt**, subst. **bišķiņš**, **bišķis** (LSVV 2006, 63-64), kā arī ar saknes līdzskani *-k-*: **bik**, **bikenīt**, **biki**, **bikiņ** (LSVV 2006, 62). Elektroniskajā vidē atrodams arī **biku**. Vācu valodā *bisschen* ir substantīva *Bissen* deminutīvs, kas darināts ar deminutīva sufiksu *-chen*. Šā sufiksa nozīme ir pārņemta arī latviešu valodā variantā ar *-iņ*, kā arī citos variantos, piem., ar *-īt* (*bišķīt*), *-ucīt* (*biškucīt*), kas labi atbilst vārda semantikai. LVŽV iekļauts šķirklis *bišķi* ar variantiem *bišķīt*, *bišķiņ* 'mazliet, nedaudz' (LVŽV 2005, 23).

V. Ernstsone un L. Tidriķes veidotajā jauniešu leksikas sarakstā ir arī dubultojošs **biki-biki** 'mazliet, nedaudz' un *bišķi*, *bišku* ar tādu pašu nozīmi (Ernstsone, Tidriķe 2006, 134-135). Elektroniskajā vidē atrodami varianti, kas gandrīz sakrīt ar iespaiddarbos nosauktajiem, liecina par šā adverbplašo izplatību sarunvalodā, kā arī par radošumu vārddarināšanas procesā, kas pelna plašāku izpēti.

Apkopojot veiktos vērojumus, neizbēgams ir secinājums par sarunvalodas elementu daudzveidību, aizgūtā leksikas krājuma bagātību, par augsto akceptējamības līmeni dažādo sociālo grupu neformālajā vidē un par plašajām iespējām, kas paveras pētniecībai akadēmiskajā vidē, skolu projektu nedēļās, zinātnisko darbu konkursos.

Vēsturiskā vācu valodas loma mūsdienu latviešu valodā neaprobežo-

jas tikai ar dažāda līmeņa aizguvumu izplatību un to attīstību literārajā un sarunvalodā, ar interferences parādībām diahroniskajā skatījumā, ar valodas portretu niansēšanas iespējām literārajos tekstos, tā ir arī vēsturiskās atmiņas liecība un mārketinga elements.

Vēsturiskie vācu valodas elementi kā identitātes veidotāji un mārketinga atbalstītāji

Pēdējos 20 gados ir pilnībā mainījusies Latvijas lingvistiskā ainava (pārskatu par Latvijas lingvistiskās ainavas aktuāliem jautājumiem sk. Druvieta 2011).

Tās ir, piem., strauji izplatījušās *bodes* un *bodītes* (sal. viduslejasvācu *bode*), tie ir daudzie Latvijas *krogi* un *krodziņi* (sal. viduslejasvācu *krôch*), tie ir arī vāciskie vietvārdi, kas nereti parādās uzņēmumu, organizāciju nosaukumos un preču zīmos. Tālāk ilustrācijai daži piemēri no uzņēmumu reģistra alfabētiskā kataloga (UR).

Ventspils vēsturiskais vāciskais nosaukums ir **Windau**. Tas ir fotostudijas SIA *Windau Studio* nosaukumā, elektroenerģijas ražošanu pārstāvošās SIA „WINDAU”, restorānu un mobilo ēdināšanas pakalpojumu sniedzējas SIA „4 Windau” nosaukumā (UR). Arī Ventspils vācu kultūras biedrības ansambļa vārds ir „Windau”.

Plašāk izplatīts Latvijā ir Kurzemes vāciskais ekvivalents **Kurland**. Uzņēmumu reģistrā ar *Kurland* vārdu ir SIA „KURLAND LOG HOMES” no Talsu novada, SIA „KURLAND TROPHY” no Alsungas novada, SIA „KURLAND LLC” no Kandavas u. c. (pavisam 27 nosaukumi, sk. UR) Vācu nosaukuma visai neparasti latviskotā forma „KURLANDE” ir biedrībai, kas nodarbojas ar sporta aktivitāšu attīstību Kuldīgas novadā un tā apkārtnē, SIA ražošanas komercfirmā Rīgā, SIA „KURLANDES ĪPAŠUMU AĢENTŪRA” Jūrmalā. Forma „KURLANDE” ar garo pirmās zilbes patskani apzīmē plaša profila uzņēmumu Šķēdes pagastā, SIA „KURLANDER”, kam līdz pilnīgai precizitātei pietrūkst tikai vāciskā umlauta apzīmējuma 2. zilbē (-ā-; sal. vācu *Kurländer*) – transporta palīgdarbības veicošu SIA Rīgā. Kurzemes vāciskā atbilsme *Kurland* rotā SIA „Jaunalko” ražoto degvīnu un džinu, ar *Kurland* vārdu lepojas arī „Spilvā” ražota konservēta cūkgaļa ar griķiem vai ar rīsiem.

Arī *Livlande* (vācu **Livland**, latviešu valodā *Livonija* vai *Vidzeme*, arī *Dižvidzeme*) atrodama uzņēmumu nosaukumos, piem., SIA „Livlande” Rīgā, kas piedāvā ar kokmateriāliem saistītus pakalpojumus un nodarbojas ar ražošanu. (sk. UR) Netrūkst arī *Livland* lietošanas tās vāciskajā formā, piem., SIA „Livland Būve”, vairumtirdzniecībā nodarbinātā SIA „Livland” Rīgā, kooperatīvā sabiedrība „LIVLAND” Variņu pagastā Valkas pusē, SIA „Livland Hotels” Rīgā, AS „LIVLAND HOLDING” Liepājā un SIA „LIVLAND RESORT” Liepājā (Kurzemē!) (UR dati).

Vācu oriģinālvariants un tā latviskojums vērojams arī Baltijas vāciskā nosaukuma **Baltikum** lietojumā. Blakus vācu *Baltikum*, kas uzņēmumu reģistrā ir sastopams 22 ierakstos, 9 gadījumos parādās arī ar galotni -s latviskota forma *Baltikums*, piem., „PENSIJU FONDS BALTIKUMS”, SIA „BALTIKUMS MN”, SIA „BALTIKUMS MEDICĪNISKĀ PALĪDZĪBA”, apdrošināšanas AS „BALTIKUMS” u. c. (sk. UR)

Viens no interesantākajiem vēsturiskajiem nosaukumiem, kas intensīvi izmantots mūsdienās, ir pagātnes veiksmes stāsta atslēgvārds *Hanza* (vācu **Hanse**). Hanzas vārds, kas ir simbols sekmīgai starptautiskajai sadarbībai, uzņēmībai, drosmei un labklājībai, radis jaunu un plašu lietojumu arī, piem., jaundibinātu uzņēmumu nosaukumos. UR ir apkopotī 133 uzņēmumi ar *Hanzas* vārdu. Arī šeit, tāpat kā iepriekšējos gadījumos trūkst lingvistiskās konsekvences nosaukumu veidošanā. Tā, piem., paralēli vienskaitļa ģenitīva formai (SIA „Hanzas vīna galerija”) ir lietots nosaukums ar nominatīvu (SIA „Hanza koki”). Latviskais Hanzas nosaukums tiek pārņemts arī angļiski veidotajos uzņēmumu nosaukumos, piem., „Hanza Logistics” vai „Hanzas real estate” (sk. UR). Vāciskais variants *Hanse* UR ir reģistrēts 7 reizes, un vācu valoda dominē parasti visā vārdkopā.

Meklējot variantu *Hansa*, Uzņēmumu reģistra alfabētiskajā katalogā var iegūt 133 rezultātus, kas galvenokārt ir angļu valodā, taču netrūkst arī latvisko papildinājumu, piem., SIA „Hansadrošība”, SIA „HANSABŪVE”, arī ar vācisko pamatvārdu, piem., SIA „HANSABAU”. Interesanta ir nekonsekvenca vienādu nosaukumu atveidē. Tā, piem., 2005. gadā ir reģistrēti 2 uzņēmumi: SIA „Hanzas real estate” Ogrē un SIA „HANSABAU REAL ESTATE” Mārupē, un ir acīmredzami, ka šeit būtu noderējis valodnieku padoms.

Šāda veida apskatu varētu turpināt ar daudziem vēsturiskajiem vārdiem, galvenokārt vietvārdiem, kas ir raduši stabilu vietu mūsdienu Latvijas lingvistiskajā ainavā, piem., *Goldingen* (Kuldīga), *Frauenburga* (vācu *Frauenburg*, latv. Saldus), *Libau* un *Libava* (Liepāja), *Wenden* un *Venden* (Cēsis) u. c. Šo vietvārdu izvēles motivācija noteikti ir izpētes vērtā. Runa varētu būt par vēlmi nodrošināt starptautisku atpazīstamību un tādējādi sekmēt uzņēmējdarbību, bet nevar izslēgt arī kolektīvās atmiņas lomu, tās formu savijumu, kura atšķetināšana ir starpdisciplināras pētniecības uzdevums.

Par vācu valodas lomu reģionālās identitātes veidošanā

Vācu valoda ir bijusi nozīmīga vēsturiskā kontaktvaloda ne tikai Baltijā (galvenokārt Latvijā un Igaunijā), bet daudz plašākā Ziemeļeiropas reģionā. Aizguvumi no tās veido leksikas slāni, kas šodien saista Baltijas un Ziemeļjūras baseina valodas. Galvenokārt tie ir aizguvumi no viduslejasvācu valodas, kas kā Hanzas valoda, kā Ziemeļeiropas *lingua fran-*

ca, veidoja salīdzināmu pilsētu pārvaldi un vienotu komunikatīvo telpu. Šī loma izpaužas arī līdzīgos pārvaldes tekstos, terminoloģijā, tirdzniecību un amatniecību regulējošos tekstos. Virkne kopīgu vārdu saista Ziemeļeiropas valodas arī ar latviešu valodu. Šis kopīgais slānis, kas sakņojas kopīgā pagātnē, jau vairākkārt ir saistījis valodnieku uzmanību. 1981. gadā tika publicēta Roberta Hinderlinga (*Robert Hinderling*) monogrāfija „Die deutsch-estnischen Lehnwortbeziehungen im Rahmen einer europäischen Lehnwortgeographie”, kurā tās autors pievēršas vācu aizguvumiem igauņu valodā sastatījumā ar atbilstmēm latviešu un skandināvu valodās. Analizējot rezultātus un aizguvumu virzienu no vācu valodas igauņu valodā, R. Hinderlings (*Hinderling*) uzsver vācu valodas biežo starpnieklomu, veicinot aizguvumu ienākšanu arī no tai rietumos esošajām vai Vidusjūras baseina valstu kultūrām, tādējādi pievēršot uzmanību kultūru ietekmes ceļiem. Uzsverta tiek nepieciešamība skatīt valodu kontaktus kā daudzpakāpju parādību. Interesants mūsu gadījumā ir secinājums, ka „valodu Eiropas” („Spracheuropa”) izpratnei nepieciešams pievērsties tās tālākajiem reģioniem, jo tur koncentrējas valodas elementi, kuru ceļš vedis caur dažādām valodām un kultūrām (Hinderling 1981, 210–216). Ar R. Hinderlinga pētījuma koncepciju sasaucas arī 1986. gadā viduslaiku Hanzas metropolē Lībekā notikušās konferences rakstu krājums „Sprachkontakt in der Hanse”, kura ievadā tā galvenais redaktors P. Stūre Ūrelands (*P. Sture Ureland*) norāda, ka Hanzas perioda valodu kontaktu apraksts ir būtisks solis ceļā uz labāku kopīgās pagātnes un līdz ar to arī tagadnes izpratni (Ureland 1987, XX). Latviešu lasītājam varētu būt vērtīgs šajā krājumā publicētais Raimo Rāga (*Raimo Raag*) pārskats par valodu kontaktiem starp igauņu, somu, lejasvācu/augšvācu un Igaunijas zviedru valodu (Raag 1997, 317–346). To daudzos gadījumos varētu papildināt ar latviešu piemēriem, tādējādi atklājot kopīgo Baltijas jūras piekrastē dzīvojošo tautu valodu slāni (sal. piem., latviešu *stunda* paralēles: lībiešu *stuņd*, igauņu *tund*, somu *tunti*, zviedru *stund*, kam pamatā ir viduslejasvācu *stunde*, *stunt*). Diemžēl latviešu valoda šāda veida pētījumos ir iesaistīta sporādiski, galvenokārt ilustratīvā veidā, tādēļ šeit paveras iespējas plašam pētnieku lokam, lai izveidotu daudzdimensionālu valodu attīstības ainu. Šādas ainas izveide nebūt nav tikai profesionālu valodnieku interešu lokā, tā ir svarīga jebkuram valodu funkcionēšanā ieinteresētam Latvijas iedzīvotājam, jo palīdz rast atbildi uz jautājumu par katram tik būtisko, daudzšķautnaino valodas un identitātes saikni.

Piezīmes nobeigumā: mūsdienu problēmas kā nākotnes perspektīva

leskats vēsturiskās (reģionālās) vācu valodas lomā mūsdienu Latvijas

kultūrvīdē ļauj apkopot izveidojušās problēmas un iespējas turpmākajiem valodas attīstības vērojumiem un pētniecībai. Vācu valoda visā savā attīstības vēsturē ir bijusi Latvijas un latviešu kultūras sastāvdaļa, tās lomas apzināšanās vienlaicīgi ir vēsturiskās un ģeogrāfiskās identitātes apzināšanās, tādēļ aktuāla ir pievēršanās gan šā aspekta teorētiskajām nostādņām, gan arī valodas materiāla apkopošanai, izpētei un interpretācijai.

Latviešu literatūrā plaši pārstāvētā vāciskā (vācbaltu) elementa klātbūtne vāciešu un latviešu kontaktsituāciju atspoguļojumos ļauj aktualizēt jautājumu par latviešu kultūras klasikas uztveres un izpratnes iespēju mūsdienās un par pētniecisko un praktisko darbu tās uzlabošanā, kas varētu būt, piem., komentāru burtnīcu izdošana.

Daudzvalodīgo elementu bagātība latviešu sarunvalodā, tās nemītīgā un straujā attīstība ir pateicīgs materiāls leksikogrāfiem, sociolingvistiem, valodu kontaktu pētniekiem un arī lieliska lingvistiskās uztveres izkopšanas iespēja skolās.

Dažādu vēsturisko vācu izcelsmes reāliju apzīmējumu aktualizēšana nodrošina darba iespējas valodu konsultantiem, arī pašlaik aktuālajam un nenoliedzami interesantajam lingvistiskās ainavas izpētes virzienam. Baltijas vācu valodas loma mūsdienās nav tikai arhīvu un bibliotēku apmeklētāju un pētnieku interešu priekšmets, tā ir mūsdienu latviešu valodas un kultūras neatņemama, stabila un laika gaitā mainīga sastāvdaļa.

1. Alunāns, J. *Kāds vārds par latviešu valodu* [tiešsaitē], 1856. [Skatīts 10.08.2012.]. Pieejams: <http://www.liis.lv/latval/literval/4lit.htm>
2. Andersone, I., Vjaterē, L. *Vācu-latviešu vārdnīca. Deutsch-lettisches Wörterbuch*. Rīga : Avots, 2004.
3. Bušs, O. *No ģermānismiem līdz superlatīvam*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008.
4. DO – *Duden online* [tiešsaitē], 1856. [Skatīts 10.08.2012.]. Pieejams: <http://www.duden.de/woerterbuch>
5. Deglavs, A. *Rīga*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.
6. Druviete, I. Valsts valoda Latvijas lingvistiskajā ainavā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2011, 13.–22. lpp.
7. Ernstsone, V., Tidriķe, L. *Jauniešu valoda*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006.
8. Gutzeit, W. von. *Wörterchatz der deutschen Sprache Livlands*. Rīga : In Commission bey N. Kymmel, 1864.
9. Hinderling, R. *Die deutsch-estnischen Lehnwortbeziehungen im Rahmen einer europäischen Lehnwortgeographie*. Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1981.
10. Jordan, S. *Niederdeutsches im Lettischen: Untersuchungen zu den mittelniederdeutschen Lehnwörtern im Lettischen*. Bielefeld, 1995 (Westfälische Beiträge zur niederdeutschen Philologie; 4).

11. Konrads, J. *Deutsche Lehnwörter im Lettischen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts und in der Gegenwart. Untersucht anhand von „Mērnīeku laiki“ von Brüdern Kaudzītes*. Bachelorarbeit, mskr. Riga : LU, 2005.
12. Lele-Rozentāle, Dz. *Niederdeutsches im Lettischen: Untersuchungen zu den mittelniederdeutschen Lehnwörtern im Lettischen. Niederdeutsches Jahrbuch 119 (1996)*. Bielefeld : Verlag für Regionalgeschichte, 1995, S. 225–228.
13. LVSV – Bušs, O. Ernstsons, V. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. 2. izd. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009.
14. LVŽV – Mirovics, I., Dubaus, A., sadarbibā ar Reiteru, A., Mebaldu, V. *Latviešu valodas žargonā vārdnīca*. 2. izd. Rīga : Avots, 2005.
15. Raag, R. *Mittelniederdeutsche und skandinavische Lehnwörter im Estnischen und Livischen. Sprachkontakt in der Hanse. Aspekte des Sprachausgleichs im Ostsee- und Nordseeraum. Akten des 7. Internationalen Symposions über Sprachkontakte in Europa. Lübeck 1986*. Ureland, P. Sture. Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1987, 317.–341. (Linguistische Arbeiten 191).
16. Sehwers, J. *Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluß im Lettischen*. 2. izd. Berlin, 1953.
17. UR – Uzņēmumu reģistra alfabētiskais katalogs [tiešsaitē], 1856. [Skatīts 10.08.2012.]. Pieejams: http://company.lursoft.lv/abc_list.
18. Ureland, P. Sture. *Sprachkontakt in der Hanse. Aspekte des Sprachausgleichs im Ostsee- und Nordseeraum. Akten des 7. Internationalen Symposions über Sprachkontakte in Europa. Lübeck 1986*. Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1987. (Linguistische Arbeiten 191).
19. Vanags, P. Jordan, S. *Niederdeutsches im Lettischen: Untersuchungen zu den mittelniederdeutschen Lehnwörtern im Lettischen*. Bielefeld 1995 (Westfälische Beiträge zur niederdeutschen Philologie; 4), 124 S. *Baltu filoloģija VII*, 1997, 188.–196. lpp.
20. VPSV – Bušs, O., Joma D., Kalnača, A., Lokmane, I., Markus, D., Pūtele, I., Skujiņa, V. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.

ONOMASTIKA (PERSONVĀRDI)

Ieva Plēsuma, Laimute Balode

Retie personvārdi mūsdienu Latvijā

1. Ievads

Viens no aktuāliem, bet mazpētītiem mūsdienu antroponīmas jautājumiem, kas interesē ne tikai valodniekus, sociologus, antropologus, bet arī plašu lasītāju loku, ir retie personvārdi, kas reģistrēti Latvijā. Par retajiem vārdiem šajā rakstā tiek uzskatīti tādi priekšvārdi, kas pēc Latvijas Republikas Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes datiem ir konstatēti tikai vienai personai (dažos gadījumos – divām personām).

Par personvārdu izvēles motivāciju pasaules antroponīmikā ir daudz rakstīts (sk. Alford 1988, Dunkling 1993, Kunze 1998, Finch 2008, Ainiola etc. 2008, Aldrin 2011 u. c.). Tomēr ne Latvijā, ne Baltijā šai problēmai nav pievērsta lielāka uzmanība; par šo tēmu nav daudz socioantroponīmisku pētījumu vai rakstu (sk. Bušs 1985, 1999a, 1999b, 1999c, 1999d, 2004, Hirša 2004, Horste 2008, Maciejauskienė 1998). Par jaunajiem populārākajiem jaundzimušo vārdiem informāciju galvenokārt var atrast tikai presē (sk. interneta avotus *Tvnet* 2008, 2009, 2010, 2012, *Apollo*, *nra.lv* u. c.).

Leslijs Danklins (*Leslie Dunkling*), plaši aplūkodams personvārdu motivāciju, kura balstās uz tūkstošiem interviju Anglijā un ASV, ir minējis vairāk nekā 20 motīvu, pēc kuriem vadās vecāki, dodami jaundzimušajam vārdu (Dunkling 1993):

1) **mode** – vecāki bieži izvēlas personvārdus, kas attiecīgajā laika posmā uzskatāmi par moderniem, tomēr sekošana personvārdu modei var būt arī kā „antimotīvs”, izvēloties vārdu: kāds vārds konkrētā laika posmā dots tik bieži, ka vārda devējiem tas ir apnicis (kā piemēri tiek minēti kādreizējie modes vārdi *John* un *Mary*, kas zūd no populārāko vārdu sarakstiem);

2) **asociācijas ar sociālo slāni** – motīvs, kas noteikti bijis ļoti nozīmīgs, laikā, kad starp sociālajiem slāņiem valdīja stingras robežas; šīs asociācijas ir pārmantotas no pagātnes un iesakņojušās cilvēku apziņā (piem., pēc Lielbritānijā anketēto domām, priekšvārdi *Benjamin*, *Louise*, *Alexandra* – skan karaliski, turpretī personvārds *Abigail* – nav vēlams, jo kļuvis par sinonīmu ‘kundzes kalponei’;

3) **labskanība jeb eifonija** – dažkārt vecākiem var iepatīkties kāda

konkrēta vārda skanējums, uzskatot, ka tas ir interesants, muzikāls vai kā citādi audiāli patīkams (kā labskanīgi daudzās paaudzēs ir atzīti tādi angļu vārdi kā *Paul, Mark, Tracey*, bet kā nevēlami eifonijas dēļ uzskatāmi tādi salikumi, ko veido priekšvārds kopā ar uzvārdu: *Paul Hall, Mark Clarke, Jason Jackson*);

4) **iniciāļi**, ko veido vārda un uzvārda pirmie burti (piem., *DD, MM, SS*, pat izveidojot kādu nozīmīgu un visiem pazīstamu abreviatūru);

5) **saskaņojums ar uzvārdu** pēc nozīmes jeb semantikas (piem., *Wild Rose* 'mežonīgā roze'; pēc aptaujas datiem var secināt, ka bieži ļoti parasta uzvārda īpašnieki (piem., *Brown*), izvēlas visneparastāko vārdu (*Jemina*), tomēr visbiežāk cilvēki, kam ir parasts uzvārds, izvēlas arī visparastāko vārdu);

6) **vārda respektējamība jeb cienīgums** (piem., angļi dod priekšroku vārdam *Sarah*, kas bijis godā jau gadsimtiem ilgi, nevis *Tracey*, kas nav tik sen pazīstams vārds);

7) **vārda oriģinalitāte** („mēs esam radījuši neparastu bērnu – jaunu radījumu, tagad ir jārada neparasts vārds”). L. Danklins brīdina, ka, izvēloties retu vārdu, jābūt ļoti uzmanīgiem: psihologu pētījumi rāda, ka cilvēki ar ļoti neparastiem vārdiem, kā arī ar tādiem, ko viegli sagrozīt un izsmiet, cieš no kontaktēšanās grūtībām, piem.: *Rosebud* 'rozes pumpurs', *Patience* 'pacietība';

8) **dzimums** (angļu valodā ir vairāki vārdi, kas var būt gan vīriešu, gan sieviešu, piem., *Leslie*, tāpēc priekšroka tiek dota tiem, kuri skaidri norāda uz dzimumu; turklāt aptaujātie vecāki uzskata, ka ir „vīrišķīgi” vārdi, kas iekļauj *r* skaņu – *Robert, Arthur, Richard*, un „sievīšķīgi” vārdi ar *l* skaņu);

9) **reliģija** – vecāku reliģiskie uzskati bieži ietekmē personvārdu izvēli (pēc Danklina, kristīgajā reliģijā ir liela vārdu izvēle, bet vecāki bieži izvēlas vārdu *Christian*; katoļticīgajās zemēs tieši reliģija nosaka, ka tieši *Mary/Maria/Marija* ir tik izplatīti vārdi);

10) **personīgās asociācijas** (šis motīvs tiek atzīts par vienu no svarīgākajiem aspektiem; ļoti liels skaits vārdu tiek izvēlēti par godu draugiem, paziņām – īpaši no augstākajiem sabiedrības slāņiem; personīgo asociāciju dēļ notiek arī izvairīšanās no personvārdiem, piem., kā tabu personvārds ir *Adolfs*, bet pirms 20. gadsimta 30. gadiem tas bija populārs);

11) **vārda cilme** (samērā maz vecāku, dodot bērnam vārdu, pievērš uzmanību tā cilmei: vecāki parasti izvēlas vārdu un tikai pēc tam pārbauda, un nopriecējas, ka tas nozīmē kaut ko pozitīvu);

12) **literatūras, mūzikas, kino ietekme** (romāni, populāras dziesmas, pat „ziepju operas” joprojām ietekmē bērnu vārdu izvēli, piem., no „Vējiem līdzīgi” aizgūti vārdi *Melanie, Ashley, Bonnie*, tikai paretam arī *Scarlett*);

13) **asociatīvais raksturojums** (vārds noteiktos sabiedrības slāņos saistās ar noteiktām īpašībām, piem., Džordžs Orvels (*George Orwell*) ir

rakstījis: „Ja es gribu, lai meitene izaugtu skaista, es viņu nosaukšu par *Elizabeti*, bet, ja es gribu, lai viņa ir laba saimniece, nosaukšu par *Mary* vai *Jane*.”);

14) **dzimšanas vieta** (vecāki bērnam dod vārdu, kas saistīts ar viņa dzimšanas vietas nosaukumu; L. Danklins min piemēru, kad dvīņi nosaukti vārdos *Okla* un *Homa* (Oklahoma – pilsēta ASV));

15) **dzimšanas laiks** (vecāki bērnam dažreiz izvēlas vārdu, kas saistīts ar viņa dzimšanas laiku, piem., iespējamie mēnešu nosaukumi *April*, *June*, *August*; kāda oktobrī dzimusī meitene nosaukta *Octavia*);

16) **tautība** (dažreiz vecāki vēlas bērna vārdā uzsvērt tautību: īpaši ar to lepojas skoti, īri un velsieši);

17) **notikumi, saistīti ar bērna dzimšanas brīdi** (L. Danklins min piemēru, kad meita nosaukta par *Caroline*, jo dzimšanas brīdī pa radio skanējusi dziesma „Sweet Caroline”);

18) **jaundzimušā ārējais izskats** (citējot L. Danklina informantus, „bija sarkanmatains, tāpat kā mūsu tiesnesis Daniels, tāpēc bērnu nosaucām par *Danielu*”);

19) **citū ģimenes locekļu – brāļu un māsu – vārdi** (ģimenes meklē saskanīgus vārdus: *Paul* – *Peter*, bieži ar to pašu sākumburtu, īpaši tas attiecas uz dvīņu vārdiem: *Krists* – *Krista*, *Dina* – *Dita*);

20) **ģimenes tradīcija** (vārdi, kas mantojami no paaudzes paaudzē; Amerikā šī tradīcija novērojama arvien retāk). L. Danklins norāda, ka šie motīvi nav sarindoti svarīguma secībā, un uzsver, ka, izvēloties vārdu, bieži darbojas vairāki motīvi vienlaicīgi.

Konrads Kunce (*Konrad Kunze*), rakstīdams par bērnu personvārdu izvēles motivāciju Vācijā, kā visizplatītākos motīvus min: 1) vārda labskanīgumu; 2) vārda saskaņojumu ar uzvārdu; 3) personvārda īsumu; 4) ģimenē mantotu vārdu; 5) retu, oriģinālu vārdu; 6) vārda izvēli, vadoties pēc personiskām simpātijām u. c. (Kunze 1998, 57).

Āzijas tautām vārda izvēles motīvi ir atšķirīgi no Eiropas valstīm, piem., kāda īpaša bērna pazīme, dzimumzīmīte, kas pēc ticējumiem nes laimi, var nolemt vārda izvēli: *Hols*, *Hola*, *Holmats*, *Holbeks* (tadžiku, uzbeku valodā *hol* – ‘dzimumzīmīte’). Bērns nereti tiek nosaukts pēc matu vai acu krāsas: skitu *Surhaks* ‘sarkanais’, arābu *Ahmars* ‘sarkanais’, *Asvads* ‘melnais’, *Abjzjs* ‘baltais’. Dzīvnieku vārdi kā personvārdu etimoni Āzijā ir saglabājuši totēmisma priekšstatus: vilks – uzbeku *Buri*, tadžiku *Gurgu* (piešķir bērnam vilka izturību, spēku); suns – arābu *Kalabs*, lauva – ir sastopams kā personvārds gandrīz visās valodās – arābu *Asads* (sal. grieķu *Leo*, krievu *Љев*). Ja austrumu ģimenē vēlējas dēlu, bet piedzima tikai meitenes, tad meitu sauca vārdā *Dēls* (uzbeku *Ugula*) vai *Brālis* (*Dodara*). Vēl kuriozāki gadījumi: uzbeku *Kizlarbasa* ‘pietiek meiteņu’, kumiku *Kiztuvma* ‘nedzimsti meitene’;

kumiku *Kiztamama* 'meitenes beigušās', tadžiku *Basaka, Basmo* 'pietiek, diezgan' (Gafurovs 1977).

Puķu nosaukumi antroponīmikā izplatīti visās valodās, tomēr Āzijas valstīs tās īpaši iecienītas, piem., *Nargisa* 'narcise' tiek lietots kā meitenes vārds bez papildu konotācijas; *Sarvs, Sarvigula, Sarvināza* 'ciprese' – irāņu daiļuma, slaiduma iemiesojums – vārds lietojams gan zēniem, gan meitenēm. Bieži Āzijas personvārdos tiek minēta bērna dzimšanas diena vai dzimšanas laiks: laimīga diena esot piektdiena – arābu *Džuma* 'piektdiena', tadžiku *Odina* 'piektdiena'. Meitene, kas dzimusi pavasarī, tadžiku valodā tiek saukta *Sabzbahora* 'zaļais pavasaris' (Gafurovs 1977).

Adriāns Kopmans (*Adrian Koopman*), zulu personvārdu pētnieks, norāda, ka vārdā nereti tiek ietverts dialogs ar Dievu: *uBonginkosi* 'paldies Dievam', *uNkosinamandla* 'Dievam ir spēks', *uSiphosenkosi* 'Dieva dāvana', kā arī citas vārdkopas kā komandas: *uFunani* 'ko tu gribi', *uPhumulani* 'atpūties, esi kluss', *uThulani* 'apklusti' (Koopman 2002).

Latvijā vārdu došanas motivācija plašāk nav pētīta. Ir veiktas tikai nelielas aptaujas skolu projektos. Piemēram, vienas klases aptauja (2006. g.) Rīgas Centra humanitārajā vidusskolā liecina, ka starp vārda izvēles motīviem visbiežāk tiek minēti: 1) vārda oriģinalitāte (resp., vēlme, lai vārds neatkārtotos); 2) labskanīgums; 3) ģimenes tradīcijas; 4) vārda saskaņojums ar uzvārdu – gan pēc iniciāļiem, gan pēc nozīmes.

Visos pētījumos kā personvārda motivācija tiek minēta arī vārda oriģinalitāte, resp. retums, vienreizīgums. Arī Latvijā ir daudz vecāku, kas šo motīvu uzskata par primāro. Par šo faktu var pārliecināties, ielūkojoties Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes mājaslapā: <http://www.pmlp.gov.lv/lv/statistika/personvardu.html>.

Personvārds ir cilvēka identitātes marķētājs blakus personas dzimumam un tautībai. Latviešu antroponīmikā par personvārda saistību ar identitāti rakstījis jau Ernests Blese (Blese 1929, 4). Personvārds, apzīmēdams cilvēku kā individu, ir saistīts arī ar sabiedrību, kurā tas dzīvo. Ričards Alford (*Richard Alford*) uzsver, ka vārda došana bērnam ir process, kad bērns tiek iekļauts sabiedrībā (Alford 1988, 29). Bērnam dodot vārdu, tiek piešķirta arī sociālā identitāte, jo tieši pēc vārda turpmāk sabiedrībā viņš tiks atpazīts. R. Alford norāda, ka tieši priekšvārds simbolizē personas individuālo identitāti, savukārt uzvārds simbolizē formālāku, ar ģimeni saistītu kolektīvo identitāti (Alford 1988, 15).

Nemot vērā to, ka tieši vārds lielā mērā veido bērna identitāti, lielākajā daļā sabiedrību tiesības dot bērnam vārdu tiek uzskatītas par svarīgu un nozīmīgu privilēģiju. Visbiežāk šādas tiesības ir vienam vai abiem vecākiem, tomēr dažādās kultūrās pastāv arī citi varianti. Emīlija Aldrina (*Emilia Aldrin*) uzsver, ka bērna vārda devēji ar vārda došanu pauž savas vēlmes

saistībā ar bērnu – ko viņi vēlas bērnam sniegt un no kā izvairīties, tādēļ tiek izvēlēti tādi vārdi, kas atbilst tam, kādus bērnus vārda devēji vēlas redzēt (Aldrin 2011, 254, 261). Vairākos socioonomastikas darbos ir secināts, ka priekšvārda izvēli nosaka sabiedrībā iesakņojušās vērtības: vārda devēja tautība, dzimtā valoda, ticības pārliecība un pat sociālais stāvoklis. Tomēr mūsdienās Rietumu sabiedrībā vairs netiek uzskatīts, ka vārds ir likteņa lēmējs, kas var veicināt vai ierobežot personas attīstību (Ainiala etc. 2008, 19, 20).

R. Alfords, apkopojot starpkultūru pētījumus par vārda izvēli, šķir četrus vārda izvēles veidus: 1) pareģošana (kas mūsdienās Rietumu sabiedrībā ir reta parādība); 2) stingri noteikta vārda došanas sistēma (neļaujot vārda devējiem brīvību); 3) nosacīti brīva sistēma (pastāv vārda došanas norādes, bet ir sava veida brīva izvēle); 4) brīva izvēle (Alford 1988, 129).

Tomēr E. Aldrina uzsver, ka „vārda došana nekad nevar būt pilnīgi brīva izvēle”, jo it visur pastāv nosacījumi, kādam ir jābūt personvārdam (Aldrin 2011, 253). Piemēram, Somijā spēkā esošais personvārdu likums (*Nimilaki*) nosaka, ka personvārdiem ir jāatbilst somu antroponīmas tradīcijām – gan fonētiskajām, gan gramatiskajām. Turklāt vārdam ir jāatbilst bērna dzimumam un vēlams, lai tas nesakrīt ar uzvārdiem. (Balodis 2008, 23)

Tajās sabiedrībās, kur bērna vārda izvēle tiek uzskatīta par brīvu, vārda devēju izvēli nosaka (Andersen 1977, 63–64, pēc Alford 1988, 130): 1) estētiskā gaume; 2) vēlme izrādīt cieņu vārdamātai/vārdabralim; 3) vēlme uzsvērt ģimenes turpināšanu; 4) vēlme izcelt vārdabralim/vārdamātai raksturīgās īpašības; 5) vēlme veicināt identifikāciju ar ģimeni vai piederību ģimenei; 6) vēlme uzsvērt piederību kādai apakšgrupai (religiskai, nacionālai vai valodas grupai). Minētie faktori tiek kombinēti, veidojot trīs vispārējus vārda izvēles principus: 1) vārds izvēlēts saskaņā ar vecāku estētiskajiem uzskatiem; 2) izvēlēts kāds radnieku vārds; 3) izvēlēts kāds neradnieku vārds. Tas nozīmē, ka zināmā mērā arī vārds (ne tikai uzvārds) atspoguļo radniecības sistēmu. Pēc R. Alforda datiem (Alford 1988, 138), arī Rietumu sabiedrībā salīdzinoši bieži bērniem tiek izvēlēti radnieku vārdi. Radnieku vārda došana bērnam pauž vārda devēju vēlmi, lai bērns izjustu spēcīgu radniecisko piederību. Visbiežāk bērniem dod vecvecāku vārdus, tādā veidā gan tiem izrādot cieņu, gan nodrošinot ģimenes turpināšanu, gan, iespējams, paužot vēlmi, lai bērns pārmantotu rakstura īpašības, kādas bijušas radniekam ar šo vārdu. Cieņas izrādīšana, dodot bērnam radnieka vārdu, ir viens no nosacījumiem, kādēļ nav ieteicams bērniem dot vecāku vārdus, jo tādā veidā vecāki izrādītu cieņu sev. Tomēr tas nav attiecināms uz visbiežāk patrilineāri mantotiem vārdiem, kad dēlam tiek dots tēva vārds un tā vairākās paaudzēs, tādējādi vēl spēcīgāk nostiprinot

radnieciskās saites. Šī tradīcija tiek ievērota arī mūsdienu sabiedrībā – gan Somijā, gan daļēji arī Latvijā, ko pierādīja arī jaunāko interviju materiāls (sk. plašāk Balode 2011).

Tāpat vārda izvēli nosaka ļoti sarežģīts dažādu faktoru komplekss – gan dzīves apstākļi, gan vecāku sociālais stāvoklis, gan vecāku izglītība un vecums, gan etnicitāte, gan radniecība, ģimenes valoda, reliģija, gan arī vecāku savstarpējās attiecības ģimenē u. c. (sk. arī Aldrin 2011, 257). Jāņem vērā, ka personvārdu došana un lietojums ikvienā valstī ir ierobežots ar likumu. Viena no personvārdu funkcijām ir juridiskās identificēšanas funkcija, tāpēc to lietošanā un rakstībā nepieciešama precizitāte un konsekvence. Latviešu valodas oficiālo personvārdu sistēmu jeb antroponīmisko formulu veido vārds un uzvārds. Personvārda došanu un tā lietošanu Latvijas Republikā regulē Valsts valodas likums. Likums nosaka gan personvārdu skaitu, gan arī to rakstību. Ministru kabineta noteikumi Nr. 114 „Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju” skaidri nosaka, kā lietojami personvārdi. Personvārdam ir jāiekļaujas latviešu valodas gramatiskajā sistēmā. To rakstībā lieto tikai oficiālā latviešu valodas alfabēta burtus. Tā kā tie ir īpašvārdi, personvārdus raksta ar lielo sākuma burtu. Personvārda īpašnieka dzimumu gan latviskas cilmes, gan citvalodu cilmes personvārdos (izņemot nelokāmos personvārdus) norāda vīriešu dzimtes vai sieviešu dzimtes lokāmās galotnes. Citvalodu personvārdus latviešu valodā atveido atbilstoši to izrunai oriģinālvalodā (plašāk sk. <http://www.likumi.lv/doc.php?id=85209>).

Šādi noteikumi attiecināmi arī uz priekšvārdu skaitu. Vārdu skaitu bieži regulē likums – piem., Somijā tie ir ierobežoti līdz 3, Vācijā līdz 4, Šveicē līdz 6, Austrijā skaits netiek ierobežots (Kunze 1998, 175). Turpretī Latvijā bērnam var dot ne vairāk kā divus vārdus. Vārds, kurš reģistrā ierakstīts pirmais, uzskatāms par pamatvārdu (dokumentos vienmēr norādāms kā pirmais). Ja vecāki nevar vienoties par bērna vārdu, to ieraksta saskaņā ar bāriņtiesas lēmumu (TM).

Pēdējo gadu laikā Latvijā divi personvārdi kļūst arvien izplatītāki. Ir arī gadījumi, kad vecāki vēlētos bērnam dot vairāk nekā divus vārdus. Tā kā likums to neatļauj, tiek izdomāti visai neordināri risinājumi. Tā 2011. gadā kādam jaundzimušajam reģistrēti divi personvārdi *Nilsmihaels Mariansgabriels* (Tvnet 2012), kur katrs no personvārdiem darināts vēl no diviem vārdiem. Lai gan šie Latvijas Republikas likumi un noteikumi nodrošina latviešu valodas korektu lietošanu, ne visi vecāki ir ar mieru tos ievērot.

Par retu personvārdu onomastikā būtu uzskatāmi vārdi, kas reģistrēti vien dažiem desmitiem Latvijas iedzīvotāju. Rakstā iekļauti īpaši reti un neparasti personvārdi, kas minētajā Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes datubāzē reģistrēti tikai vienai personai Latvijā. Nedaudzos gadījumos

kartotēkā iekļauti arī tie personvārdi, kas datubāzē reģistrēti divām personām. Tiek analizēti gan retie priekšvārdi, kas reģistrēti kā pirmie vārdi, gan dubultvārdu otrie (izņēmuma gadījumos – trešie) komponenti. Kopumā reto personvārdu kartotēku veido 500 priekšvārdu; 300 no tiem ir personu vienīgie vai pirmie vārdi un 200 – otrie vai trešie vārdi. Šīs abas grupas rakstā tiek analizētas atsevišķi. Tas darīts galvenokārt tādēļ, ka vienīgajiem vai pirmajiem vārdiem ir citas funkcijas, turpretim otrajiem vai trešajiem vārdiem tās nav tik plašas: tie parasti atrodami tikai dokumentos un ir zināmi galvenokārt tikai ģimenes locekļiem un tuvākajiem draugiem. Ikdienas saziņā tikai īpašos gadījumos persona tiek uzrunāta visos vārdos.

Raksta pamatā izmantotā reto personvārdu kartotēka¹ veidota laika posmā no 2010. gada nogales līdz 2012. gada sākumam. Informācija par personvārdiem un to biežumu, vadoties pēc Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes sniegtās informācijas, atspoguļo situāciju līdz 2012. gada 1. janvārim. Materiāls tika vākts pēc dažādām metodēm. Apzināti tika meklēti subjektīvi interesanti personvārdi. Materiāls ticis atlasīts, datubāzes meklētājā ierakstot dažādas izskaņas, kas raksturīgas latviešu personvārdiem. Citi personvārdi atlasīti arī pēc nejaušības principa. Salīdzinoši grūtāk savākt un apkopot bijis otros vai trešos personvārdus, jo Latvijā ir ļoti daudz divu vai vairāku personvārdu kombināciju, līdz ar to apjoms, no kura atlasīt kartotēkā iekļaujamās vienības, ļoti liels.

Jāatzīst, ka tā ir tikai daļa no Latvijā reti sastopamajiem personvārdiem. Diemžēl šajā datu bāzē nav iespējams atrast informāciju par konkrētās personas vecumu un tautību.

Sākotnēji visas antroponimiskās vienības ir salīdzinātas ar K. Siliņa „Latviešu personvārdu vārdnīcā” (1990) fiksēto personvārdu materiālu. Gadījumos, kad šāds vārds jau agrāk bijis reģistrēts un vārdnīcā ir skaidrots, tas ir minēts pie attiecīgā personvārda tekstā. Visi retie vārdi ir sagrupēti 2 lielās grupās:

- 1) personvārdi, kas darināti no sugasvārdiem (1.0.);
- 2) personvārdi, kas darināti no īpašvārdiem (2.0).

Abu grupu personvārdi grupēti vēl sīkāk: personvārdi, kas darināti no jau zināmajiem pretējā dzimuma vārdiem (2.1.); personvārdi, kas darināti uz jau esošu personvārdu bāzes, pievienojot izskaņu (2.2.); personvārdi, kas darināti, savienojot jau esošos personvārdus (2.3.); personvārdi, kas darināti, fonētiski pārveidojot jau esošos personvārdus (2.4.); personvārdi, kas aizgūti no mitoloģijas un folkloras (2.5.); personvārdi, kas aizgūti no daiļliteratūras un vēstures (2.6.); personvārdi, kas darināti no uzvārdiem (2.7.); personvārdi, kas darināti no vietvārdiem (2.8.); personvārdi, kas aizgūti no

¹ Raksta pamatā ir Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes studentes levas Plēsumas bakalaura darbs „Reto personvārdu īpatnības mūsdienu Latvijā” (Rīga : LU, 2012).

citvalodu antroponīmiskās sistēmas (2.9.). Atsevišķi tiek minēti neskaidras izcelsmes retie personvārdi (3.0).

2. Personvārdi, kas darināti no sugasvārdiem

Personvārdi, kas darināti no sugasvārdiem, lielākoties ir latviskas cilmes. Arī Ojārs Bušs, rakstīdams par latviskas cilmes antroponīmiem, min, ka patiesi latviski personvārdi ir tie, kam ir tieša atbilde ar kādu latviešu valodas sugasvārdu (Bušs 2003, 57). Šajā rakstā analizētajiem sugasvārdu cilmes personvārdiem vērojama arī plaša semantiskā tematika.

Reti sastopamie priekšvārdi (pirmie vai vienīgie vārdi), kas darināti kā vienas saknes vārdi (no lietvārda, īpašības vārda vai darbības vārda):

Astere < *astere*; lai gan iespējams, ka darināts no pv. *Astra*;

Čakste < *čakste*;

Dzirkste < *dzirkste* (Siliņš 1990, 104)²;

Glauda < *glaudīt*;

Glīta < *glīts*;

Ilūzija < *ilūzija*;

Kautrīte < *kautrīgs* (Siliņš 1990, 193);

Kvēle Daiņa < *kvēle* (Siliņš 1990, 204);

Labīte < *labs* + izskaņa *-īte*;

Lavanda < *lavanda*;

Līgo < *līgo*;

Mierīte < *miers* + izskaņa *-īte*;

Mīla Karliņa < *mīla*, bet varbūt saīsinājumus no personvārdiem *Amālija*, *Emīlija*, *Ludmila* u. c. (sal. *Mīle* 2.3.);

Olimpiāde < *olimpiāde*;

Orhideja < *orhideja*;

Rāmulis < *rāms* + izskaņa *-ulis*;

Rītavs < ? ³*rīts* + izskaņa *-avs*;

Rubīna (reģistrēts 2 personām) < *rubīns* 'sarkans dārgakmens';

Saulena < *saule* + izskaņa *-ena*;

Skaistīte < *skaists* + izskaņa *-īte*;

Tautonis < *tauta* + izskaņa *-onis* (Siliņš 1990, 303);

Vara < *vara* (Siliņš 1990, 317);

Varonis < *varonis* (Siliņš 1990, 318);

Vārpulis < *vārpa* + izskaņa *-ulis*;

Ziediņa < *ziedēt*, *zieds*, sal. *Ziediņš Mareks*;

Ziediņš Mareks < *ziedēt*, *zieds*, sal. *Ziediņa*;

² Ja vārds ir reģistrēts K. Siliņa „Personvārdu vārdnīcā” (1990), tas tiek tekstā norādīts.

³ Jautājuma zīme pie personvārda cilmes skaidrojuma norāda uz šaubīgo vai varbūtējo saistījumu.

Zvaigzne Ritma < *zvaigzne* (Siliņš 1990, 340).

Personu otrie vai trešie vārdi:

Agate **Alianse** < ? *alianse*;

Arisa **Paegle** < *paegle/-is*. Iespējams, ka darināts no attiecīgā uzvārda (sk. 2.7.);

Āris **Sēlis** < *sēlis* (sēļu cilts piederīgais), iespējams, darināts no tāda paša uzvārda (Siliņš 1990, 287);

Āris **Taifuns** < *taifūns*;

Edīte Astrīde **Usvara** < ? *uzvara*;

Eliņa **Upe** < *upe*. Nav izslēgts, ka personvārds darināts no uzvārda;

Gustavs **Lācis** < *lācis* (Siliņš 1990, 205). Iespējams, ka darināts no uzvārda;

Ilga **Vālodze** < *vālodze*;

Kalvis **Kojots** < ? *koijots*;

Kārlis **Akots** < *akots* (Siliņš 1990, 47);

Kirija **Vēja** < *vējš* vai uzvārds *Vējš*;

Klāvs **Klusums** < *klusums*;

Klāvs **Ronis** < ? *ronis*. Iespējams, ka darināts no personvārda

Hieronims (Siliņš 1990, 278);

Melisa **Lapiņa** < *lapa* vai uzvārds *Lapiņš*;

Mirdza **Sēja** < *sēt, sēja*;

Oskars Patriks **Brits** < ? etnonīms *brits* 'anglis';

Vita **Gulbije** < ? *gulbis*.

Starp šiem personvārdiem ir gan tādi, kas darināti no lietvārdiem (*Vara, Zvaigzne, Paegle*), gan tādi, kas darināti no īpašības vārdiem (*Glīta, Kautrīte, Rāmulis*), gan arī tādi, kas darināti no darbības vārdiem (*Glauda*). Ir vairāki personvārdi, kas tieši sakrīt ar sugasvārdiem – darināti nulles afiksācijas ceļā (*Upe, Mīla*). Nereti šīs apakšgrupas personvārdi tiek darināti ar piedēkļiem, piem., deminutīvās nozīmes piedēkļiem *-īt-, -iņ-* (*Mierīte, Lapiņa, Ziediņa*).

Šajā darbā analizēto personvārdu, kas darināti no sugasvārdiem, vidū saskatāma diezgan plaša semantiskā daudzveidība. To starpā ir vārdi, kas apzīmē augu valsts reālijas (*Astere, Lavanda, Orhideja*), gaismas un uguns reālijas (*Dzirkste, Kvēle*), dzīvnieku valsts reālijas (*Lācis, Vālodze*), dažādus emocionāli un vizuāli pozitīvus stāvokļus (*Glauda, Skaistīte*), debesu spīdekļus (*Saulena, Zvaigzne*) u. tml. Nereti personvārdā tiek uzsvērtā tautība (*Sēlis, Zemgals, Brits* ?). Starp šiem personvārdiem ir arī tādi, kas darināti no aizgūtiem sugasvārdiem – internacionālismiem (*Ilūzija, Olimpiāde*). Personvārdi, kas minēti kā otrie vai trešie vārdi, vairākos gadījumos, iespējams,

ir darināti no uzvārdiem (sk. arī 3.7.).

Reti sastopamo priekšvārdu piemēri (kā pirmie vai vienīgie vārdi), kas darināti kā salikteņi:

Brīvnese < *brīvs* un *nest*;

Drošvaldis < *drošs* un *valdīt*;

Godvars < *gods* un *varēt* (Siliņš 1990, 139);

Jūtvaldis < *jūtas* un *valdīt*;

Mežvaldis < *mežs* un *valdīt* (Siliņš 1990, 238);

Mierdars < *miers* un *darīt*;

Milcerīte < *mīļš* un *cerēt*;

Saulgaitis < *saule* un *gaita*;

Sirdsvalda < *sirds* un *valdīt* (Siliņš 1990, 292);

Varaidots < K. Siliņa Personvārdu vārdnīcā minēts līdzīgs personvārds *Varaidotis* < *vara* un *dot* (Siliņš 1990, 317).

Retie divcelmu vārdi, kas sastopami tikai kā personu otrie vai trešie vārdi:

Alfrēds Kristis Spēkvars < *spēks* un *vara*;

Ādolfs Roberts Dievmīls < *dievs* + *mīlēt*; K. Siliņa vārdnīcā ir fiksēts sieviešu pv. *Dievmīla* (Siliņš 1990, 98);

Imants Ilgvārds < *ilgs* un *vārds*;

Jānis Jūrvaldis < *jūra* un *valdīt* (Siliņš 1990, 187);

Raimonds Tautmīlis (reģistrēts 2 personām) < *tauta* un *mīlēt* (Siliņš 1990, 303).

Aptuveni trešdaļa no šajā rakstā iekļautajiem personvārdiem, kas darināti no sugasvārdiem, ir salikteņi jeb divcelmu personvārdi. Vairāki no personvārdiem ir tādi, kuru otro daļu veido komponents *-valdis*, *-valda* (*Drošvaldis*, *Jūtvaldis*, *Jūrvaldis*, *Mežvaldis*, *Sirdsvalda*). Diviem no minētajiem salikteņiem otrais komponents ir *-gaitis* (*Ilgaitis*, *Saulgaitis*). Lielākajai šo personvārdu daļai salikteņu komponenti ir semantiski saskaņoti, šos vārdus varētu pārveidot par loģiskām vārdkopām (Bušs 2003, 22) (*Miernese* – *miera nesēja*; *Laimstars* – *laimes stars*).

3. Personvārdi, kas darināti no īpašvārdiem

3.1. Personvārdi, kas darināti no jau zināmajiem pretējā dzimuma vārdiem

Tie ir vīriešu personvārdi, kas darināti no jau zināmiem sieviešu vārdiem, un sieviešu personvārdi, kas darināti no jau zināmiem vīriešu vārdiem.

Latviešu antroponīmiskajā sistēmā ir izplatīta parādība, kad tās pa-

šas vai līdzīgas saknes personvārdi atrodami gan sieviešu, gan vīriešu dzimtē, piem.: *Gunta* (6111), *Guntis* (6079); *Daina* (4974), *Dainis* (5960); *Andris* (21096), *Andra* (1206)⁴. Šie ir jau pierasti šāda tipa vārdu pāri. Tomēr pretējās dzimtes personvārdi var tikt darināti arī no citiem, retāk sastopamiem personvārdiem:

Ambrozija < vīriešu personvārds *Ambrozijs* < aizgūts no grieķu valodas vārda *Ambrosius* ar nozīmi 'nemirstīgs', tas ir arī dievu ēdiens (Siliņš⁵ 1990, 54); vīriešu personvārds *Ambrozijs* atrodams arī latviešu katoļu kalendārijā (Strods 1990, 193);

Auriks < sieviešu personvārds *Aurika* < aizgūts no latīņu valodas vārda *aurum* ar nozīmi 'zelts' (Siliņš 1990, 74);

Diāns < sieviešu personvārds *Diāna* (Siliņš 1990, 97);

Elmīrs < sieviešu personvārds *Elmīra* (Siliņš 1990, 114);

Flors < sieviešu personvārds *Flora* (Siliņš 1990, 128);

Gītis < sieviešu personvārds *Gita* (Siliņš 1990, 138);

Huga < vīriešu nelokāms personvārds *Hugo* (Siliņš 1990, 156);

Inets < sieviešu personvārds *Ineta* (Siliņš 1990, 164);

Ingvara < vīriešu personvārds *Ingvars*, senziemeļu dievs *Ingwio* + senaugšvācu *wāri* 'aizstāvis' (Siliņš 1990, 166);

Kaļins < ? sieviešu personvārds *Kaļina*: krievu val. *калина* 'irbenājs' (Siliņš 1990, 189);

Lībis < sieviešu personvārds *Lība* (Siliņš 1990, 213);

Miernese Ilga < K. Siliņa personvārdu vārdnīcā minēts analogs vārds vīriešu dzimtē *Miernesis* < *miers* un *nest* (Siliņš 1990, 238);

Romvalda < ? vīriešu personvārds *Romualds* (Siliņš 1990, 278);

Smaidis < sieviešu personvārds *Smaida* < *smaids*, *smaidīt* (Siliņš 1990, 293);

Zanis < sieviešu personvārds *Zane* (Siliņš 1990, 335).

Retie vārdi, kas darināti no jau esošajiem pretēja dzimuma vārdiem, taču fiksēti tikai kā personu otrie vārdi:

Daniela Dzintare < vīriešu personvārds *Dzintars* < la. *dzintars* (Siliņš 1990, 103);

Dāvids Jasmīns < sieviešu dzimtes analogs *Jasmīna* < *jasmīns*. (Siliņš 1990, 176);

Diāna Jānīte < vīriešu personvārds *Jānis*, dem. *Jānītis*;

⁴ *Personvārdu datu bāze* [tiešsaiste] : [Pilsonības un Migrācijas lietu pārvalde, statistika]. Pieejams: <http://www.pmlp.gov.lv/lv/statistika/personvardu.html> (skatīts 17.06.2012.)

⁵ Šeit un turpmāk atsauce no K. Siliņa *Personvārdu vārdnīcas* (1990) attiecas uz vārdu, no kura ir darināts analizējamais retais personvārds.

Džūlija **Lauda** < ? vīriešu personvārds *Laudis*, lat. *laudis* 'slava' (Siliņš 1990, 209);
Krista **Rendisa** < ? vīriešu personvārds *Rendijs* (Siliņš 1990, 272);
Markuss **Ditis** < sieviešu personvārds *Dita* (Siliņš 1990, 99);
Māra **Ilgvara** < vīriešu personvārds *Ilgvars*, la. *ilgi* + *varēt* (Siliņš 1990, 160);
Mārtiņš **Eleonors** < sieviešu personvārds *Eleonora*;
Tālis **Čeiss Rūtiņš** < ? sieviešu personvārds *Rūtiņa* < *Rūta* (Siliņš 1990, 281) vai arī no uzvārda *Rūtiņš*;
Vilis **Honorats** < sieviešu personvārds *Honorāta*, lat. *honorāta* 'godātā' (Siliņš 1990, 155), sieviešu dzimtes personvārds atrodams arī katoļu kalendārijā (Strods 1990, 196);
Zane **Kaja** < vīriešu personvārda *Kajs* < *Gajs* (Siliņš 1990, 189), vīriešu personvārds *Kajs* atrodams arī katoļu kalendārijā (Strods 1990, 196).

Lielākā daļa no šiem personvārdiem darināti ar derivatīvās galotnes palīdzību, bet daži arī nedaudz fonētiski pārveidoti.

3.2. Personvārdi, kas darināti uz jau esošo personvārdu bāzes, pievienojot izskaņu

Vairāki jaunie un retie personvārdi darināti no jau esošajiem priekšvārdiem, pievienojot deminutīva piedēkli un galotni. Deminutīvi ir pierasti ikdienas saziņā, īpaši tie izplatīti, uzrunājot mazus bērnus. Ja deminutīvā tiek uzrunāts pieaugušais, tas var liecināt par to, ka uzrunātājs labi pazīst to, kuru uzrunā, un vēlas paust labvēlīgu attieksmi pret to. Tomēr deminutīvus bieži vien izmanto, lai paustu ironisku vai pat nievājošu attieksmi. Izņēmumi vienīgi var būt tādi vārdi, kas lietojumā jau nostiprinājušies kā deminutīvi (*Rudīte*, *Sarmīte*, *Skaidrīte*). O. Bušs (Bušs 2003, 58) min, ka šāda parādība vairāk raksturīga sieviešu vārdiem. Arī reto vārdu materiāls apstiprina šo novērojumu: no 34 šīs grupas personvārdiem, kas darināti ar deminutīva piedēkļiem, 24 ir sieviešu vārdi un 10 – vīriešu vārdi.

Reti sastopamie priekšvārdi (kā pirmie vai vienīgie vārdi):

Agniņa < personvārds *Agnese* vai *Agne*;
Agrītis < personvārds *Agris* (Siliņš 1990, 44);
Alvīte < personvārds *Alva* vai *Alvis* (Siliņš 1990, 52);
Andrīte < personvārds *Andra* vai *Andris* (Siliņš 1990, 57);
Arnīte < vīriešu personvārds *Arnīs* (Siliņš 1990, 69);
Ausmiņa < personvārds *Ausma* (Siliņš 1990, 75);
Baibīte < personvārds *Baiba* (Siliņš 1990, 76);
Dairīte < personvārds *Daira* < la. *dairs* (Siliņš 1990, 93);
Daivīte < personvārds *Daiva* la. *daiva* vai lt. *daiva* 'gars' (Siliņš 1990, 93);

Drosmiņa < personvārds *Drosma* (Siliņš 1990, 102);
Dzintriņa < personvārda *Dzintra* (Siliņš 1990, 103);
Elzīte < personvārds *Elza* (Siliņš 1990, 115);
Gaidīte < personvārds *Gaida* (Siliņš 1990, 131);
Gaitiņš < personvārds *Gaitis* (Siliņš 1990, 132);
levīte < personvārds *leva* (Siliņš 1990, 157);
Jānītis Raimonds < personvārds *Jānis* (Siliņš 1990, 175);
Jurīte < vīriešu personvārds *Juris* (Siliņš 1990,);
Jutiņa < personvārda *Juta* (Siliņš 1990, 188);
Jūsmiņš < sieviešu personvārds *Jūsma* (Siliņš 1990, 187);
Laumiņa < personvārds *Lauma* (Siliņš 1990, 209);
Līziņa Maija < personvārds *Līza* (Siliņš 1990, 218);
Madiņa < personvārds *Made* (Siliņš 1990, 223);
Mairitiņa < personvārds *Mairita* (Siliņš 1990, 225);
Modrītis < personvārds *Modris* (Siliņš 1990, 242);
Odija < personvārds *Oda* (Siliņš 1990, 252);
Oļģertīne < vīriešu personvārds *Oļģerts* (Siliņš 1990, 255);
Pērlīte < personvārds *Pērle* (Siliņš 1990, 261);
Ralfijs < personvārds *Ralfs* (Siliņš 1990, 268);
Robertīne < vīriešu personvārds *Roberts* (Siliņš 1990, 276);
Sarmiņa < personvārda *Sarma* (Siliņš 1990, 285);
Spodrītis < personvārds *Spodris* vai siev. dz. personvārds *Spodrite* (Siliņš 1990, 296);
Teodorijs < personvārds *Teodors* (Siliņš 1990, 304);
Tomīņš < personvārds *Toms* (Siliņš 1990, 308);
Vairiņa < personvārds *Vaira* (Siliņš 1990, 314);
Žakīte < ? vīriešu personvārds *Žaks* (Siliņš 1990, 340).

Retie vārdi, kas sastopami tikai kā personu otrie vai trešie vārdi:
Alberts Modriņš < personvārds *Modris* (Siliņš 1990, 242);
Anna Lilija Ingorija < ? vīriešu personvārds *Ingors* (Siliņš 1990 165);
Annija Lidīne < ? personvārds *Lida* (Siliņš 1990, 214);
Dzidra Validija < personvārds *Valīda* < lat. *validus* 'stiprs, spēcīgs' (Siliņš 1990, 316);
Elfrīda Albertiņa < personvārds *Alberta* vai *Alberts* (Siliņš 1990, 47);
Emma Sirīne Darja < ? personvārds *Sira* (Siliņš 1990, 292);
Gunars Drosmiņš < personvārds *Drosmis* vai siev. dz. *Drosma* (Siliņš 1990, 102);
Irēne Eduardīne < personvārds *Euarda* vai *Eduards* (Siliņš 1990, 107);
Līga Faustīne < personvārds *Fausta* vai vīriešu personvārds *Fausts* < lat. *faustus* 'patīkams, labvēlīgs, laimīgs'; arī tēls V. Gētes traģēdijā

„Fausts” (Siliņš 1990, 124);

Millija **Vilbertine** < vīriešu personvārds *Vilberts* (Siliņš 1990, 326);

Niks **Mičulis** < personvārds *Mičs* < *Miķelis* (Siliņš 1990, 238);

Ruta **Valdonija** < vīriešu personvārds *Valdonis* (Siliņš 1990, 315);

Viesturs **Paulītis** < personvārds *Paul/s, -is* (Siliņš 1990, 259).

Šajā personvārdu grupā galvenokārt ir vārdi, kas darināti ar latviešu valodas deminutīva piedēkļiem, resp., izskaņām *-iņa, -iņš, -īte, -ītis, -ulis*, bet sastopamas arī citas izskaņas – *-ija, -ijs, -īne* u. c., kam saskatāma deminutīva nozīme attiecībā pret motivētāmvārdu. Jaunie personvārdi tiek darināti gan no tā paša, gan arī pretējā dzimuma personvārdiem (*Jurīte* < *Juris*, *Jūsmiņš* < *Jūsma*, *Oļģertīne* < *Oļģerts*, *Valdonija* < *Valdonis*, *Vilbertīne* < *Vilberts*, *Žakīte* < ? *Žaks*). Nereti deminutīvi tiek darināti neregulāri, piem.: *Alva* – *Alvīte* (nevis *Alviņa*), *Baiba* – *Baibīte* (nevis *Baibiņa*), *Daira* – *Dairīte* (nevis *Dairiņa*), *Daiva* – *Daivīte* (nevis *Daiviņa*), *Elza* – *Elzīte* (nevis *Elziņa*), *Gaida* – *Gaidīte* (nevis *Gaidiņa*), *leva* – *levīte* (nevis *leviņa*); *Drosmis* – *Drosmiņš* (nevis *Drosmītis*), *Modris* – *Modriņš* (nevis *Modrītis*).

3.3. Personvārdi, kas darināti, savienojot jau esošus personvārdus

Vēl viens personvārdu jaunrades paņēmiens ir jau esošu personvārdu savienošana, izveidojot jaunu personvārdu. Šāda vārda radīšanai var būt dažādi iemesli. Tās var būt simpātijas pret vairākiem personvārdiem un nespēja izvēlēties tikai vienu. Dažreiz šāds vārds var atspoguļot vecāku konfliktu, kura rezultātā abu pušu izvēlētie vārdi tiek savienoti. Vārdi var būt darināti, savienojot abu vecāku vārdus. Šādi vārdi tiek radīti kā vārdu spēle vai arī vienkārši labskaņas dēļ.

Daudzos gadījumos bāzes personvārdi paliek neskaidri (sk. *Aiguta*, *Ritmārs*). Šādos gadījumos tikai vārda radītājs var sniegt precīzu informāciju par jaunradītā personvārda avotvārdiem.

Reti sastopamo priekšvārdu (kā vienīgo vai pirmo vārdu) piemēri:

Aiguta – darināts no vecāku personvārdiem *Aija* un *Gotfrīds* (radinieki un draugi saukuši par *Guti*)⁶;

Helvaldis – ? darināts, savienojot personvārdus *Helvīga*, *Helga* u. c. sievietes personvārdus ar *Hel-* un vīriešu personvārdu *Valdis*;

Laineanna – darināts no personvārdiem *Laine* un *Anna*;

Lidvaldis – ? darināts no personvārdiem *Lidija* un *Valdis*. K. Siliņa vārdnīcā minēts šis personvārds un skaidrots kā verbu *lidot* un *valdīt* darinājums (Siliņš 1990, 214);

Lijamāra – darināts no personvārdiem *Lija* un *Māra*;

⁶ Dati no autorei levas Plēsumas privātās intervijas (2010. g. novembrī).

Ritmārs – darināts, savienojot divus personvārdus, piem., *Rita* un *Māris*, *Ritvars* un *Māra* u. tml., tomēr iespējams, ka iespaidojis personvārds *Ritvars*;

Rozevīta – darināts no personvārdiem *Roze* un *Vīta*;

Zemelīta – ? darināts no personvārdiem *Zemvaldis* un *Elīta* vai *Melīta*;

Zīgvija – darināts no personvārdiem ar saknēm *Zig-* un *Vij-*. Personvārds minēts arī K. Siliņa vārdnīcā kā iespējams fonētisks darinājums (Siliņš 1990, 338).

Retie vārdi, kas sastopami tikai kā personu otrie vārdi:

Astra Dainvīta Zelma – darināts no personvārdiem ar saknēm *Dain-* un *Vīt-*, taču iespējams, ka tas ir pārveidots personvārds *Dainuvīte*, sal. *Dainavīts*;

Jānis Dainavīts – darināts no personvārdiem ar saknēm *Dain-* un *Vīt*, iespējams, ka tas ir pārveidots sieviešu personvārds *Dainuvīte*, sal. *Dainvīta*;

Mirdza Mirlīta – darināts no personvārdiem ar sakni *Mir-* un sakni vai izskaņu *-Līta*;

Nilsmihaels Mariansgabriels – darināts no personvārdiem *Marians* un *Gabriels*;

Patrīcija Džekvelīne – iespējams, darināts, savienojot personvārdus *Džeks* un *Akvelīne*;

Sanija Anraīta – darināts, savienojot personvārdus *Andris* un *Raīta* vai citus personvārdus ar saknēm *An-* un *Raīt-*.

Darinot jaunus personvārdus, bieži tiek savienotas avotvārdu saknes (*Zīgvija*, *Dainvīta*), tomēr konstatēti arī gadījumi, kad no vārda saglabāta tikai kāda skaņu kopa (*Aiguta*, *Liguna*). Bieži avotvārdi tiek saglabāti pilnībā, neatmetot arī galotni pirmajam komponentam (*Laineanna*, *Lijamāra*). Īpaši šajā sarakstā izceļams ir dubultais personvārds *Nilsmihaels Mariansgabriels*, kur abi personvārdi darināti, savienojot divus pilnus vārdus bez izmaiņām.

3.4. Personvārdi, kas darināti, fonētiski vai citādi pārveidojot jau esošos personvārdus

Personvārdi, kas darināti, pārveidojot jau esošos personvārdus, liekloties ir aizgūti no citvalodu antroponīmiskās sistēmas. Pierastu un populāru personvārdu transformācija saistīta ar vārdu devēju (vecāku) vēlmi piešķirt bērniem īpašu vārdu. Tā tas ir gadījumos ar ļoti populāriem vārdiem. Piemēram, Latvijā reģistrēti 3912 *Aināri*, bet tikai viens *Aimārs*,

4375 *Artjomi*, bet viens *Artjons*, 9180 *levas*, bet viena *Eiva* u. tml.⁷

Ne tik populāru, īpaši svešo vārdu pārveidošana arī ir diezgan izplatīta Latvijā. Šādas parādības cēlonis varētu būt vecāku estētiski priekšstati par personvārdu, kā arī īpašas oriģinalitātes meklējumi. Piemēram, Latvijā reģistrētas 5 *Florentīnes*, bet viena *Floransa*, 67 *Rodžeri*, bet viens *Rodžerio*, 214 *Nonnas*, bet viena *Anita Nenna*.⁸ Nereti šie vārdi ir radušies eksotisku valodu ietekmē. Dažos gadījumos (sk. *Elje*, *Ģerģis*) pat varētu domāt par kļūdainu pierakstu, lai gan Pilsonības un migrācijas datu bāzē šādas kļūdas ir mazticamas.

Reti sastopamie priekšvārdi (kā pirmie vārdi):

Adreāns – pārveidots personvārds *Adriāns* < aizgūts no latīņu valodas ar nozīmi 'Adrijas iedzīvotājs' (par pv. *Adriāns* sk. Siliņš 1990, 41);

Agurs – ? pārveidots personvārds *Agurjans*, kas darināts no personvārda *Georgijs* vai *Gurijs* (par pv. *Agurjans* sk. Siliņš 1990, 44);

Aigeja – ? darināts no personvārda *Geja*. *Gejs* < ang. *gay* 'jautrs' vai < *Gabriela* (par pv. *Gejs* sk. Siliņš 1990, 134);

Aimārs – pārveidots personvārds *Ainārs* (Siliņš 1990, 45);

Alozijs – pārveidots personvārds *Aloizs* – ģermāņu personvārds. *Alwis*: sn. avc. *al* 'viss' + *wisi* 'gudrs' (par pv. *Aloizs* sk. Siliņš 1990, 52);

Alvarts – pārveidots personvārds *Alvars*, kas radies no ģermāņu personvārda *Alphard* 'stiprs ar laumu palīdzību'; vai saistāms ar senindiešu *ālvār* 'augstais valdnieks'; zviedru *allvar* 'nopietns' (par pv. *Alvars* sk. Siliņš 1990, 52);

Amilija – iespējams darinājums no vārda *Amālija* vai *Emilija* (sk. Siliņš 1990, 53, 116);

Andrēja – pārveidots personvārds *Andreja* (sk. Siliņš 1990, 56);

Anuška Mercedes – vārdnīcā ir minēts personvārds ar dubultu līdzskani – *Annuška* < *Anna* (Siliņš 1990, 60);

Arstītis – pārveidots personvārds *Aristīds* < gr. *aristos* 'vislabākais' (par pv. *Aristīds* sk. Siliņš 1990, 67);

Artjons – darināts no līdzīgā personvārda *Artjoms* (sk. Siliņš 1990, 70);

Beranžera – K. Siliņa vārdnīcā atrodams līdzīgs, lai gan arī rets vārds *Borenžera*, kas aizgūts no franču valodas vārdiem *beau* 'skaists' un *ranger* 'piešķirt' (Siliņš 1990, 85);

Bernādija – pārveidots personvārds *Bernade* (Siliņš 1990, 81), pievienota izskaņa;

Dainovīte – pārveidots personvārds *Dainuvīte* < la. *daina* + *vīt* (sk. Siliņš 1990, 93);

Džanērs Jānis – K. Siliņa vārdnīcā atrodams līdzīgais *Dženārs*, kas da-

⁷ Vārdu biežums no *Personvārdu datu bāze* [tiešsaiste] : [Pilsonības un Migrācijas lietu pārvalde, statistika]. Pieejams: <http://www.pmlp.gov.lv/lv/statistika/personvardu.html> (skatīts 11.07.2012.)

⁸ Turpat.

rināts no personvārda *Januārijs* (Siliņš 1990, 104);

Edugars – pārveidots personvārds *Edgars*;

Edvalda – iespējams, pārveidojums no personvārda *Ēvalda* < senaugšvācu valodā *ēva* 'likums' un *waltan* 'valdīt' (Siliņš 1990, 122);

Eiva Krista – ? pārveidots no personvārda *Ieva* (Siliņš 1990, 110);

Eivalds – pārveidots personvārds *Ēvalds* (sk. Siliņš 1990, 122);

Elojs – ? pārveidots personvārds *Alojs*, kas savukārt radies no personvārda *Aloizs*.

Elle Elisa – iespējams, pārveidojums no pv. *Ella*, kas darināts no dažādiem personvārdiem ar *El-*, kas sn. vc. valodā nozīmē 'mājas kundze' (Siliņš 1990, 114);

Endīne – ? iespējams, pārveidojums no pv. *Undīne* < lat. *unda* 'vilnis; nāra' (Siliņš 1990, 312);

Floransa – pārveidojums no personvārda *Florentīne* < lat. *florens* (ģen. *-entis*) 'ziedošs' (par pv. *Florentīne* sk. Siliņš 1990, 128);

Florāns Ainārs – pārveidots personvārds *Floriāns* (sk. Siliņš 1990, 128);

Gedrūte – pārveidots personvārds *Ģertrūde*;

Ginādija – pārveidots personvārds *Genādija*;

Glaudija Zelma – pārveidots personvārds *Klaudija* (sk. Siliņš 1990, 139);

Ģerģis – ? pārveidojums no personvārda *Gerhards* (sk. Siliņš 1990, 136);

Helmots – pārveidots personvārds *Helmuts* (Siliņš 1990, 151);

Idillija – K. Siliņa personvārdu vārdnīcā ir iekļauts personvārds bez līdzskaņa dubultojuma *Idilija* (Siliņš 1990, 157), bet iespējams, ka *Idilija* darināts no latviešu valodas sugasvārda *idille*, kas aizgūts no sengrieķu *eidyllion* 'mierīga, laimīga un saskaņīga dzīve; laimīgas, bezrūpīgas noskaņas brīdis';

Iguna – ? pārveidojums no personvārdiem *Ingūna* vai *Guna*;

Irvens – personvārda *Ervīns* angļu forma (par pv. *Ervīns* sk. Siliņš 1990, 170);

Isvaldis – ? pārveidots personvārds *Visvaldis* (Siliņš 1990, 330);

Izalīna Mārīte – K. Siliņa vārdnīcā iekļauts līdzīgs personvārds *Izolīna*, kas darināts no vārda *Izolde* vai ir fonētisks darinājums (Siliņš 1990, 172). Iespējams, *Izalīna* ir divu personvārdu saliktenis;

Lokādija – pārveidots personvārds *Leokādija* < gr. *leukadia* 'leikādiete' (Leikāda – sala un pilsēta Jonijas jūrā) (par pv. *Leokādija* sk. Siliņš 1990, 211);

Lukretija – K. Siliņa vārdnīcā atrodams līdzīgs personvārds *Lukrēcija*, kas aizgūts no latīņu valodas vārda *lucrum* 'ieguvums, labums' (Siliņš 1990, 221); personvārds *Lukretija* atrodams katoļu kalendārijā (Strods 1990, 198);

Mēdija – pārveidots personvārds *Medija*, lat. *medius* 'starpnieks';

- gr. *Mēdeia* 'viltīga, veikla' (par pv. *Medija* sk. Siliņš 1990, 235);
Mīle – darināts, saīsinot personvārdus *Amālija*, *Emīlija*, *Ludmila* u. c. (Siliņš 1990, 240); sal. arī *Mīla* (1.0.);
Nikodens – pārveidots personvārds *Nikodēms*. K. Siliņa vārdnīcā minēts *Nikodins* < *Nikodēms*, gr. *nīkē* 'uzvara' + *dēmos* 'tauta' (Siliņš 1990, 249);
Odesijs – pārveidots personvārds *Odisejs* – tēls no Homēra eposiem „Odiseja” un „Iliāda”;
Podentija – ? personvārda *Pudentija* variants; lat. *puđens* (ģen. *puđentis*) 'kautrīgs' (par pv. *Pudentija* sk. Siliņš 1990, 264), līdzīgs personvārds *Pudentiana* atrodams katoļu kalendārijā (Strods 1990, 200);
Polageja – personvārda *Pelageja* variants, gr. *pelagios* 'jūras-' (Siliņš 1990, 260);
Resija – iespējams, pārveidojums no personvārda *Rēzija*, kas darināts no vārda *Terēzija* (Siliņš 1990, 273);
Singvards – personvārds *Sigvards* (par pv. *Sigvards* skat Siliņš 1990, 290);
Tālivoldis – personvārds *Tālivaldis* (par pv. *Tālivaldis* sk. Silinš 1990, 302);
Ucis – saīsinātā forma no dažādiem sieviešu personvārdu deminutīviem *Līgucis*, *Ilgucis*, *levucis* u. tml.;
Varanika – pārveidots personvārds *Veronika*;
Veneralda – ? pārveidots personvārds *Veneranda* < lat. *veneranda* 'cienījama, godājama' (par pv. *Veneranda* sk. Siliņš 1990, 321);
Vidimants – pārveidots personvārds *Vidmants*, kas aizgūts no lietuviešu valodas antroponīmu sistēmas un radies kā saliktenis: liet. *išvydo* 'ieraudzīja' un *mantus* 'atjautīgs' (par pv. *Vidmants* sk. Siliņš 1990, 323);
Vidvids – pārveidots no personvārda *Videvuds*, *Vidvuds*, kas ir bijis leģendārais pirmais senprūšu kunigaitis. Prūšu valodā *videvis* 'zinošs' (par pv. *Videvuds* sk. Siliņš 1990, 323);
Vodemārs – ? pārveidots personvārds *Voldemārs* (Siliņš 1990, 332).

Retie vārdi, kas sastopami tikai kā personu otrie vai trešie vārdi:

- Alise* **Ēve** – pārveidots personvārds *Eva*;
Alise **Laticija** – pārveidots personvārds *Letīcija* < lat. *laetitia* 'prieks, jautrība, gaviles' (par pv. *Letīcija* sk. Siliņš 1990, 213);
Amanda **Harlīna** *Kaura* – ? pārveidojums no personvārda *Karlīna* (Siliņš 1990, 191);
Ambera **Kolete** – K. Siliņa personvārdu vārdnīcā minēts vārda variants *Koleta* – itāļu personvārds, kas darināts no vīriešu personvārda *Nikolauss* (Siliņš 1990, 198);
Anda **Žūlija** – pārveidots personvārds *Jūlija* franču valodas ietekmē;

Anita **Nenna** – ? pārveidots personvārds *Nonna* (Siliņš 1990, 251);
 Anna **Žustīne** – pārveidots personvārds *Justīne* (Siliņš 1990, 187);
 Bjērns **Jūlijus Pēteris** – pārveidots personvārds *Jūliuss* (Siliņš 1990, 185);
 Dagmāra **Arīse** – pārveidots personvārds *Arisa* < gr. *Charis* – skaistu-
 ma un liksmes dieviete (Siliņš 1990, 67);
 Egils **Īvars** – pārveidots personvārds *Ivars*;
 Elvīra **Lidija** – pārveidots personvārds *Lidija*;
 Emīlija **Lāna** – pārveidots personvārds *Lana* (Siliņš 1990, 207);
 Evelīna **Erīne** – *Erīna* < *Irēna* (par pv. *Erīna* sk. Siliņš 1990, 119);
 Gīta **Zlote** – pārveidots personvārds *Zlata* < bulgāru un serbu-hor-
 vātu valodās *злато* 'zelts' (Siliņš 1990, 339), sal. arī poļu valodā *złoto*
 'zelts';
 Katrīne Valija **Gīsele** – personvārda *Žizele* neadaptēta forma. Turku va-
 lodā *guzel* 'skaistā' (Siliņš 1990, 341);
 Krista **Agneda** – pārveidots personvārds *Agneta* < *Agnese* (par pv. *Ag-
 neta* sk. Siliņš 1990, 43);
 Lara **Janīne** – pārveidots personvārds *Janīna*;
 Madars **Linārs** – pārveidots personvārds *Linārs* < *Linards* (par pv. *Li-
 nārs* sk. Siliņš 1990, 216);
 Milda **Gēda** – varbūt pārveidojums no sieviešu personvārda *Geda*, kas
 darināts no vārda *Ģertrūde* (Siliņš 1990, 134);
 Valda **Cēlija** – iespējams, radies no personvārda *Cecīlija* vai *Celīna* <
 lat. *celeris* 'ātra, veikla' (Siliņš 1990, 89);
 Zenta **Magreta** – ? pārveidots personvārds *Margarita* < lat. *margarita*
 'pērle' (Siliņš 1990, 229).

Jau esošo latviešu personvārdu pārveidojumi ir dažādi. Jaunus per-
 sonvārdus iegūst: pagarinot saknes patskani (*Andrēja, Ruslāna*); saīsinot
 vai pagarinot saknes patskani (*Evalda, Īvars, Lāna, Lidija*); mainot saknes
 patskani vai divskani (*Dainovīte, Eiva, Veranika, Tālivoldis*); mainot līdzska-
 ni (*Agneda, Aimārs, Artjons, Žustīne*); izlaižot burtu (*Vodemārs*); pievieno-
 jot papildu burtu (*Edugars, Singvards, Vidimants*); mainot galotni (*Erīne,
 Janīne*) u. c. Dažiem personvārdiem var konstatēt vairākus pārveidojumus
 (skat. *Gedrūte, Magreta, Resija, Vidvids*). Vairākos gadījumos liekas, ka per-
 sonvārds varētu būt pierakstīts kļūdaini.

3.5. Personvārdi, kas aizgūti no mitoloģijas un folkloras

Dažreiz personvārdi jaundzimušajiem tiek aizgūti no antīkās vai lat-
 viešu mitoloģijas. Šīs grupas vārdi īpaši uzsver vārdu devēju intereses: se-
 nās reliģijas, pasaules uzskatu u. tml. Turklāt vārdi, kas aizgūti no latviešu
 folkloras un mitoloģijas, liecina arī par vecāku nacionālajiem uzskatiem,
 vēlmi izteikt latvietību. Piemēram, *Jumis* kā pirmais vārds ir piecām perso-

nām Latvijā. Starp retajiem pirmajiem personvārdiem, kas reģistrēti tikai vienu vai divas reizes, šāda tipa vārdi nav konstatēti.

Reti sastopamie priekšvārdi (kā pirmie vārdi):

Amors – (reģistrēts arī vienai personai kā otrais vārds) mīlestības dievs romiešu mitoloģijā < lat. *amor* 'mīlestība, kaislība' (Siliņš 1990, 54);

Atēna Evelīna – (pv. *Atēna* reģistrēts 2 personām) sengrieķu mitoloģijā *Atēna* ir gudrības un taisnīga kara dieviete, kā arī amatniecības un audēju aizbildne;

Hektors – (reģistrēts 2 personām) grieķu mitoloģijā Trojas princis un varonis;

Ismena – grieķu mitoloģijā *Ismēnē* – Eidipa meita (Siliņš 1990, 170);

Saturns – seno romiešu mitoloģijā dēstījumu un sējumu dievs; arī planētas nosaukums (Siliņš 1990, 285).

Retie vārdi, kas sastopami tikai kā personu otrie vārdi:

Baiba Ingve – iespējams, personvārds darināts no senziemeļu dieva *Ingwio* vārda (Siliņš 1990, 166). Šajā gadījumā lietots kā sieviešu personvārds (sal. *Mārtiņš Ingve* – vīriešu personvārds);

Druvis Kurbads – *Kurbads* – tēls latviešu mitoloģijā, latviešu tautas pasaku un teiku varonis;

Ēriks Labrencis – latviešu folklorā *Labrencis* pazīstams kā uguns patrons un aizstāvis pret uguns vainām un ugunsgrēku (Siliņš 1990, 205);

Mārtiņš Ingve – varbūt darināts no senziemeļu dieva *Ingwio* vārda. Šajā gadījumā lietots kā vīriešu personvārds (sal. *Baiba Ingve*);

Ronerts Arejs – sengrieķu mitoloģijā *Arejs* ir kara dievs, Zeva un Hēras dēls, viens no Olimpa dieviem (Siliņš 1990, 65);

Saiva Dēkla – latviešu folklorā *Dēkla* ir likteņa dieviete;

Samanta Klitaimnēstra – latinizēta grieķu *Κλυταιμνήστρα* forma < *klytos* 'slavens, cēls' un *mnestria* 'laipns'. Grieķu mitoloģijā *Klitaimnēstra* bija Agamemnona sieva, Oresta un Elektras māte (BN);

Spidola Valkira – senskandināvu mitoloģijā *valkiras* ir kareivīgas sieviešu dzimuma dievības, kas pakļautas Odīnam.

Kopumā šajā grupā konstatēti personvārdi, kas aizgūti no antīkās, senziemeļu un senskandināvu mitoloģijas, kā arī daži no latviešu folkloras. Personvārdi, kas aizgūti no latviešu folkloras, šī pētījuma ietvaros konstatēti tikai kā otrie vārdi (*Druvis Kurbads*, *Ēriks Labrencis*, *Saiva Dēkla*).

3.6. Personvārdi, kas aizgūti no daiļliteratūras un vēstures

Šī personvārdu grupa – līdzīgi kā iepriekšējā – ir tiešs vecāku uzskatu, interešu un gaumes atspoguļojums. Šai grupā ir apvienoti ļoti dažādi – gan

Bībeles tēlu, gan dažādu romānu, kā arī vēsturisku personu – vārdi.

Reti sastopamie priekšvārdi (kā vienīgie vai pirmie vārdi):

Audars Kārlis – vīrs, kas 11. gs Zemgalē esot dalījis zeltu (Siliņš 1990, 73);

Ērodeja – ? sieviešu dzimtes forma no Bībeles personvārda *Erods*;

Fausts – tēls V. Gētes traģēdijā „Fausts”, lat. *faustus* ‘patikams, labvēlīgs, laimīgs, arī laimi nesošs’ (Siliņš 1990, 124);

Kains – Bībeles tēls;

Koknesis (ir reģistrēts vēl vienai personai kā otrais vārds) – tēls A. Pumpura eposā „Lāčplēsis”. Sal. toponīmu *Koknese*;

Krustiņš (ir reģistrēts arī kā otrais vārds *Fricis Krustiņš*) – tēls R. Blaumaņa lugā „Pazudušais dēls”; *Krustiņš* < *Kristiāns* (Siliņš 1990, 202);

Nameisis (reģistrētas 2 personas ar šādu vārdu kā pirmo un vēl 1 personai tas ir otrais vārds) – zemgaļu valdnieks 13. gs. (Siliņš 1990, 245);

Noliņš – tēls R. Blaumaņa lugā „Indrāni”;

Odedš – Vecajā Derībā pravieša no Samarijas vārds < senebreju ‘atjaunot’ (BN);

Pijs – latīņu vārds ar nozīmi ‘dievbijīgs, paklausīgs’, šāds vārds bijis divpadsmit pāvestiem (BN), K. Siliņš min personvārdu *Pijus* ‘uzticīgs, maīgs’ (Siliņš 1990, 262);

Sniegbaltīte – tēls no pasakas „Sniegbaltīte un septiņi rūķīši”. Otra iespējamā vārda izcelsme < latv. *sniegs* un *balts* (Siliņš 1990, 294).

Retie vārdi, kas sastopami tikai kā personu otrie vārdi:

Olga Saulcere – saīsināta forma no personvārda *Saulcerīte*, kas ir Raiņa darināts lugā „Zelta zirgs”: < *saule* un *cerēt* (Siliņš 1990, 285).

No šajā grupā aplūkotajiem vārdiem trīs ir Bībeles vārdi, pāris vārdi, kas aizgūti no pasaules literatūras klasikas, kā arī daži no latviešu literatūras.

3.7. Personvārdi, kas darināti no uzvārdiem

Īpatnēju grupu veido priekšvārdi, kas, iespējams, ir radušies no uzvārdiem (analizējamajā kartotēkā – 32 piemēri). Šādi personvārdi šī pētījuma ietvaros sastopami tikai kā personu otrie vai trešie vārdi. Respektīvi, pirmie vārdi ir plaši pazīstami, bet otros vai trešos vārdus vecāki acimredzot darinājuši no uzvārdiem. Līdz ar to, ja Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes datu bāzē šie otrie vai trešie vārdi nebūtu reģistrēti kā priekšvārdi, tos varētu sajaukt ar uzvārdiem. Iespējams, tās varētu būt šīs datu bāzes neprecizitātes, tomēr ir apšaubāmi, ka oficiālā valsts iedzīvotāju reģistrā varētu pieļaut tik daudz kļūdu.

Iespējams, šādi personvārdi radušies tāpēc, ka vecāki ir vēlējušies savām atvasēm saglabāt dzimtas uzvārdu tajos gadījumos, kad uzvārds izzūd no dzimtas. Šādi personvārdi vairāk funkcionē kā simbols un goda zīme konkrētas ģimenes lokā. Daži šādu personvārdu piemēri:

Adrians Leigs **Siliņš** < uzvārds *Siliņš* vai sugasvārds *sils*, sal. *Linda Alisona Siliņa*;

Agnese **Ozoliņa** < uzvārds *Ozoliņa*;

Arnolds **Vaivads** < uzvārds *Vaivads*;

Dzintra **Jostiņa** < uzvārds *Jostiņa* vai sugasvārds *josta* (?);

Dženifera **Upīte** *Kvadrosa* < uzvārds *Upīte* vai sugasvārds *upe*;

Eliass **Pelšs** < uzvārds *Pelšs*;

Erna **Tirzīte** < uzvārds *Tirzīte*;

Ēriks Lūkass **Daliņš** < uzvārds *Daliņš*;

Ģirts **Graudiņš** < uzvārds *Graudiņš* vai sugasvārds *grauds*;

Ieva **Krastiņa** *Mīta* < uzvārds *Krastiņa*;

Inta **Buša** < uzvārds *Buša*;

Juris **Jurjans** < uzvārds *Jurjans*;

Kārlis Klints **Gulēns** < uzvārds *Gulēns*, sal. *Silvija Saule Gulēna*;

Kristīne **Balabka** < uzvārds *Balabka*;

Linda Alisona **Siliņa** < uzvārds *Siliņa*, sal. *Adrians Leigs Siliņš*;

Māra **Sikaterē** < uzvārds *Sikaterē*;

Silvija Saule **Gulēna** < uzvārds *Gulēna*;

Vladislavs **Lazdāns** < uzvārds *Lazdāns*.

Tomēr visos šajos gadījumos šķiet, ka tā varētu būt arī pieraksta kļūda, resp. uzvārds reģistrēts kā priekšvārds.

3.8. Retie personvārdi, kas darināti no vietvārdiem

Personvārdi, kas radušies no vietvārdiem, Latvijā nav visai populāri. Nav daudz šādu priekšvārdu arī starp retajiem antroponīmiem. Gandrīz visi tie ir darināti uz Latvijas vietvārdu bāzes.

Reti sastopamie priekšvārdi (kā vienīgie vai pirmie vārdi):

Amurs – ? darināts no hidronīma – upes vārda Krievijā *Amūra*, tomēr ļoti ticams saistījums ar mīlestības dieva *Amora* vārda;

Auda – ? darināts no hidronīma – upes vārda *Auda*;

Gauja – darināts no hidronīma – upes vārda *Gauja*;

Letonija – latinizēts Latvijas nosaukums (Siliņš 1990, 213);

Rīga – (ir arī kā otrs vārds *Brigīta Rīga*) darināts no toponīma *Rīga*. Šis vārds pirmo reizi Latvijā reģistrēts 1922. gadā (Siliņš 1990, 273);

Šmerlis – ? darināts no tāda paša nosaukuma meža, kas atrodas Rīgas teritorijā.

Retie vārdi, kas sastopami tikai kā personu otrie vārdi:

Emīlija Sevilija – ? darināts no Spānijas vietvārda *Seviļa* (spāņu *Sevilla*);

Māra Pērse – darināts no hidronīma – upes vārda *Pērse* (Siliņš 1990, 261);

Solvita Pūre – darināts no toponīma – apdzīvotas vietas vārda *Pūre* vai tāda paša uzvārda.

4. Personvārdi, kas aizgūti no citām valodām

Kā atzīst antroponīmu pētnieki (Siliņš 1990, Bušs 2003 u. c.), citvalodu cilmes personvārdi veido vairāk nekā pusi no latviešu priekšvārdiem. Uz to bāzes būvēti latviešu mūsdienu antroponimiskās sistēmas pamati. Lielāko daļu vārdu, kas nākuši gan no klasiskajām valodām – sengrieķu un latīņu, gan no vācu valodas, gan no skandināvu valodām, jau sen esam asimilējuši un atzīstam, neatkarīgi no šo vārdu lingvistiskās cilmes, par latviešu personvārdiem (Bušs 2003, 75). Ļoti liela reto personvārdu daļa ir aizgūta no citvalodu antroponimiskās sistēmas. Arī daudzu fonētiski pārveidoto vārdu (sk. 2.4.) pamatā ir tieši citvalodu personvārdi. Šī tendence ir gan modes jautājums, gan kosmopolitisma izpausme. Vairākos gadījumos ļoti ticams, ka tie nav latviešu, bet gan cittautu personu, kas ir reģistrētas Latvijā, vārdi.

Reti sastopamie priekšvārdi (kā pirmie vārdi):

Abasins – arābu personvārds;

Aertons – angļu personvārds;

Agerons – franču personvārds;

Aišana – arābu personvārda *Aiša* ar nozīmi 'dzīvs' variants (BN);

Alāna – darināts no latīņu valodas vārda *alānus* ar nozīmi 'skitu tautas piederīgais'. Varētu būt darināts no vīriešu personvārda *Alans* vai arī fonētiski darinājums (Siliņš 1990, 47);

Alīte – lietuviešu personvārds – deminutīva forma *Alytė*. K. Siliņa personvārdu vārdnīcā atrodams līdzīgi skanošs personvārds *Alīde*, kas darināts no senaugšvācu vārda *Adelheide*. (Siliņš 1990, 50);

Almute – aizgūts no lietuviešu valodas kā deminutīva forma *Almutė* < personvārda *Alma*;

Audiona – lat. *audire* 'dzirdēt' (Siliņš 1990, 73);

Čaks – angļu personvārda *Charles* deminutīva forma (*Chuck*), kas atveidota atbilstoši latviešu valodas izrunai un rakstībai (BN);

Dalīte – lietuviešu personvārda *Dalia* deminutīva forma;

Darsija – iespējams, aizgūts no angļu valodas antroponimiskās sistēmas;

Dilāna – darināts no velsiešu vīriešu personvārda *Dylan*, *dy* 'liels' un

Ilanw 'vilnis, straume' (BN);

Edela – darināts no vācu valodas vārda *edel* ar nozīmi 'dižciltīgs';

Edelmiro – Argentīnā ļoti izplatīts spāņu izcelsmes personvārds;

Eivans – angliskota vārda *lefan* forma, vārda *John* velsiešu variants (BN);

Elisons – angļu personvārds;

Emerenta – K. Siliņa vārdnīcā atrodams līdzīgais *Emerita*, kas aizgūts no latīņu valodas vārda *emeritus* ar nozīmi '(savu laiku) izkalpojis'. (Siliņš 1990, 116);

Erasmus – aizgūts no grieķu valodas vārda *erasmios* ar nozīmi 'burvīgs, mīļš'. Pirmo reizi reģistrēts Latvijā 1510. g. (Siliņš 1990, 118);

Feofilaksts – vārds aizgūts no gr. *theos* 'dievs' un *phyllasso* 'sargāt'. K. Siliņa vārdnīcā atrodams sieviešu personvārds *Feofile*, reģistrēts 1889. g. (Siliņš 1990, 125);

Gītis – lietuviešu personvārds *Gytis*;

Guļanvara – Āzijā izplatīts personvārds;

Heidijs – sieviešu personvārda *Adelheid* deminutīvs vācu valodā, personvārds mūsdienās populārs starp angliki runājošajiem (BN);

Holija (reģistrētas 2 personas ar šādu vārdu) – angļu personvārds *Holly* < *holy* 'svētums';

Iznaurs – ? aizgūts no čečenu valodas personvārda *Isnaur*;

Jacenta – aizgūts no grieķu *Hiyacintha* un spāņu *Jacinda* 'hiacinte';

Keivans – angļu personvārda *Kevin* variants, kas ir angliskota īru personvārda *Caoimhin* forma (BN);

Kestauts – pārveidots lietuviešu personvārds *Kęstutis* < liet. *kęsti* 'ciest, paciest' (Siliņš 1990, 194), sal. *ķistutis*;

Koidula – igauņu cilmes vārds < *koidu* 'ausma' (Siliņš 1990, 198);

Kopels – personvārda *Jacob* (la. *Jēkabs*) jidiša deminutīvs (BN);

Ķistutis – pārveidots lietuviešu personvārds *Kęstutis* < liet. *kęsti* 'ciest, paciest' + izskaņa *-utis* (Siliņš 1990, 194), sal. *Kestauts*;

Laiza – angļu valodas personvārda *Lisa*, kas ir vārda *Elizabeth* saīsināts, latviskots variants;

Lānss Mārtiņš – angļu valodas personvārda *Lance* latviskots variants (BN);

Maikals – pārveidots angļu cilmes personvārds *Maikls* (*Michael*);

Marline – franču personvārds, kas aizgūts no grieķu valodas ar nozīmi 'augsts tornis' (MP);

Mauda – angļu personvārda *Matilda* forma (BN);

Naiks – angļu personvārda *Nick* latviskots variants;

Naringula – indiešu personvārds;

Pāvo – somu vīriešu personvārds < *Pāvels*;

Salvators – latīņu *salvus* ‘sveiks un veselš’ (Siliņš 1990, 282), iespējams, personvārds dots, ietekmējoties no spāņu gleznotāja Salvadora Dalī vārda;

Seāns Jānis – īru personvārds; iespējams ir saistījums ar amerikāņu slavenā repera vārdu – *Big Seans*;

Suranda – indiešu, jaunzēlandiešu personvārds;

Šarisa Hloja Hermīne – latviski atdarināts angļu personvārds *Charisse* (BN);

Taigers – latviskots angļu valodas sugasvārds *tiger* ‘tīgeris’;

Tasnīma Rasa – arābu personvārds ar nozīmi ‘pavasaris paradīzē’ (BN);

Tomāro – itāliešu personvārda *Tammaro* variants, kas darināts no sena vācu personvārda *Thancmar* < *thank* ‘doma’ un *mer* ‘slava’ (BN);

Trūdija Ilze – angļu valodas personvārda *Gertrude* deminutīva forma (BN); K. Siliņš min līdzīgu darinājumu – *Trūde* < *Ģertrūde* (Siliņš 1990, 309);

Tulsija – indiešu personvārds ar nozīmi ‘baziliks’;

Uvenālijs < *Juvenālijs*, latīņu *iuvenalis* ‘jauneklīgs’;

Vēna Benita – indiešu personvārds, atvasināts no sanskrita *vena* ‘ilgas’ (BN);

Vidgurs – senaugšvācu *wīgan* ‘cīnīties’ + *wart* ‘sargs’, sal. *Vīgurs* (Siliņš 1990, 325);

Vīgurs – sal. *Vidgurs*;

Virgauts – lietuviešu personvārds *Virgautas*;

Virve – aizgūvums no igauņu valodas pv. *Virve* < *virve* ‘sazarojums, augums’ (Seppo 1994);

Vītis – aizgūvums no lietuviešu valodas pv. *Vytis*;

Zolija – austrumu valstīs izplatīts personvārds.

Vēl vairāk šādu aizgūvumu Latvijā ir reģistrēti kā personu otrie vai trešie vārdi:

Adrians Jānis **Lusjēns** – vārda *Lucianus* franču forma;

Alans **Fokss** – darināts no angļu valodas sugasvārda *fox* ‘lapsa’ vai tāda paša uzvārda (BN);

Amanda **Noēmija** – ebreju personvārda *Naomi* variants (BN);

Amēlija **Šanelle** – franču personvārda *Chanel* variants (BN), iespējams, vārds dots, ietekmējoties no modes mākslinieces *Koko Šaneles* uzvārda;

Andis **Žoserands** – franču personvārds;

Anita **Kimblija** – iespējams, angļu personvārda *Kimberly* latviskots variants;

Anita Zane **Dalcija** – angļu personvārds, darināts no latīņu *dulcis* ‘salds’ (BN);

Dainis **Krēgs** – aizgūts no skotu, angļu personvārda *Craig*, kas darināts

- no skotu uzvārda ar nozīmi 'klints' (BN);
Dāvids **Bentsjons** – franču personvārds;
Edgars **Makvīns** – darināts no skotu uzvārda *Mcqueen*, personvārds atdarināts atbilstoši latviešu valodas izrunai un rakstībai;
Egita **Grācija** – darināts no latīņu *gratia* 'labvēlība, laipnība' (Siliņš 1990, 141);
Elizabete **Caira** – ? darināts no latīņu valodas vārda *cara* ar nozīmi 'dārgā';
Esterē **Gabi** *Elza* – personvārda *Gabriela* deminutīva forma (BN);
Esterē **Lavona** – ? franču personvārds ar nozīmi 'īve, lavanda';
Evita **Ode** – darināts no grieķu valodas vārda *ōdē* 'dziesma', K. Siliņa vārdnīcā – *Oda*, reģ. 1922. gadā (Siliņš 1990, 252);
Ēriks **Ozijs** – angļu personvārds: priekšvārdu *Oswald*, *Osborn* u. c. deminutīva forma;
Gita **Kerlija** – angļu personvārds;
Gustavs Andrejs **Ksavērs** – spāņu (latinizēts) *xaverius* 'Ksaveras pilsētas (Spānijā) iedzīvotājs' (Siliņš 1990, 202); iespējams, ienācis no krievu valodas: *Ксаверуи*;
Ieva **Džūdija** – personvārda *Judith* (la. *Judīte*) angļu deminutīva forma (BN);
Kristians **Līrojs** – angļu personvārds, darināts no franču iesaukas *le roi* 'karalis' (BN);
Kristo **Ārčijs** – personvārda *Arhibalds* angļu deminutīva forma (Siliņš 1990, 65);
Lilīta **Taimija** – darināts no igauņu pv. *Taimi*, kas ir fonētisks darinājums (Siliņš 1990, 301);
Marta **Etelvīne** – senangļu *aethele* 'dižciltīgs' + *wine* 'draugs' (Siliņš 1990, 121);
Mārtiņš **Drū** – saīsināta angļu personvārda *Andrew* (la. *Andrejs*, *Andris*) forma (BN);
Mārtiņš **Mandijs** – angļu deminutīva forma sieviešu personvārdam *Amanda*, personvārds atdarināts atbilstoši latviešu valodas izrunai un rakstībai (BN);
Oskars **Frosts** – darināts no angļu un vācu uzvārda *Frost*, kas sākotnēji bijusi iesauka personai ar vienaldzīgu, nejutīgu raksturu vai cilvēkam ar baltu bārdu (BN);
Rasa **Audange** – aizgūvums no lietuviešu valodas – *Audangė*;
Rimants **Gendrutis** – ? aizgūvums no lietuviešu valodas;
Sabīne **Levānija** – ? indiešu personvārds, sanskrita *lavanya* 'skaistums, grācija' (BN);
Sandis **Žeremī** – franču personvārds, kas atveidots pēc latviešu valo-

das izrunas un rakstības;

Santa **Lučija** – pv. *Lūcija* itāļu variants. „Santa Lucia” ir tradicionāla neapoliešu dziesma par Svēto Lūciju. Šis vārdu salikums ir vārdu spēle, kas sasaucas ar šo populāro dziesmu;

Silva **Džune** – angļu *June* ‘jūnijs’ (Siliņš 1990, 105);

Teodors **Bartolomejs** – aramiešu *Bar-Tolmaj* ‘Ptolomeja dēls’ vai ‘uzartas zemes dēls, lauku dēls’ (Siliņš 1990, 78); personvārds atrodams arī katoļu kalendārijā (Strods 1990, 194);

Viktorija **Kruazīne** – ? aizguvums no franču valodas;

Zenta **Linore** – angļu personvārda *Lenore* variants, vārda *Eleanor* saīsinātā forma (BN);

Zigrīda Alise **Edelgarde** – vācu personvārda *Adalgard* variants (BN);

Zindra Inese **Orēlija Estela** – iespējams, pārveidots personvārds *Aurēlija* < *aureolus* ‘zeltains, zelta, daiļš’ (Siliņš 1990, 74).

5. Neskaidras izcelsmes retie personvārdi

Starp retajiem Latvijā reģistrētajiem vārdiem ir daudz tādu, kuru izcelsmi un nozīmi noskaidrot pagaidām nav izdevies, lai gan par dažiem no tiem var izteikt hipotēzes. Acīmredzot tie lielākoties ir aizgūti no citautu antropoloģiskajām sistēmām. Iespējams, ka tie nav latviešu, bet gan Latvijā dzīvojošu svešautiešu vārdi. Tomēr daži dubultvārdi liecina, ka tie varētu būt arī latviešu tautības personu vārdi.

Neskaidro reto priekšvārdu piemēri, kas reģistrēti kā pirmie vai vienīgie vārdi:

Alelija;

Avirs;

Drasija;

Emiks;

Filitera;

Firoza;

Fjalars Mārtiņš;

Fraiķis;

Hodedars;

Iedels;

Insana;

Kajans Dāvis;

Kartens Mareks;

Katana – darināts no mūsdienās ļoti populārās galda spēles „Katanas iecerotāji” nosaukuma, pirmo reizi Latvija reģistrēta 2011. gadā (apollo.lv);

Leodegars – ? saliktenis no personvārda *Leo* un izmainīta personvārda *Edgars*;

Liedars;

Mainots;

Mistrīdija;

Munavara;

Mursa;

Nortija;

Norviks;

Raika – ? vārdnīcā minēts līdzīgs pv. – *Raiga*, kas ir fonētisks darinājums (Siliņš 1990, 266);

Rajats;

Sasuns;

Semo Nils;

Taironis – personvārds fiksēts K. Siliņa vārdnīcā, kur tas arī atzīmēts kā neskaidras cilmes vārds (Siliņš 1990, 301);

Termija;

Zajāns Kristiāns – *Zajan* ir samērā izplatīts uzvārds, īpaši Amerikā;

Zemārs – ? iespējams, darināts, savienojot divus personvārdus;

Zivara;

Žaudats;

Žikivators.

Daži neskaidras izcelsmese reto vārdu piemēri, kas sastopami tikai kā personu otrie vārdi:

Adrians **Velmonts;**

Aleksis **Bīre;**

Andris **Gabēns** – iespējams, darināts no franču aktiera Žana Gabēna (*Jean Gabin*) uzvārda;

Annamarija **Stembile;**

Elizabete **Sīne;**

Elza **Valorisa;**

Ivars **Fivus;**

Jānis **Sila;**

Kristiāns **Ibērs;**

Ludvigs **Logvilbalts;**

Maruta **Ilarita;**

Miervaldis **Hadings;**

Ojārs **Juniors;**

Paulīne **Bodila;**

Rita **Ripla;**

Trevors **Eruns;**

Uldis **Rekštus.**

Neskaidras cilmes ir arī vārds **Vīņa** – ļoti apšaubāmi, vai priekšvārds saistāms ar latviešu personu vietniekvārdu *vīņa*: parasti latviešu personvārdi netiek darināti no tādām vārdšķirām kā pronomeni. Īpaši komentējams būtu dubultpriekšvārds *Ojārs Juniors* – aizgūts no latīņu valodas komparatīva formas *junior* ar nozīmi ‘jaunāks’. Tas ir īpatnējs gadījums antroponimikā. Ir pierasta prakse, lai nošķirtu tēvu un dēlu, kam tas pats vārds ģimenē, tiek vārdam pievienots precizējums jeb papildvārds – *seniors* un *juniors*, taču kā personvārds tas ir reģistrēts pirmo reizi.

Jāsecina, ka Latvijā visizplatītākie no retajiem personvārdiem, kas reģistrēti Pilsonības un migrācijas pārvaldes datu bāzē, ir vārdi, kas aizgūti no citu valodu antroponimikona, turklāt arī liela daļa fonētiski pārveidoto vārdu ir aizguvumi. Pētījumā sieviešu (54 %) un vīriešu (46 %) reto personvārdu apjoms ir līdzīgs.

Onomastikas pētnieki atzīst, ka bērnu vārdi daudz ko liecina par vārdu devējiem (Aldrin 2011 u. c.). Lai gan tiek uzsvērts, ka īpašs, neparasts vārds var radīt personībai psiholoģiskas problēmas saskarsmē ar apkārtni, tomēr, no otras puses, kā uzskata R. Alfords, īpašs personvārds nebūt nav tikai traucēklis, bet dažos gadījumos tas var sekmēt personisko pašpārliecinātību, piem., mākslinieku vidū neparasts vārds būs priekšrocība (Alford 1988, 153).

Saisinājumi

BN – *Behind the name* [tiešsaiste] : [the etymology and history of first names]. 1996. Pieejams: <http://www.behindthename.com/nmc/eng12.php>

dial. – dialekta forma

gr. – grieķu

la. – latviešu

lat. – latīņu

liet. – lietuviešu

MP – personvārdu etimoloģijas bāze www.meilleursprenoms.com

pv. – personvārds

reģ. – reģistrēts

sal. – salīdzini

siev. dz. – sieviešu dzimte

sn. vc. – senvācu

TM – LR Tieslietu ministrijas mājaslapa http://www.tm.gov.lv/lv/noderigi/berna_registracija.html

vīr. dz. – vīriešu dzimte

1. Ainiala, T., Saarelma, M., Sjöblom, P. *Nimistöntutkimuksen perusteet*, Helsinki : Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2008.
2. Aldrin, E., The Choice of First Names as a Social Resource and Act of Identity among Multilingual Families in Contemporary Sweden. *Namnval och social handling. Val av förnamn och samtal om förnamn bland föräldrar i Göteborg 2007–2009*, Uppsala : Institutionen för nordiska språk, 2011, pp. 86–92.
3. Alford, R. D. *Naming And Identity: A Cross-Cultural Study Of Personal naming Practices*, New Haven, Connecticut, 1988.
4. Balode, M. *Personvārdu izvēle: meklējot piederību starp latviešu un somu identitātēm etniski jauktajās ģimenēs Somijā*. Maģistra darbs. Rīga : LU, 2011.
5. Balodis, P. *Latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Rīga : LU, 2008. 87. lpp.
6. Bušs, O. Daži vērojumi par mūsdienu latviešu personvārdu dinamiku. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 21. laidziens. Rīga : Liesma, 1985, 149.–164. lpp.
7. Bušs, O. Dažas piezīmes par latvisko personvārdu dinamiku pēdējā pusgadsimta laikā. *Vārdadienu kalendārs 2000.–2003*. Rīga : Valsts valodas centrs, 1999, 494.–503. lpp.
8. Bušs, O. Katram cilvēkam – vismaz pa vienam vārdam. *Vārdadienu kalendārs 2000–2003*. Rīga : Valsts valodas centrs, 1999, 408.–413. lpp.
9. Bušs, O. 111 populāru vārdu. *Vārdadienu kalendārs 2000–2003*. Rīga : Valsts valodas centrs, 1999, 408.–413. lpp.
10. Bušs, O. Tautmīlis, Saulnesis un Žubīte jeb Reti lietotie 20. gadsimta latviskie personvārdi. *Vārdadienu kalendārs 2000–2003*. Rīga : Valsts valodas centrs, 1999, 408.–413. lpp.
11. Bušs, O. Daži „eksotismi” mūsdienu visjaunāko latviešu personvārdu sistēmā. *Tavs vārdadienu kalendārs 2005, 2006, 2007*. Rīga : Nordik, 2004, 422.–424. lpp.
12. Dunkling, L. *The Guinness Book of Names*. UK, 1994.
13. Finch, J. Naming Names: Kinship, Individuality and Personal Names. *Sociology*, Vol. 42, No. 4, 2008, pp. 709–725.
14. Gafurovs, A. *Lauva un ciprese: par austrumu vārdiem*. Rīga : Liesma, 1977.
15. Hirša, Dz. Dažas pārdomas par 20. gs. populārākajiem personvārdiem. *Tavs vārdadienu kalendārs 2005, 2006, 2007*. Rīga : Nordik, 2004, 409.–416. lpp.
16. Hoad, T. F. *English Etymology*. New York : Oxford University Press, 1986.
17. Horste, E. *Jaunākās personvārdu izvēles tendences Latvijā un Lietuvā*. Maģistra darbs. Rīga : LU, 2008.
18. Koopman, A. *Zulu names*, University of Natal, 2002.
19. Kunze, K. *Namenkunde: Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet*. dtv-Atlas. München: Dt. Taschenbuch-Verl, 1998.
20. Maciejauskienė, V. Lietuvis vardyno raidos poslinkiai. *Kalbos Kultūra*, Nr. 71, 1998, 33–42 psl.
21. Seppo, R. *Eesti Nimeraamat*. Tallinn : OLION, 1994.
22. Siliņš, K. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga : Zinātne, 1990.

23. Strods, P. *Pareizraksteības vordneica*. Daugavpils : Latvijas PSR izgleiteības ministrija un Daugavpils latgaļu saime, 1990.
24. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca* (autoru kolektīvs V. Skujiņas vadībā). Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.

Elektroniskā literatūra:

25. *Behind the name* [tiešsaiste] : [the etymology and history of first names]. 1996. Pieejams: <http://www.behindthename.com/nmc/eng12.php>
26. *Bērna vārda izvēlei var būt izšķirīga nozīme viņa dzīvē* [tiešsaiste] : [Interneta medijs tvnet.lv]. [Skatīts 19.04.2012.]. Pieejams: http://www.tvnet.lv/sievietem/dzive/68748-berna_varda_izvelei_var_but_izskiriga_nozime_vina_dzive
27. *Bērna vārds – vecāku dots uz mūžu!* [tiešsaiste] : [Interneta medijs tvnet.lv]. [Skatīts 19.04.2012.]. Pieejams: http://www.tvnet.lv/sievietem/maminam/331990-berna_vards_vecaku_dots_uz_muzu
28. *Latvijā bērniem pērn doti vārdi* Džihads, Maksimiljans Cezars un Nilsmihaels Mariansgabriels [tiešsaiste] : [Ģimenes portāls mammamuntetiem.lv]. [Skatīts 19.04.2012.]. Pieejams: <http://www.mammamuntetiem.lv/articles/20396/latvija-berniem-pern-doti-vardi-dzihads-maksimiljans-cezars-un-nilsmihaels-mariansgabriels/>
29. *Latvijā reģistrētie neparastākie bērnu vārdi* [tiešsaiste] : [Interneta medijs tvnet.lv]. [Skatīts 19.04.2012.]. Pieejams: http://www.tvnet.lv/sievietem/maminam/407953-latvija_registretie_neparastakie_bernu_vardi
30. MK noteikumi Nr. 114 „Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju” (2004) [tiešsaiste]. [Skatīts 03.05.2012.]. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=85209>
31. *Neparasto vārdu īpašnieki savus vārdus nemaina* [tiešsaiste] : [Ziņu portāls nra. lv]. [Skatīts 19.04.2012.]. Pieejams: [http://nra.lv/latvija/64119-neparasto-var du-ipasnieki-savus-var dus-nemaina.htm](http://nra.lv/latvija/64119-neparasto-vardu-ipasnieki-savus-var dus-nemaina.htm)
32. *Pārbaudi izvēlēto bērna vārdu simts valodās* [tiešsaiste] : [Interneta medijs tvnet.lv]. [Skatīts 19.04.2012.]. Pieejams: http://www.tvnet.lv/sievietem/dzive/78683-parbaudi_izveleto_berna_vardu_simts_valodas
33. *Pērn Latvijā reģistrētie neparastākie bērnu vārdi*. [tiešsaiste] : [Ziņu portāls apollo. lv]. [Skatīts 19.04.2012.]. Pieejams: <http://www.apollo.lv/portal/sieviete/articles/262074>
34. *Personvārdu datu bāze* [tiešsaiste] : [Pilsonības un Migrācijas lietu pārvalde, statistika] 2002. Pēdējo reizi atjaunots 01.01.2011. Pieejams: <http://www.pmlp.gov.lv/lv/statistika/personvar du.html>
35. *Personvārdu etimoloģijas bāze* [tiešsaiste]. [Skatīts 20.05.2012.]. Pieejams: <http://meilleursprenoms.com/Etymologie/Etymologie.php3?search=marline&submit=Recherche>
36. <http://www.thinkbabynames.com/list/1/B/2>

Jānis un citi jeb Latviešu personvārdu modes mūsdienu tendences

Ilgus gadus un pat vairākus gadsimtus – vismaz no 18. gs. sākuma līdz 20. gs. beigām – latviešu personvārdu (priekšvārdu) valstību varēja uzskatīt par savdabīgu, bet stabilu monarhiju ar vienu dominējošu valdnieku – *Jāni*. Turklāt tas bija ne tikai visbiežāk bērniem dotais un līdz ar to visbiežāk jebkurā lielākā kolektīvā sastopamais vīriešu personvārds; „neklāties” konkurencē tas ievērojami pārspēja arī visiecienītākos sieviešu vārdus. Tautas apziņā kā latviešu personvārdu paraugpāris – vismaz retrospektīvā skatījumā – nostiprinājušies *Jānis* un *Anna*. Šādu pāri kā simbolu atzinuši arī dzejnieki (bieži vien gan ne bez humora pieskaņas):

„Annai neticiet!

Viņa piekrāpa Jāni

Pērnā gada sējas laikā [...]” (Treicis 1974, 136)

Atskatoties uz agrākiem laikiem, gandrīz divsimt gadu senu vēsturi, Kristaps Upelnieks latviešu personvārdu lietojuma uzskatāmu piemēru atradis Alsviķu muižas 1816. gada revīzijas sarakstos. Pēc tiem redzams, ka starp 408 Alsviķu apkaimes vīriešiem bijuši 88 *Jāņi* (otrs populārākais vīriešu vārds te bijis *Pēteris* – 61 lietojums), savukārt starp 416 sievietēm visvairāk – 76 – *Annas* (kam sastopamības biežumā seko *Līze* – 58 lietojumi) (Upelnieks 1936, 239). *Jāņu* tātad arī proporcionāli visvairāk, kaut gan pārsvars pār *Annām* vēl nav ļoti liels.

Daudz lielāks gan šis pārsvars – pār biežāk lietoto sieviešu personvārdu –, gan jo īpaši pārsvars pār otru populārāko vīriešu vārdu kļūst 20. gadsimtā. Šī gadsimta latviešu personvārdu modi, domājams, samērā precīzi atspoguļo 1998. gadā iedzīvotāju reģistrā iekļautajiem latviešiem biežāk doto personvārdu saraksts (Štrodahs 1999a). Šajā sarakstā iekļauti 200 populārākie personvārdi (100 vīriešu vārdi un 100 sieviešu vārdi); gadsimta modes sakarā jāņem vienīgi vērā, ka gadsimta pirmajā pusē un it sevišķi gadsimta sākumā dzimušie gan dabisko demogrāfisko procesu, gan divu pasaules karu un ar tiem saistīto vardarbības izpausmju dēļ šai sarakstā pārstāvēti proporcionāli daudz vājāk, nekā gadsimta otrajā pusē dzimušie.

Un, tātad, 1998. gadā iedzīvotāju reģistrā bija iekļauti 69600 *Jāņi* (skaitļi izmantotajā publikācijā noapaļoti līdz simtiem), vairāk nekā trīsreiz (!) apsteidzot 20. gadsimta otru populārāko latviešu vīriešu vārdu *Andris* (21700); savukārt nesalīdzināmi mazāka ir sastopamības biežuma starpība starp otro un trešo populārāko vārdu (trešais ir *Juris* – 19400). Jāpiemin vēl būtu arī ceturtais populārākais – *Edgars* (14800), šī vārda iecienītība vairāk saistās ar 20. gs. pēdējo ceturksni (*Edgars* bijis otrais populārākais – protams, aiz *Jāņa* – 20. gs. 80. gados (Štrodahs 1999b), trešais populārākais 1998. gadā dzimušajiem (Eņģele 1999), nav zaudējis savu prestižu arī 21. gs.).

Savukārt 20. gs. latviešu sieviešu personvārdu līderis joprojām ir bijusi *Anna*, taču vārda īpašnieču skaits – 18700 (1998. g.) ir mazāks pat nekā trešajam biežākajam vīriešu vārdam, par *Jāni* nemaz nerunājot (vīriešu un sieviešu personvārdu proporcionālo popularitāti varam nosacīti salīdzināt, ņemot vērā, ka parasti dzimst nedaudz vairāk zēnu nekā meiteņu, savukārt starp vecāka gadagājuma cilvēkiem vairāk ir sieviešu, bet kopskaitā novirze no attiecības 50:50 nepārsniedz dažus procentus; piem., pēc Centrālās statistikas pārvaldes datiem, 2012. gada sākumā Latvijas iedzīvotāju kopskaitu – noapaļojot līdz tūkstošiem – veidojuši 933000 jeb 45,7 % vīriešu un 1109000 jeb 54,3 % sieviešu. Tātad, savstarpēji salīdzinot sieviešu un vīriešu personvārdu popularitāti, jāņem vērā, ka vienāda vārdu īpašnieku skaita gadījumā proporcionāli nedaudz iecienītāks ir bijis salīdzinātais vīriešu personvārds.

Bet atgriezīsimies pie *Jāņa*. Jau citētajos personvārdu sarakstos varam atrast vēl vairākus pierādījumus šī vārda popularitātes ilggadējam noturīgumam. 20. gs. 20. gados vārds *Jānis* jaundzimušajiem dots trīsreiz biežāk (6397¹) nekā otrs populārākais – *Pēteris* (1958), 60. gados *Jāņa* (7051) pārsvars nav vairs gluži tik liels, tomēr joprojām visai ievērojams (otrajā vietā *Andris* – 4940), un tas pats sakāms arī par 80. gadiem (*Jānis* – 10766, seko, kā jau minēts, *Edgars* ar 5334 vārddošanas gadījumiem) (Štrodahs 1999b). Arī vēl 1998. gadā nekas neliecina par radikālu pārmaiņu tuvošanos, *Jānis* joprojām ir jaundzimušajiem zēniem visbiežāk dotais vārds (257 reizes), turklāt vēl arvien ar diezgan lielu pārsvaru pār otro populārāko – *Kristapu* (171 vārddošanas gadījums) (Eņģele 1999).

Taču popularitātes virsotnē Jānim ir lemts noturēties vēl tikai divus gadus – 1999. un 2000. gadu. Ar apbrīnojamu precizitāti līdz ar trešā gadu tūkstoša sākumu, 2001. gadā, sākas jauna ēra arī latviešu vīriešu personvārdu hierarhijā, *Jānis* tiek gāzts no troņa. Šajā, 2001., gadā jaundzimušajiem

¹ Skaitļi, kas izmantotajā avotā minēti aiz personvārdiem, rāda nevis visus šai desmitgadē dzimušos un attiecīgajā vārdā nosauktos, bet tikai tos, kas nodzīvojuši līdz 20. gs. 90. gadiem un iekļauti iedzīvotāju reģistrā; līdz ar to antroponimiskajā jeb personvārdu pētniecības statistikā šie skaitļi ir izmantojami ar atrunām, tomēr biežāk sastopamo personvārdu relatīvo popularitāti tie atspoguļo, domājams, samērā precīzi.

latviešu zēniem visbiežāk dots vārds *Roberts*, nākamajā, 2002., gadā par populārāko zēnu vārdu kļūst *Artūrs*, bet *Jānis* atkāpjas pamazām: 2001. gadā uz otro vietu, 2002. gadā – uz trešo vietu (aiz abiem tikko minētajiem – *Artūra* un *Roberta*).

Lai izsekotu tālākajam *Jāņa* liktenim, jāpārvar nepilnības, kas piemīt Latvijas oficiālajai personvārdu statistikai. Šajā statistikā šobrīd nediferencēti tiek uzskaitīti visi Latvijā dzimušo bērnu vārdi (bet Pilsonības un migrācijas pārvaldes mājaslapā pieejamajā personvārdu datubāzē – visu Latvijas iedzīvotāju reģistrā iekļauto cilvēku vārdi), nepievēršot uzmanību etniskām vai dzimtās valodas atšķirībām. Taču Latvijā paralēli funkcionē divas savstarpēji visai atšķirīgas personvārdu sistēmas (neņemot vērā dažas marginālas sistēmas, piem., musulmaņu, kas kopējo personvārdu statistiku pagaidām būtiski neietekmē): latviskā un krieviskā, un pie šīm sistēmām piederīgu personvārdu kopīga uzskaitē dod rezultātu, kas līdzinās kartupeļu un kastaņu uzskaitīšanai vienā statistikas ailē. Starp citu, nav nekāda pamata šo statistikas nepilnību saistīt ar politikorektumu; salīdzinājumam un pozitīvam paraugam var minēt, ka, piem., pat tik politikorektā valstī kā Somija šis korektums netraucē uzskaitīt atsevišķi somvalodīgo un zviedrvalodīgo valsts iedzīvotāju personvārdus.

Tā nu ir izveidojusies situācija, ka Latvijas oficiālā personvārdu statistika ir personvārdu lietojuma zinātniskā izpētē gandrīz neizmantojama. Tomēr antroponimisti jeb personvārdu pētnieki, kā jau vispār zinātnieki, ir gana neatlaidīgi un izmanīgi un liek lietā arī šos datus, paši sadalot uzskaitītos personvārdus divās ar vārda devēju dzimto valodu saistītās grupās. Tiesa, šis sadalījums līdz ar to ir hipotētisks un dažu vārdu sakarā ļoti problemātisks. No vārdiem, kas pēdējos gados bijuši starp Latvijā dzimušajiem bērniem biežāk dotajiem, galvenokārt krieviskajai personvārdu sistēmai piederīgi, domājams, ir *Artjoms*, *Maksims*, *Ņikita*, *Anastasija*, *Viktorijs* (jāuzsver vārdiņš „galvenokārt”, jo nav gandrīz nekādu šaubu, ka vienā otrā gadījumā šie vārdi tomēr doti arī latviešu ģimeņu bērniem, jo vairāk, ja pie latviešu ģimenēm pieskaitām – kā tas būtu jādara – etniski jauktās ģimenes, kurās ikdienas valoda ir latviešu valoda). Savukārt problemātiski ir tādi vārdi kā *Anna*, *Sofija*, *Aleksandrs*, kuri abās minētajās personvārdu sistēmās – gan latviskā, gan krieviskajā – pieder pie samērā regulāri lietotiem, un tāpēc nav iespējams droši pateikt, vai, piem., 2010. un 2011. gadā Latvijā populārākais meiteņu vārds *Sofija* būtu ranga saraksta augšgalā arī tad, ja uzskaitītu tikai jaundzimušo latviešu meiteņu vārdus (acīmredzot nebūtu, jo ņemot vērā, ka *Sofija* ir 2011. gada populārākais meiteņu vārds Krievijā (Kr), domājams, ka arī Latvijas jaundzimušās *Sofijas* vairumā nāk no krievvalodīgas vides).

Atgriežoties – pēc statistikai veltītās atkāpes – pie *Jāņa*: ko varam

spriest par šī latviešu personvārda popularitātes likni pēdējos desmit gados, izvērtējot regulāri publicētos gada iecienītāko personvārdu sarakstus? Vēl 2003. un 2005. gadā *Jānis* ir vadošajā trijniekā (šai laikā nomainās līderis: 2004. un 2005. gada populārākais latviešu zēnu vārds ir *Daniels*). Arī 2006. gadā *Jāni* vēl atrodam populārāko vārdu sarakstā – šoreiz 6. vietā starp jaundzimušo latviešu vārdiem. Taču šī nu ir pagaidām pēdējā reize, turpmākajos gados vārda *Jānis* lietojuma biežuma likne turpina iet uz leju, un tas vairs ne reizi neiekļūst starp tiem gada desmit populārākajiem vārdiem Latvijā, kas aprēķināti bez etniskas diferenciacijas (parasti 7–8 no tiem ir latviešu vārdi). Par to, cik nopietni pēdējos gados sarucis šī simboliskā personvārda lietojums, liecina gan viens pavisam neliels momentuzņēmums no vārddošanas pašreizējās prakses, gan *Jāņu* kopskaits Latvijā. Šis momentuzņēmums ir Jūrmalā no 2012. gada 20. augusta līdz 9. septembrim reģistrētie jaundzimušo vārdi; triju nedēļu laikā reģistrēti 25 zēni, starp kuriem nav neviena (!) *Jāņa* (ir liela vārdu dažādība, pa divām reizēm atkārtojas vienīgi *Roberts* un *Ernests*). Tai pašā laika posmā šai saulei ardivas teikuši 12 jūrmalnieki, starp kuriem bijuši 2 *Jāņi* (JPIB). Savukārt *Jāņu* kopskaits Latvijā no jau pieminētajiem 69600 1998. gada sākumā četrpadsmit gadu laikā sarucis līdz 56657 (neskaitot dubultvārdus, kuru sastāvā viens no komponentiem ir *Jānis*) (PMLP).

Kādi varētu būt šī procesa cēloņi? Un ko varam prognozēt nākotnē? Pēcpadomju laikā lietojuma biežums ir krities latviskas cilmes personvārdiem kopumā (par to, piem., Bušs 1999). *Jānis* gan īsti pie tādiem, t. i., no cilmes viedokļa latviskiem, nav pieskaitāms, toties tautas apziņā ir savā ziņā vislatviskākais. Tāpēc padomju gados nosaukt dēlu par *Jāni* nozīmēja arī demonstrēt savu latviskumu, to varēja uzskatīt par vienu no nevardarbīgās pretošanās elementiem (it sevišķi vēl saistībā ar valsts varas pretestību *Jāņu* svinēšanai). Neatkarīgajā Latvijā šī vārddošanas motivācija savu aktualitāti daļēji (kaut arī ne pilnībā) ir zaudējusi. Otrs faktors, kas varētu būt negatīvi ietekmējis pašreizējo personvārda *Jānis* popularitāti, ir pragmatiskāks: ja katrā, pat nelielā, kolektīvā ir vairāki *Jāņi*, personvārds vairs nespēj pilnvērtīgi veikt identifikācijas funkciju. Trešais faktors: personvārdu mode, kā jau katra mode, ir mazliet iracionāla, periodiski ieceldama vārdevēju labvēlības saulītē no iepriekšējā atšķirīgu populārāko personvārdu kopumu (modes kaprīzes gan vairāk ietekmē meiteņu personvārdu izvēli).

Jānim, kā zināms, ir daudz līdzinieku citās tautās un valodās: vācu *Johans* (*Johann*), angļu *Džons* (*John*), krievu *Ivans* (*Иван*), somu *Juho* un *Juha*, spāņu *Huans* (*Juan*), ungāru *Jānošs* (*János*), franču *Žans* (*Jean*) un vēl daudzi citi. Šķiet, ka vismaz visi minētie ir bijuši savulaik katrs savā tautā visbiežāk satopamie vīriešu vārdi un ieguvuši arī latviešu *Jānim* līdzīgu nacionālā simbola nozīmi. Taču mūsdienās – atkal gluži tāpat kā *Jānis* –

daudzi (ne visi!) no šiem vārdiem savas tautas personvārdu repertuārā ir līdera vietu zaudējuši. Palūkosimies uz krievu vārdu *Ivans*. To joprojām uztveram kā simbolu. Tas ir bijis pārliecinoši populārākais krievu vīriešu vārds 17., 18. un 19. gs., bet maksimālo lietojuma biežumu sasniedzis 20. gs. pirmajos 17 gados, kad gandrīz 25 % no jaundzimušajiem krievu zēniem nosaukti par *Ivaniem* (Superanskaya, Suslova 2008, 93). Pēc diviem 1917. gada valsts apvērsumiem Krievijā personvārdu mode strauji mainās, tostarp *Ivans* zaudē daudz no savas popularitātes; 20. gs. 20. gados Krievijā šis vārds dots 1,8 % zēnu, 60. gados – vairs tikai 0,6 % (ibid.). Pēc tam šī vārda popularitātes likne virzās atkal augšup, tomēr ne pārāk strauji; saskaitot 2000 (nejauši izvēlētu) 20. gs. 80. gados dzimušu ģenerāciju vārdus, redzams, ka *Ivans* ieņem vietu popularitātes ranga otrā desmita sākumā (ar 2,4 % vārdošanas gadījumu) (ibid., 100–101). Tomēr, jaunajam popularitātes vilnim pieņemoties spēkā, 2011. gadā *Ivans* jau ir ceturrtajā vietā starp jaundzimušo zēnu vārdiem (Kr), bet Baltkrievijā tas 2011. gadā jau bijis vispopulārākais zēnu vārds (Baltkr). Cits piemērs – *Juha*; bijis populārākais starp somu vīriešu vārdiem 19. gs. nogalē, 20. gs. pamazām atkāpjas. Otrs šī vārda variants – *Juha* – gan ir starp populārākajiem 20. gs. 60.–80. gados, tomēr nekad nav kļuvis par visiecienītāko (Kiviniemi 1982, 208–211). Izvērtējot personvārdu popularitāti lielākajā daļā Eiropas valstu, redzam, ka kāds no *Jāņa* līdziniekiem pēdējos gados bijis vispopulārākais personvārds tikai Portugālē, Spānijas provincē Basku Zemē, kā arī jau pieminētajā Baltkrievijā (MPGN).

Nemot vērā personvārda *Jānis* vietu ne tikai mūsu antroponīmiskajā sistēmā, bet visā latviešu garīgajā telpā, šķiet, varam atļauties prognozēt, ka šī personvārda popularitātes kritums gan kādu laiku vēl turpināsies (senu, tradicionālu personvārdu lietošanas biežums reti kad mainās strauji), taču pēc tam ir gaidāma *Jāņu* renesanse, vārda popularitātes liknes jauns kāpums, līdzīgi, kā tas, piem., notiek Krievijā ar *Ivaniem*. Vai šis jaunais kāpums kādreiz uznesīs *Jāni* atkal līdz pašai pirmajai vietai ranga sarakstā, to varam tikai minēt un ar interesi gaidīt turpmākās maiņas vārdošanas modē.

Jānis, protams, ir pelnījis, lai latviešu vārdošanas tendenču apskatā tam atvēlētu vislielāko vietu. Bet ko varam teikt par citu personvārdu popularitātes likločiem trešajā gadu tūkstoši? Starp vīriešu vārdiem par populārākajiem kļuvuši *Roberts* un *Daniels*, kas vairākkārt nomainījuši viens otru vispopulārāko vārdu saraksta pašā augšgalā; pēdējos trīs gadus (2009–2011) līdera pozīcijās nostabilizējies *Roberts*. Vienreiz, 2002. gadā, iecienītākais zēnu vārds bijis *Artūrs* (šķiet, ka te savu lomu varētu būt nospēlējuši arī hokeja vārtsarga Artūra Irbes popularitāte). Pieminams, ka vārda *Daniels* lietojuma biežums audzis ļoti strauji, salīdzinot ar 20. gs. otro pusi;

piem., 1980. gadā latviešu ģimenēs šis vārds nav dots ne reizi (salīdzinājumam: *Jānis* – 911 reizes, *Roberts* – 62, *Artūrs* – 120 (Siliņš 1987; arī turpmāk 1980. gada dati no šī avota)). Savukārt par globālākiem antroponimiskiem procesiem *Daniela* sakarā liecina fakts, ka atbilstīgais krievu personvārds *Даңи́илс* (*Даниил*) kļuvis par visbiežāko 2011. gadā Krievijā (Kr).

Līdzīgi *Danielam* gluži pārsteidzošu popularitātes kāpumu piedzīvojis *Markuss*. Arī šis vārds latviešu ģimenēs vēl nav bijis lietojumā 1980. gadā (četri zēni gan togad dabūjuši vārdu *Marks*), vēl 1998. gadā tas ieņēma 56. vietu (Eņģele 1999; arī turpmāk 1998. g. dati no šī avota), bet 2004. gadā jau ir ceturtais un kopš 2005. gada nemainīgi turas pirmajā trijniekā; arī 2011. gadā (šī raksta tapšanas brīdī tas ir pēdējais gads, par kuru zināmi statistikas dati) *Markuss* ir bijis otrs populārākais. 2011. gada trešais (un 2010. gada otrais) biežākais zēnu vārds bijis *Gustavs*; pirms tam tas nav bijis pirmajā septītniekā, 1998. gadā – 65. vietā, 1980. gadā – 1 vārdošanas gadījums. Savukārt jau pieminētais *Daniels* 2010. un 2011. gadā mazliet atkāpies – no pirmā trijnieka uz ceturto vietu.

Roberts, *Markuss*, *Gustavs*, *Daniels* tātad veido pašu pēdējo gadu latviešu zēnu vārdu „elites” grupu. Savukārt tuvākie sekotāji ir *Ralfs*, kas no 2003. līdz 2011. gadam nekad nav izkritis no pirmā septītnieka, līdzīgi arī jau vairākkārt pieminētais *Artūrs* (ar viena gada izņēmumu – nav bijis septītniekā 2009. gadā) un *Emīls*, kas visaugstāk – līdz 5. vietai rangā – ticis 2011. gadā.

No citiem populāriem zēnu vārdiem vēl jāpiemin *Kristers*, kurš, starp citu, tikai trešā gadu tūkstoša sākumā iekaroja vietu kalendārvārdu resp. vārdadienu sarakstā. Šis vārds četrus gadus pēc kārtas – no 2004. līdz 2007. gadam – bija 5. populārākais, un domājams, ka vārda iecienītība vēl vairāk nekā *Artūra* gadījumā saistāma ar populāru sportistu, šoreiz – ar vairākkārtējo pasaules čempionu motokrosā Kristeru Serģi.

No vīriešu vārdiem, kas pirmajā septītniekā parādījušies sporādiski, vēl jāmin *Kristaps* (2003. un 2008. gadā), *Adriāns* (4. vieta 2009. gadā; vīriešu vārdiem netipiski visai augsta vieta rangā tikai vienu gadu) un *Ričards* (5. vieta 2010. gadā).

Līdz ar to šobrīd visbiežāk lietotos latviešu zēnu vārdus varam sadalīt vairākās grupās:

- 1) *Jānis* – īpašs gadījums;
- 2) *Roberts*, *Markuss*, *Gustavs*, *Daniels* – trešajā gadu tūkstoši vispopulārākie (*Gustavs* gan šai grupā iekļaujas tikai pašos pēdējos gados);
- 3) *Artūrs*, *Ralfs*, *Emīls* – vispopulārāko vārdu tuvākie sekotāji;
- 4) *Kristers*, *Kristaps*, *Adriāns*, *Ričards* – sporādiski ļoti iecienīti.

Par sieviešu resp. meiteņu vārdiem. Jau minējām, ka starp 1998. gadā

iedzīvotāju reģistrā iekļautajām latvietēm visvairāk bijis *Annu* – 18700 (otrā – *Inese*, 13000, trešā – *Ilze*, 12300). Taču atšķirībā no *Jāņa*, *Anna* nav bijis vispopulārākais sieviešu vārds visa 20. gadsimta garumā. 20. gados gan *Annu* bijis gandrīz divreiz vairāk nekā otra populārākā vārda – *Velta* – īpašnieču. Taču 20. gs. 60. gados biežākais vārds ir *Sandra* (ar minimālu pārsvaru pār *Inese*), 80. gados – *Kristīne* (ar diezgan lielu pārsvaru pār *Līga*). Abos pēdējos periodos *Annas* vairs nav pat starp 25 biežāk dotajiem meiteņu vārdiem.

Tiesa, 1998. gadā *Anna* jau atguvusies un atkal iekļuvusi vismaz pirmajā ducī, proti, 12. vietā. Diemžēl par šī vārda popularitāti starp latviešiem pēdējā desmitgadē grūti spriest jau minēto statistikas nepilnību dēļ, taču kopējā vārdu saraksta pirmajā desmitniekā tas turas it stabili. Taču vispopulārākie tomēr ir citi vārdi. Vispirms no 90. gadu beigām līdz pat 2004. gadam visbiežākais jaundzimušām latviešu meitenēm dotais vārds ir *Laura*. Atkal neiztiksim bez globālām vai vismaz starptautiskām paralēlēm: apmēram tai pašā laikā *Laura* ir vispopulārākais vārds arī Somijā un samērā populārs vēl vairākās citās valstīs. 2005. gadā par lideri starp latviešu meiteņu vārdiem kļūst *Marta*, 2006. un 2007. – *Evelīna*, 2008. – vēlreiz *Laura*, 2009.–2011. – *Alīse* (ja vien starp *Alisēm* nav iekļautas arī *Alisas* (*Алиса*) – vārds, kas jaunākajā laikposmā kļuvis itin populārs Krievijā un līdz ar to varētu būt lietots arī Latvijas krievu ģimenēs).

Interesants visbiežāk latviešu meitenēm doto vārdu pirmais piecnieks ir, piem., 2003. gadā: *Laura*, *Samanta*, *Katrīna*, *Evelīna*, *Alīse* – trīs dažādu gadu lideres, kā arī viens mūsdienīgi anglofons (*Samanta*) un viens senisks, retromodes balstīts (*Katrīna*). No diviem pēdējiem daudz noturīgāka izrādās *Katrīnas* popularitāte, šis vārds samērā stabili turas pirmajā piecniekā (arī 2011. gadā 5. vietā), tikai paretam mazliet atkāpdamies. Retromodei joprojām uz meiteņu vārdu izvēli ir liela ietekme; no 2011. gada sešiem populārākajiem vārdiem (biežuma secībā: *Alīse*, *Elizabete*, *Marta*, *Evelīna*, *Katrīna*, *Emīlija*) puse (*Elizabete*, *Katrīna*, *Emīlija*) ir 21. gs. iekļāvusies visaktīvākajā lietojumā pēc pailga pārtraukuma. Īpaši straujš ir bijis vārda *Emīlija* popularitātes kāpums – no aizmirstības 1980. gadā, dažiem lietojumiem 80. gadu nogalē, 104. vietas 1998. gadā un 23. vietas vēl 2003. gadā – uz 5., 4., 6. vietu pēdējos trīs gados.

Visstabilāk, bez neviena pārtraukuma, pirmajā sešniekā kopš 2003. gada ir turējušās *Alīse* un *Evelīna*, ar viena gada pārtraukumu – *Marta*, ar divu gadu pārtraukumu – *Katrīna* un *Laura*. Pēdējās desmitgades sākumā sešniekā bija iekļāvusies *Elīna*, 2005.–2006. gadā – *Paula*.

Savukārt no sieviešu vārdiem, kas bijuši pirmajā sešniekā 1998. gadā, trešajā gadu tūkstoši vismaz daļēji savas pozīcijas zaudējuši *Linda*, *Diāna*, *Ieva*, *Kristīne*.

Populārākos latviešu sieviešu vārdus ir grūtāk sagrupēt nekā vīriešu vārdus, jo sieviešu vārdu lietošanas tendences mainās straujāk. Tomēr pamēģināsim:

- 1) trešajā gadu tūkstoši vispopulārākie: *Laura, Alise, Marta, Evelīna, Katrīna*;
- 2) pēdējo gadu „uzlecošās zvaigznes”: *Elizabete, Emīlija*;
- 3) sporādiski ļoti iecienīti: *Elīna, Paula, Samanta*.

1. Baltkr – http://www.belta.by/ru/all_news/society/Samymi-populjarnymi-imenami-novorozhdennyx-v-2011-godu-v-Belarusi-byli-Ivan-i-Anastasija_i_587063.html
2. Bušs, O. Dažas piezīmes par populārāko latvisko personvārdu dinamiku pēdējā pusgadsimta laikā. *Vārdadienu kalendārs 2000.–2003.* Sast. O. Bušs. Rīga : Valsts valodas centrs, 1999, 494.–503. lpp. (Sk. arī Bušs, O. *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni.* Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2003, 90.–97. lpp.)
3. Eņģele, J. 1998. gadā Latvijā latviešu ģimenēs dzimušo bērnu vārdi. *Vārdadienu kalendārs 2000.–2003.* Sast. O. Bušs. Rīga : Valsts valodas centrs, 1999, 504.–520. lpp.
4. JPIB – Informē Dzimtsarakstu nodaļa. *Jūrmalas pašvaldības informācijas biļetens.* 2012, 16 (13.09), 8.
5. Kiviniemi, E. *Rakkaan lapsen monet nimet. Suomalaisten etunimet ja nimervalinta.* Espoo : Weilin+Göös, 1982.
6. Kr – <http://www.babycenter.ru/pregnancy/naming/babycenter-top-names-2011-boys/>
7. MPGN – [http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_most_popular_given_names.](http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_most_popular_given_names)
8. PMLP – Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes personvārdu datu bāze [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.pmlp.gov.lv/lv/statistika/personvardu.html>
9. Siliņš, K. Latviešu personvārdi 1980. gadā. *Onomastikas apcerējumi.* Atb. red. A. Blinkena. Rīga : Zinātne, 1987, 254.–264. lpp.
10. Superanskaya, Suslova – Суперанская А. В., Сулова А. В. *О русских именах.* Санкт-Петербург : Авалонъ, Азбука-классика, 2008.
11. Štrodahs, O. 200 biežāk sastopamie mūsdienu latviešu vārdi. *Vārdadienu kalendārs 2000.–2003.* Sast. O. Bušs. Rīga : Valsts valodas centrs, 1999[a], 476.–479. lpp.
12. Štrodahs, O. Iecienītākie latviešu personvārdi mūsu gadsimta divdesmitajos, sešdesmitajos un astoņdesmitajos gados. *Vārdadienu kalendārs 2000.–2003.* Sast. O. Bušs. Rīga : Valsts valodas centrs, 1999[b], 490.–493. lpp.
13. Treicis, T. *Redze.* Rīga : Liesma, 1974.
14. Upelnieks, K. *Uzvārdu došana Vidzemes un Kurzemes zemniekiem.* Rīga, 1936 (atsevišķs novikums no *Tieslietu Ministrijas Vēstneša*, 1936, Nr. 2, 225.–315. lpp.).

LEKSIKA

Vineta Ernstsone

Tauriņi vēderā jeb leksikas izvēle publiskajā telpā

Rakstu valodas un mutvārdu runas lietojums publiskajā telpā liecina, ka pārmaiņas latviešu valodā ir visaptverošas. Tās vislabāk pamanāmas leksikas un pat frazeoloģismu izvēlē. Valoda, lai arī ir stabila vērtība, tomēr mainās. Šādā situācijā negatīva reakcija uz jauninājumiem ir dabiska un saprotama. Arī šo rindu autore nebija varējusi pierast vai sadzīvot ar mūslaiku valodas un cilvēku kontaktu izraisīto blakni – „tauriņiem vēderā”, kamēr *Latvijas Avīzē* ieraudzīja Ērika Oša karikatūru, kas skaidri māca, labāk „tauriņi vēderā” nekā „putniņi galvā”. Acīmredzot šis frazeoloģisms, kas latviešu valodā ir kalkots no angļu valodas, ir pamanāms jauninājums latviešu valodā, ja jau izpelnījies kariķējumu. Vārdi un frazeoloģismi, kas tiek izmantoti valodas spēlei, humoram, parasti ir valodas aktīvā vārdu krājuma (bieži – modes vārdu) piederums. Tātad „tauriņi vēderā” dzīvo latviešu valodā neatkarīgi no manas lingvistiskās gaumes, subjektīvajiem priekšstatiem par labu un pareizu valodu un vēlmes kritizēt šāda veida aizguvumus kā svešķermeņus (t. i., svešķukaiņus) latviešu valodā. Frazeoloģisms *tauriņi vēderā* sieviešu žurnālos un interneta portālos (vīrieša un sievietes) attiecību tematikai veltītajās sadaļās sastopams ļoti bieži, tas lietots arī reklāmas nolūkā, piem., sasaistot viesu nama nosaukumu un piedāvātā pakalpojuma radīto romantikas izjūtu gammu: *Atpūta DVIEM viesu namā „Tauriņi” ar 46 % atlaidi. Romantikas radīti „tauriņi vēderā”!* (Zizu) Par šā frazeoloģisma dzīvotspēju liecina tā pārveidojumi publiskajā telpā runātajā valodā: *Just tos taurenus* (LR1); *Tauriņi sitas pa vēderu* (LR1).

Publiskajā telpā (radio, TV, internetā) lietotās leksikas izvēle mutvārdu un rakstu valodā apliecina valodas pārmaiņu, proti, leksikas jauninājumu, tendences, par kurām vairākkārt rakstījis Andrejs Veisbergs (Veisbergs 2006a, 2006b), arī Maija Brēde (Brēde 2006), Daina Nītiņa (Nītiņa 2004, 2006, 2008, 2012), Ilze Lokmane (Lokmane 2011), Ārija Ozola (Ozola 2012), Dace Strelēvica-Ošiņa (Strelēvica-Ošiņa 2010 un 2011), Ojārs Bušs (Bušs 2005), Jānis Silis (Silis 2011). Leksikas attīstības virzieni (intensīva leksikas aizgūšana, kalkošana, anglicismu un rusicismu, resp., jaunāku un senāku aizguvumu konkurence, pārnesto nozīmju aktīva veidošanās,

sinonīmijas iespēju paplašināšanās, eifemizācija, atsevišķu vārdu semantikas un gramatisko formu lietojuma paplašināšanās u. c.) latviešu valodā iezīmīgi nemainīgi ir gandrīz 10 gadus. Nemainīga ir arī tendence, ka rakstu valodā ieplūst sarunvalodas jeb nenormētās ikdienas saziņas valodas elementi (sk. Veisbergs 2006a, 32). Ikdienas valodas lietotājs līdz ar sarunvalodas elementiem rakstu valodā pārnes arī tās vērtību sistēmu – valodas normas variantus, valodas jaunradi, valodas līdzekļu neierobežotu lietojumu un daudzveidību, bez kuras nav iedomājama valodas attīstība.

Literārā valoda īpaši tiek sargāta no kļūdām – nenormētās nestandarta (tātad – nepareizās) leksikas – citvalodu aizguvumu un slenga leksikas lietojuma. Šāda valodas glābšana nereti saistīta ar pārmērīgu valodas kontroli. Kā norāda D. Strelēvica-Ošiņa, par kļūdu nereti uzskata to, kas ir kaut kādā veidā „novirze no normas”, nestandarta un neneitrāls elements. (sk. Strelēvica-Ošiņa 2011, 98) Tomēr, neraugoties uz pūristu kritiku, piem., neliterāro aizguvumu *bomzīs* ‘klaidonis; bezpajumtnieks’ (LVS, 70) un *točka* ‘nelegāla alkoholisko dzērienu pārdošana’ (LVS, 515) dzīvotspējīgais lietojums (sk. piemērus) apliecina A. Veisberga tēzi, ka „liela daļa mutvārdu runas faktu ar laiku nostiprinās arī rakstu valodā un agrāk vai vēlāk kļūst par normu valodas līmenī”. (Veisbergs 2006a, 27) *Lai uzņēmējdarbības vidi „neinficētu” ar bomžū uzņēmumiem un tos ātri varētu izolēt, tiks ieviests riska adrešu saraksts* (DB); *Par lielāko mazumtirdzniecības tīklu [...], kurš nav legāls [...]* t. s. *točkām* (LR1). Šie vārdi, kas ir pielāgojušies latviešu valodai, apliecina ne vien aizguvumu asimilācijas tendenci latviešu sarunvalodā, bet arī valodas iekšējo normalizācijas procesu spēku (sal. ar Veisbergs 2006a, 32).

D. Strelēvica-Ošiņa norāda, ka „tikpat dabiska kā valodas pārmaiņas ir tās runātāju vēlme noteikt valodas normas, ietekmēt valodas lietojumu un vērtēt tās pareizību” (Strelēvica-Ošiņa 2011, 14) un ka „rūpes par valodas lietojuma pareizību ir dabiska parādība un ieņem nozīmīgu vietu gan cilvēka komunikatīvajā kompetencē un lingvistiskajās attieksmēs, gan arī attiecīgās valodas un tās standartizācijas vēsturē” (Strelēvica-Ošiņa 2010, 174). Rūpes par valodas pareizību ir daļa no komunikatīvās kompetences – tā atkarīga gan no zināšanām, gan prasmes šīs zināšanas lietot (sk. arī Strelēvica-Ošiņa 2011, 27). Līdzās valodas pareizības jēdzienam minams arī valodas apzināšanās jēdziens, ar to apzīmējot kritiski analītisku reakciju uz savu vai citu cilvēku valodas lietojumu, pamatojoties uz informāciju (zināšanām) un izpratni (sal. ar Strelēvica-Ošiņa 2011, 25).

Jebkuram tekstam ir stilistiskas pazīmes. Savukārt stils ir kontekstuāla parādība. Ja gramatiskās kļūdas norāda uz valodas lietotāja lingvistisko zināšanu trūkumu, tad vārda nepareiza lietojuma gadījumā runājam par leksiskām kļūdām, bet stilam neatbilstošs vārdu lietojums norāda uz leksikostilistiskām kļūdām (sal. ar Rozenbergs 1995, 203). A. Blinkena, runājot

par valodas kultūru, par vienu no svarīgākajiem faktoriem min stila izjūtu (Blinkena 1968, 21–22). A. Veisbergs, runājot par šodienas valodas kultūru, vērš uzmanību uz stilu sajukumu, kas valda plašsaziņas līdzekļos, norādot, ka gandrīz visos valodas stilos ir ietilpuši sarunvalodas elementi, kas stilus vienādo un nereti grauj attiecīgā stila integritāti (Veisbergs 2006a, 34), un norāda, ka „pašlaik aktuālākais kvalitātes aspekts ir spēja orientēties valodas stilos un lietot tos atbilstoši situācijai” (Veisbergs 2006c, 16).

Vērtējot labu vai sliktu valodu, pareizu vai nepareizu valodas lietojumu, vienmēr aktuāls ir jautājums, vai runātājs/rakstītājs pats apzinās novirzi no normas. D. Strelēvica-Ošiņa, izvērtējot Latvijas preses valodu, atzīst, ka žurnālisti spēj atšķirt dažādus valodas stilus un leksikas slāņus, vienlaikus atgādinot, ka „valodas normas pārkāpšana var būt attaisnojama tikai, ja tā ir apzināta un veikta ar noteiktu mērķi” (Strelēvica-Ošiņa 2006, 58). Nemo-tivēti lietoti pazemināta stila vai slenga vārdi norāda, ka autors nerespektē valodas normas, ka viņa valoda nav kulturāla (Rozenbergs 2006, 119). Ja normas pārkāpums ir apzināts (stilistisks paņēmieni), tad varam vērtēt, cik tas ir veiksmīgs vai neveiksmīgs, bet neapzinātas novirzes no normas jau liecina par zemu valodas kultūru.

Par nepareizu valodas lietojumu var runāt galvenokārt situācijās, kad tiek pārkāptas situatīvās konvencijas¹ un normas (sal. ar Veisbergs 2006a, 34–35). Vārda vai frazeoloģisma paaugstinātas vai pazeminātas stilistiskās nokrāsas pilnīga ignorēšana rada negribēta komisma vai ironijas iespaidu, bet dažkārt jau kvalificējama kā nepieklājība. Piemēram, piemiņas brīdī „Balto krustu” kapulaukā, gids, pieminot padomju varas nogalinātos 6. jūlijā: *Daļu nošāva. Nemaz neveda projām [uz Sibīriju]. Fiksi nošāva.* (LR1) Negribēta komisma iespaidu rada stilistiskās nokrāsas ziņā poētismiem tuvas leksikas izvēle: *Visi [Talsu pamatskolas] saslimušie skolotāji bija mielojušies ar mājas apstākļos gatavotu torti* (LR1).

Kā neveiksmīga un arī nepareiza vērtējama žurnālista Kārļa Streipa apzināti izvēlētā vārda *maukas* lietošana TV raidījumā (tātad publiskā telpā). Šis vārds tika lietots nosaucošā nozīmē un līdz ar to nevarēja vienlaicīgi veikt stilistiskas funkcijas, lai emocionāli paustu attieksmi un ar nosodījuma ekspresiju raksturotu šo cilvēku grupu (kādas partijas politiķus). TV raidījums, kas tiek iepriekš sagatavots, kam ir specifisks stils, visiem (gan raidījuma dalībniekiem, gan skatītājiem) zināms studijas iekārtojums un tajā notiekošo sarunu veids, un kas atšķiras no spontānās, dažādiem ekstralingvistiskiem parametriem pārbagātās ikdienas mutvārdu situācijas, nevarēja nodrošināt pietiekamu kontekstu šāda vārda psihoemocionālās slodzes iznešanai un tātad arī lietojuma attaisnojumam. K. Streips pilnīgi noteikti

¹ Situatīvās konvencijas, resp., situatīvās normas – nerakstīts pieņēmums, priekšstats, vienošanās par to, kas no valodas līdzekļiem būtu atbilstošs, piemērots runas situācijai, resp., kontekstam.

nebija afekta stāvoklī un nebija arī kā īpaši sarūgtināts raidījuma laikā, lai šāda vārda lietojums būtu attaisnojams tās publikas priekšā, kurai tas bija jādzird. Attiecībā uz šo gadījumu arī interneta komentētāji un blogotāji, kuri rūpējas par valodu, nepalika vienaldzīgi. Lūk, fragments no interneta teksta „**Maukas**” un **izrunāšanās**

Pēc tam, kad par izrunāšanos Latvijas televīzijas ēterā no darba tika atlaists Kārlis Streips, publiskajā telpā vārds „maukas” ir kļuvis par teju vai pieņemamu vārdu, kas dažviet pat vairs netiek likts pēdīnās.

Streipa aizstāvētāji mēģina pateikt, ka neko „tādu” jau viņš neizdarīja, lai tiktu atlaists, varbūt „mauka” ir pat normāls vārds, tomēr var gadīties, ka šo vērtējumu vairāk nosaka atbalsts viņa sacītā būtībai, uz kā rēķina var arī pievērt acis uz bezgaumīgu izteiksmes formu.

Žurnālistus par izrunāšanos patriec

„Visjautrākais, ka neviens kritiķis neiebilst pret viņa izteikto domu, bet uzbrūk vien vārdam,” tīterī raksta Anda Rožukalne. Tur gan nav nekā jautra, tā tam ir jābūt: neviens Streipam nevar pārnest, ka viņam ir viedoklis par Zaļo un zemnieku savienību, turpretim valodas lietojums nav tikai viņa paša ziņā.

Ir tikai normāli, ja raidījuma vadītājs par neadekvātu rīcību samaksā ar amatu. (Mosties)

Slengismu semantiskajā struktūrā diezgan liels ir tādu denotatīvo sēmu īpatsvars, kas ir raksturīgi nosaucošajai funkcijai, tomēr to lietojumā nereti tiek apzināti realizētas slengismu stilistiskās konotatīvās sēmas, kas savukārt ir raksturīgi emocionāli ekspresīvajai funkcijai. Reizēm slengisms precīzāk nekā literārais vārds izsaka runātāja emocionāli ekspresīvo attieksmi pret runas priekšmetu. Jāņem vērā, ka vārdi un saistītie vārdu savienojumi, kas stilistiskā vērtējuma skalā atrodas zemāk nekā neitrālās leksikas vienības, nereti kā nozīmes papildkomponentu satur spilgtas negatīva emocionālā raksturojuma nianšes. Viena no visraksturīgākajām slengismu funkcijām latviešu valodā ir pastiprināt nosodījuma ekspresiju. Ļoti bieži slengismi tiek lietoti, lai parādītu savu nevērību, necieņu, ignoranci vai vispār negatīvo attieksmi pret izteikuma priekšmetu. Starp citu, ar to saistāms fakts, ka daudzi slengismi nosauc nosodāmas parādības. Faktiski visi vulgārismi un t. s. lamuvārdi tekstā veic šo nosodījuma funkciju. Par rupju, vulgāru uzskatāms ir vārdu savienojums *laizīt vienu vietu*, ko Saeimas sēdē lietoja opozīcijā esošais deputāts Aleksandrs Mirskis: *Maskavā Kremli šitādi cilvēki kā ābiķi skrēja un laizīja vienu vietu*. Saeimas priekšsēdētāja Solvita Āboltiņa bija spiesta aizrādīt: *Lūdzu, ievērojiet pieklājības normas!* (LR1)

Necieņa, negatīva attieksme pret izteikuma priekšmetu tiek izteikta ar virkni aizgūto slengismu. Slengismi, kas lietoti, lai pastiprinātu nosodījuma ekspresiju, visai bieži tiek apvienoti ar spēcīgu ironiju. Lai paustu savu negatīvo attieksmi vai atgādinātu sabiedrībai par kādu nosodāmu

darbību vai faktu atsevišķu personu dzīvē, publiskajā telpā lieto nenormētās ikdienas saziņas valodas leksiku, kas jēdzieniski un kontekstuāli saistāma ar šo personu vērtību sistēmu. Žurnālists Rolands Tjarve: *Ja kāds ir sašmucējies, kā saka mūsu radioklausītāji, tad viņš [politīķis] atkāpjas [negaidot tiesas spriedumu]*. (LR1) Latvijas Radio klausītāji, negatīvi vērtējot deputāta Dzintara Zaķa rīcību nodokļu jautājumā, raksturo viņu (LR1) kā *šeftmani*. Žurnāliste Anita Daukste par deputāta Dz. Zaķa („Vienotība”) rīcību saistībā ar automašīnas iegādi un izvairīšanos no nodokļu nomaksas atgādina, ka: *Savulaik viņi [„Vienotības” deputāti] aizmirsu Kampara [...] latus no tumbočkas*. (LR1) Interneta komentētāji visai skarbi izsakās par toreizējo prezidentu Valdi Zatleru, kurš devies uz Olimpiskajām spēlēm Pekinā un tādējādi neizrādot lielu interesi par militāro konfliktu Gruzijas pierobežā, lai gan raksta nosaukums *Zatlers sekojot līdzī notikumiem Gruzijā* liecina par pretējo: *Diemžēl Jaunākā šī ārsta politiskā diagnoze ir apstiprinājusies – bezmugurkaulnieks, zicpriekšsēdis... :* (TVNET)

Kā norāda Ruta Veidemane, „ikdienišķu sarunvalodas vai vienkāršrunas vārdu, barbarismu un žargonismu lietošana parasti rada iespaidu, ka tiek runāts par kaut ko nesvarīgu, notiek kaut kādu faktu, kaut kādu vērtību piezemēšana, šķiet autors augstu nevērtē cilvēkus, par kuriem raksta, vai vismaz cenšas radīt iespaidu par brīvām attiecībām ar viņiem. Sak, mēs jau arī tādi paši vien esam” (Veidemane 2008, 22). Vārdu *skāde* ‘zaudējums, kaitējums’ (LVS, 428) un *pigori* lietojums, radio diktoram piesakot nākamo ziņu sižetu ar komentāru: *Arī pie mums Latvijā lietūs nodarijis skādi. It kā jau lietavas gana pigorus nebūtu nostrādājušas* (LR1), klausītāju nepārliecina, ka lietūs izraisītais posts tāds nieks vien ir, lai gan šādu vārdu lietojums uz to vedina. Lai gan radiostudijas viesis labprāt runā standarta (literārajā) valodā, ļoti brīvas sarunas atmosfēru izvēlējies radiožurnālists Dzintars Tilaks, lietojot vārdus *pieдрāzt* un *pāri kliņķim* sarunā ar psihologu Reini Lazdu: *[...] pieдрāzt visu, tautiski sakot. [...] Ka es jūtu, ka man ir, kā tautā saka, pāri kliņķītim*. (LR1) Šie piemēri liecina, ka šādi publiskā telpā lietotie vārdi sāk zaudēt (ar plašsaziņas līdzekļu palīdzību šis process tiek mākslīgi paātrināts) sākotnējo stilistisko nokrāsu un tiek lietoti kā neitrāli kādas parādības, iespējams, negatīvi vērtējamās, apzīmētāji. Tātad šo vārdu izmantojums tikai nosaucošā nozīmē liek tiem zaudēt savu sākotnējo stilistiski iezīmēto identitāti. *Tādējādi cilvēks kļūst par uzņēmēju vai fiktīvas kompānijas zicpriekšsēdētāju pret paša gribu un pašam par to nezinoš* (DB).

Jāņem vērā, ka „stilistiski nepiemērotu vārdu lietošana ne tikai rada šķēršļus precīzai komunikācijai, bet tai ir arī kāds ilglaicīgs efekts. Autori īstenībā piespiež (vai vismaz mēģina to darīt) ignorēt vārdos ietvertās stilistiskā vērtējuma nianšes un lietot vārdus kā stilistiski neitrālas zīmes” (Veidemane 2008, 24). Nivelējot, vienādojot kādas reālijas nosaukumus,

nesaglabājot to stilistiskās atšķirības, mēs noplicinām savu valodu, jo daļa vārdu kļūst nevajadzīgi, lieki, bet atsevišķi vārdi kā medūzas izplešas un pārklāj teikumus, pildot tikai teikumu locekļu funkcijas un kļūstot jēdzieniski un stilistiski tukši.

Kā norāda Melita Stengrevica, ja kādā situācijā slengisms apzināti vai neapzināti tiek lietots kā praktiski vienīgais nojēguma apzīmējums visu veidu un visu tipu gan mutvārdu, gan rakstītos tekstos, iespējams, ka vārds vai vārdu savienojums ar savu lietojuma kvantitāti sāk no aktīvās valodas aprites izskaust citus leksiskos un stilistiski ekspresīvos sinonīmus, kā tas ir noticis vai notiek ar slengismiem *smeķīgi*, *pleķis*, *placis*, *spics*, *foršs*. Slengismu apzināta lietošana bez noteikta stilistiska nolūka, neizmantojot piemērotākus sinonīmiskus izteiksmes līdzekļus, ir valodas kultūrai bīstamāka, jo valodu noplicina. (Stengrevica 2006, 42)

Publiskajā telpā raksturīgs slengismu lietojums, lai izteiktu nozīmi, kuru mutvārdu runā visbiežāk vai salīdzinoši bieži apzīmē ar neliterāru vārdu. Neformālās situācijās daudzi latviešu valodas lietotāji diezgan regulāri lieto noteiktu aizgūto slengismu klāstu. Šāda veida slengismu noturīgumu latviešu valodā daļēji var izskaidrot ar inerci: tādu vārdu ir diezgan daudz, tie tiek lietoti salīdzinoši bieži. Tā kā vairums šo slengismu ietilpst sadzīves leksikā, neformālā runas situācija parasti nespiež ievērot literāro normu. Arī rakstītā tekstā presē, internetā, TV un radio raidījumos slengismu lieto nosaucošā funkcijā, jo slengisms labāk atbilst faktiskajai, stihiskajai (dabiskajai?) mutvārdu runas normai: [*pagāja gadi*] *zortējot un šķirojot* (LR1); *Ģimene vairs nav modernī*. *Ģimene un jaunatne vairs neštim kopā* (LR1); [*..*] *jāatnāk ciemos un pie kafijas kopistiski jāaprunājas* (LR1); *Piķis ('maksimums') bija jūlija vidū, kad graudu cenas uzkāpa* (LR1).

A. Veisbergs raksta: „Sarunvalodā ir daudz aizguvumu un modes vārdu, kas neasociējas ar normatīvajos priekšstatos atzīto. Taču normas un standarta izpratne ir diskutējams jautājums,” un secina, ka „sarunvalodā lietotie modeļi ir vērtīgi tieši tāpēc, ka tie atspoguļo valodas dabisko ievirzi, tās pamatbūtību, kur liela nozīme ir īsumam, kodolīgumam, metaforai” (Veisbergs 2006a, 33).

Aktīvi publiskajā telpā ienāk jaunvārdi, kas visbiežāk ir jaunaizguvumi vai jau agrāko aizguvumu nozīmes paplašinājums (vēlams/nevēlams? pareizs/nepareizs?) vai gluži vienkārši aplams to lietojums: *drastisks* 'drakonisks', piem., *Pāvests [..] mainīja šos ļoti drastiskos noteikumus* (LR1); *Bērziņš kļuvis par visas tautas prezidentu, ja nekļūvis par koučinga klaunu* (LR1).

Šobrīd daudzi anglicismi gan kā eksotiski citāti, gan kā ikdienas runā nostabilizējušies aizgūtie slengismi ātri aizņem publisko telpu. Šo aizguvumu, piem., *hipsteri*, *triki*, lietošana ir piederības apliecinājums, resp., sociālā simbolisma elements. Mutvārdu runas ietekmē publiskajā telpā tiek

lietots šāds jaunaizgūvums: *fixi/fixie* 'velosipēds bez brīvrumbas, tātad arī bez bremzēm', piem., *Gribētu apspriest fixed gear bicycle būvi un dažus risinājumus. Pēdējās dienās esmu veicis interneta resursu izpēti, apciemojis meistarus, taču ir vēl daži jautājumi palikuši* (XC); *re ku iedvesmai īsfilma par New York'as kurjeru, kas ikdienā braukā ar fixie* <http://www.dailymotion.com/video/x1312a...> *shortfilms sīkāk par fixies var atrast arī šeit* http://en.wikipedia.org/wiki/Fixed-gear_bicycle *un veel IRO custom fixies* <http://www.irocycle.com/> (XC).

Jaunaizgūvumi kā eksotiski citvalodu iespraudumi brīvi lietojami mutvārdu runā, tomēr, atveidojot tos tekstā, t. i. rakstu valodā, rodas problēmas ar to pierakstu: *Tas ir kūl nemaksāt nodokļus* (LR1); *[...] mirkļa iespēja – carpe dim – kā mēdz teikt* (LR1); *Maizes tousts, kartupeļu rosts, siers virsū un cepeškrāsnī* (2012); *„Jāņem uz longtermu, uz šorttermu ir triki”*, *sarunu biedram lietišķi teica kāds virs otrpus galdiņam. Nez, viņam izglītība vai darbs tāds? Šis runas veids liek aizdomāties, vai pēc 50 gadiem šodienas latviešu valodas tekstus nākotnes runātājs vispār varēs saprast, ja vispār tad par latviešu valodu kā tādu vispār kāds vēl runās. Pārveidošanās tendences ir labi jūtamas. (Mosties) formāls info par tradicionālu interviju, nekā jauna! cerēju, ka būs aprakstītas kādas viltības un triki jautājumi ko mēdz uzdot darba devēji!! nikā!!* (TVNET) *Holandē ražotās keramiskās garšvielu dzirnaviņas ļaus Tev ne tikai ātri un vienkārši piešķirt ēdieniem vēlamo garšu un aromātu, bet arī darīt to tikpat grezni, kā slavenākajā restorānā! Turklāt ierīci saņemsī glītā dāvanu kastītē, kas padarīs to par ideālu dāvanu īstam gurmanim! Dzirnaviņu diametrs – 7 cm, garums – 42 cm.* (www.cherry.lv)

Kā norāda A. Veisbergs, „mutvārdu runas ignorēšana, uzskatot rakstu valodu par vienīgo, ar kuru vērts nodarboties (tātad abu valodas formu pretstatījuma absolutizācija), grauj valodas integritāti” (Veisbergs 2006a, 27). Vēl jo vairāk – izvairīšanās no aizgūvumiem, kas raksturīgi sarunvalodai, rada hiperkorektu attieksmi arī pret rakstu valodā iepriekš atzītiem terminiem, tiek veidoti un lietoti it kā latviskāki termini – garas un grūti izrunājamas vārdkopas saliktoņu vietā. Tā 2012. gada 30. vasaras olimpisko spēļu laikā radio runātajos tekstos, interneta tekstos u. c. tika lietoti trīs apzīmējumi viena un tā paša sporta veida apzīmēšanai: *barjerskrējiens, šķēršļu skrējiens, kavēkļu skrējiens*, kas klausītājam radīja neizpratni – vai tie būtu trīs dažādi sporta veidi, par kuriem tiek runāts un kuros Londonā piedalās arī Latvijas sportisti?

Jāatzīmē, ka šāda nominatīvā ikdienas leksika tiek lietota arī profesionālajā darbībā, piem., mediķi sarunās ar pacientiem un autospeciālisti ar iedzīvotājiem lieto viņiem saprotamāku ikdienišķo leksiku, piem., *soska* 'kņupītis' *Vai tā pati soska* (LR1) vai arī *nojāts* 'nolietots, sabojāts' *Kā mēs slengā sakām, dzīvu mašīnu [..]. Latvijā grūti nopirkt nenojātus, piedodiet par*

rupjību, auto. (LR1) Žurnālisti ļoti plaši lieto šo nenormēto ikdienas saziņas leksiku nominatīvā funkcijā, piem., *norakt* 'atzīt kādu par neveiksmīgu, bezcerīgu, neperspektīvu kādā nozarē' *Viņiem [jaunajiem sportistiem, kas piedalās Londonas olimpiskajās spēlēs] viss vēl priekšā. Nenoraksim mūsu jauno Sirmo. Sirmajam viss vēl priekšā* (LR1); *uz dullo* 'bez apdomāšanās, uz labu laimi' *Vienkārti tā uz dullo miniet?* (turpat), *savārit ziepes* 'nepareizi rīkojoties sagādāt nepatīkšanas sev vai citiem' *Ja mēs paši nesavārisim kādas ziepes un to planētu neuzlaidīsim gaisā* (turpat). Specifiska un slengismu aktīva lietotāja nominatīvā funkcijā ir sporta joma, tā žurnālists Tālis Eipurs no Londonas priecīgi ziņo: *Jaņos neesam, ir bronza.* (LR1)

Samērā jauna tendence, kas līdz ar vārda *dižķibele* lietojumu iezīmējas jo spilgtāk, ir tādu nestandartam tuvu (vai gluži otrādi – pāri, virs standarta esošu) vārdu lietojums publiskajā telpā, kuru nozīmes papildkomponents, stilistiskā nokrāsa vai lietojuma ierobežotība dažādās latviešu vārdnīcās tiek raksturota ar norādi *pār.*, *nov.*, *apvidv.*, *folkl.*, *poēt.* u. tml. Par vārdu *dižķibele* jau rakstījusi Ā. Ozola, kura secina – vienam un tam pašam vārdam doto norāžu neviendabība dažādās vārdnīcās liecina, ka „visai grūti ir noteikt, vai vārdam *dižs* piemīt kāds nozīmes papildkomponents, un liela nozīme te ir arī subjektīvajam faktoram” (Ozola 2012). Gluži to pašu varētu teikt par šādu vārdu nozīmes papildkomponentu vai lietojuma ierobežojuma marķējumu vārdnīcās: *neba*, *teju*, *bažas*, *arīdzan*, *pikts*, *tālab* u. c. Jo aktīvs, neierobežots to publisks lietojums rosina domāt par šo vārdu nozīmes un lietojuma paplašināšanās cēloņiem. Radiožurnāliste Evija Unāma: *Neba jau tas ir vienīgais tilts, un visi kā viens smilgst pēc uzlabojumiem, un mūsu „zelta tilts”.* (LR1)

Ir vārdi, piem., *teju*, kuriem šādas nozīmes papildkomponentu raksturojošas norādes vārdnīcās dotas nav, tomēr tie īsti neiederas plašsaziņas līdzekļu informatīvajā, lietišķajā stilā. Vārds *teju* bieži tiek lietots ziņu virsrakstos, kā arī nosaucot kādus skaitļus, apjomu, īpaši iemīļots tas ir laika ziņu tekstos. *Teju vai pusmiljons Latvijas iedzīvotāju ir aizspērušies uz ārzemēm* (LR1); *Teju visi teātra vecmeistari piedalās jaunas kino filmas uzņemšanā* (LTV1); *Eksprezidentam Ulmanim auto noma teju pensijas apmērā* (Apollo); *Lietuvā vējš sasniedzis teju orkāna spēku; negaiss plosa arī Latviju* (Apollo); *Vietām Latvijā nolijusi teju puse mēneša normas un lietus turpinās* (Delfi); *Teju 40 % vidusskolas absolventu mācības augstskolā neturpina* (LTV1); *Līdzīgi tāpat kā šobrīd labāka darba meklējumos latvieši izceļo uz ārzemēm, 20 gadsimta sākumā brīvās zemes meklējumos no Latgales uz Sibīriju pārcēlās teju 40 000 izceļotāju, kuri Krasnojarskas novadā nodibināja ap 50 ciematiem* (Latgales Reģionālā TV). Tikpat aktīvi kā iepriekšminētie vārdi, publiskajā telpā tiek runāti un rakstīti dažādi nenormētās ikdienas saziņas valodas frazeoloģismi, piem., *mest plinti krūmos*, *kost maciņā*, *savilkkt jostu*, *uzsēsties uz astes*:

Graudu cenas ir par augstu un patērētājam kož maciņā [...] un jāstrādā bija ar ļoti savilkto jostu (LR1); *Biznesā, tur, kur būs kāds spēcīgs līderis, vienmēr būs kāds, kas gribēs uzsēsties uz astes, tā teikt* (LR1).

Lai arī mūsdienu latviešu valodas lietotājs šodien jau attaisno A. Veisberga postulētos deskriptīvās valodniecības pamatprincipus: valoda mainās, tās attīstības pamatā ir runātā valoda un galvenais pareizības kritērijs ir lietojums (Veisbergs 2006a, 34), valodas kultūras lauciņā esošiem latviešu valodas kopējiem, kuru darbība vērsta uz sabiedrības izglītošanu, literārās valodas izkopšanu un bagātināšanu, bez nopietnām diskusijām par procesiem latviešu valodā, procesu analīzes un runātās valodas (mutvārdu runas) korpusā balstītiem pierādījumiem tos vēl kādu laiciņu varētu būt grūti atzīt. Vērojumi un ieteikumi šajā populārzinātnisko rakstu krājumā kopš 2005. gada mūs pamazām tuvina šai atzišanai.

Saīsinājumi

DB – Dienas Bizness (laikraksts)

XC – www.xc.lv (interneta vietne)

LR1 – Latvijas Radio 1 (radio kanāls)

LTV1 – Latvijas Televīzijas pirmais kanāls

LVSV – Latviešu valodas slenga vārdnīca

TVNET – www.tvnet.lv (interneta portāls)

Avoti

www.apollo.lv (ziņu portāls)

www.cherry.lv (kolektīvās iepirkšanās portāls)

www.delfi.lv (ziņu portāls)

www.mosties.org (interneta vietne)

www.zizu.lv (kolektīvās iepirkšanās portāls)

1. Blinkena, A. Dažas piezīmes par mūsu preses valodu. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 4. laidieni. Rīga : Liesma, 1968, 20.–30. lpp.
2. Brēde, M. „Trojas zirdziņi” latviešu runā un rakstos. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 2. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 70.–83. lpp.
3. Bušs, O. Pēc 25 gadiem jeb Barbarismi–2005. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 1. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005, 39.–46. lpp.
4. Lokmane, I. Metonīmija plašsaziņas līdzekļos. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 6. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2011, 97.–107. lpp.
5. Nītiņa, D. Gramatika un valodas mode. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 6. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2011, 23.–32. lpp.

6. Nītiņa, D. Dažas „Latviešu valodas gramatikas” sagatavošanas problēmas. *Linguistica Lettica*. Nr. 18. Rīga : LU LaVI, 2008, 5.–14. lpp.
7. Nītiņa, D. *Moderna cilvēka valoda*. Rīga : Valsts valodas aģentūra, 2004.
8. Ozola, Ā. Dīvainā dižķibeļe. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 7. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012, 90.–93. lpp.
9. Rozenbergs, J. Publicistikas valodas stils latviešu valodas stilu sistēmā. *Lietuviešu un latviešu sastatāmās stilistikas jautājumi*. Šiauliai : ŠUL, 2006, 112.–121. lpp.
10. Rozenbergs, J. *Latviešu valodas stilistika*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1995.
11. Silis, J. Ieskats ēdienu internacionālo nosaukumu tulkošanā latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 6. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2011, 128.–139. lpp.
12. Stengrevica, M. Ģermāniskie barbarismi mūsdienu latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 2. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 37.–42. lpp.
13. Strelēvica-Ošiņa, D. Kursivs un pēdiņas kā „nestandarta” leksikas iezīmētāji Latvijas presē. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 2. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 47.–58. lpp.
14. Strelēvica-Ošiņa, D. Valodas pareizība Latvijā: preskriptīvisma loma latviešu valodas un lingvistiskās domas attīstībā. *XI starptautiskā baltistu kongresa „Baltu valodu pagātne, tagadne un nākotne” referātu tēzes* 2010. gada 27.–30. septembrī. Rīga : Latvijas Universitāte, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2010, 174.–175. lpp.
15. Strelēvica-Ošiņa, D. *Kāpēc gribam, lai valoda ir pareiza? Ieskats preskriptīvisma vēsturē, teorijā un praksē*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011.
16. Veidemane, R. Stils un attieksme. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 4. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 20.–25. lpp.
17. Veisbergs, A. (2006a) Pūrisms un latviešu valoda. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 2. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 24.–36. lpp.
18. Veisbergs, A. (2006b) Valodas attīstība, pārmaiņas un kvalitāte. Valsts valodas komisija. *Raksti*. 2. sēj. Valodas kvalitāte. Rīga : Valsts valodas komisija, 2006, 118.–142. lpp.
19. Veisbergs, A. (2006c) Kurp ej, latviešu valoda? *Kultūras Diena*, Nr. 23 (58), 2006, 9. jūn., 16.–17. lpp.

Zinātniskums un latviešu valodas mācību līdzekļi 21. gadsimtā

Pēdējos gados var vērot dažāda veida publicēto mācību līdzekļu strauju pieaugumu par latviešu valodas apguves jautājumiem (piem., Koluža 2007; Milzere, Pāvila 2009, Urževica 2010). No vienas puses, to, protams, var vērtēt pozitīvi, jo tiek nodrošināts pieprasījums pēc atbilstošas literatūras un ir ievērotas lasītāju izvēles tiesības. No otras puses, publicēto darbu kvantitāte vienmēr ir jāvērtē pēc atbilstošiem kvalitātes kritērijiem. Par kvalitāti vēlreiz lika aizdomāties raksts „No šīm, lūdzu, pirmo palīdzību nemācieties!” (Dzērve 2011, 10). Tajā Neatliekamās medicīniskās palīdzības dienesta (NMPD) speciālisti min virkni veselībai un dzīvībai bīstamu padomu vairākās nesen izdotās veselības jomai veltītās grāmatās. Veselības ministrijā atzina, ka katram ir tiesības izdot grāmatu un ka tikai mācību literatūras saturs ir jāsaskaņo ar Valsts izglītības satura centru. NMPD galvenais speciālists pirmās palīdzības jautājumos Haralds Lučkovskis minēja citu valstu pieredzi, piem., „Norvēģijā gan ir pieredze – nevienu grāmatu par pirmo palīdzību nevar izdot bez saskaņojuma ar Norvēģijas pirmās palīdzības padomi” (Dzērve 2011, 10).

Šī raksta **mērķis** ir pievērst uzmanību zinātniskuma principa ievērošanai jaunākajos latviešu valodas mācību līdzekļos, līdz ar to nodrošinot arī atbilstošu kvalitāti, sevišķi – apzinoties latviešu valodas mācības nozīmi izglītībā un sevis pilnveidošanā. Rakstā tiks skartas būtiskas atkāpes no elementārām un vispārzināmām valodas likumbām, kuras praktiski darbojas valodā neatkarīgi no tā, kā atsevišķu grāmatu autori interpretē mūsu dzimtās valodas pamatjautājumus. Iespēju robežās tiks doti arī ieteikumi latviešu valodas mācību līdzekļu kvalitātes nodrošināšanā. Ilustratīvie piemēri pamatā ir ņemti no Skaidrītes Urževicas jaunākā izdevuma „Rokasgrāmata latviešu valodā. Svarīgākais, kas jāzina latviešu valodas lietotājiem” (2010), kurā šī raksta autore sava darba specifikas dēļ (Liepājas Universitātes latviešu valodas docente) ir saskatījusi sevišķi daudz nepareizu, nesaprotamu un praktiskajam valodas lietojumam neatbilstošu apgalvojumu (sevišķi saistībā ar tur iekļautajiem pareizrūnas un pareizrakstības, kā arī valodas teorijas jautājumiem, jo ikvienā valodas izdevumā rūpīgi iepazīstas tieši ar tiem).

Jebkuram izdevumam vienmēr ir izvirzīts mērķis, un publicētais darbs tiek plānots konkrētai auditorijai, resp., ir zināms potenciālo lasītāju un interesentu loks. Ja izdotās rokasgrāmatas apakšvirsrakstā ir vārdi: „Svarīgākais, kas jāzina latviešu valodas lietotājiem” (Urževica 2010), tad, protams, mums ir tiesības tādās zināšanas iegūt. Tāpat ir apgalvots, ka šajā rokasgrāmatā ir „daudzpusīga informācija par galvenajām valodniecības nozarēm. Teoriju palīdz izprast piemēri un paraugi. **Rokasgrāmata** noderēs vecāko klašu skolēniem, gatavojoties eksāmeniem, jaunāko kursu studentiem, atkārtojot šo to piemirstu, skolotājiem un citiem valodas draugiem” (Urževica 2010, teksts uz grāmatas vāka).

Protams, jebkura izdevuma autoram ir tiesības uz savu skatījumu un materiāla izklāstu (taču gribētu piebilst – attiecīgās nozares zinātniskuma ietvaros). Speciālisti vienmēr iesaka pārliecināties, vai ir minēti redaktoru un recenzentu vārdi (pēc pieredzes gan var teikt, ka ikdienas valodas lietotājs tam parasti nepievērš vajadzīgo uzmanību, turklāt minētie uzvārdi viņam kā nespeciālistam maz ko izsaka). Galvenie latviešu valodas mācību līdzekļu izmantotāji ir latviešu valodas skolotāji, taču viņiem darba ir tik daudz, ka pat neatliek laika pārbaudīt katru apšaubāmu faktu (turklāt publicētu, ko akceptējis redaktors un recenzents/-i). Par šiem mācību līdzekļiem tiek iztērētas ievērojamas naudas summas – gan maksājot autoriem, redaktoriem, recenzentiem, tehniskajiem darbiniekiem; gan maksājam arī mēs – grāmatu pircēji.

Var saprast, ka autoram gadās pa kādai pārrakstišanās kļūdu vai neprecizitātei (arī redaktors vai recenzents diemžēl to nav ievērojis), taču kopumā tas netraucē izprast svarīgāko un uztvert darba saturu. Piemēram, Rūtas Kolužas darbā ir apgalvots, ka „dažos svešvārdos un aizgūtos īpašvārdos, kam saknē *-er-*”, ir jālieto platais patskanis *e*, tajā skaitā ir minēti arī vārdi *ferma*, *herbārijs* un *dermatologs* (Koluža 2007, 14), taču vienīgajā normatīvajā avotā „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca” (1995) tieši šiem vārdiem ir norādīta izruna ar šauru patskani (sk. atbilstoši LVPPV 1995, 173, 224, 262). Mārītes Milzeres un Ināras Pāvilas grāmatā „Praktiskā latviešu valoda” ir iekļauts pagarš uzdevums, kura nosacījumos ir teikts – „Nosakiet vārdus, kuros vērojama līdzskaņa *j* noteiktā mija” (2009, 21), taču visā uzdevumā tādi ir tikai 2 vārdi – *aubju* un *satrauc* (pārveidots A. Brigaderes teksts), līdz ar to uzdevums neveic savu galveno funkciju, jo tas ir iekļauts sadaļā par skaņu mijām. Arī citā uzdevumā skaņu pārmaiņu gandrīz nav, turklāt vārds *asmeņi* atkārtojas 3 reizes (Milzere, Pāvila 2009, 25). No metodiskā viedokļa apšaubāms ir kāda uzdevuma nosacījumu formulējums: „Uzrakstiet vārdus tā, lai saknē rastos līdzskaņa *j* noteiktā mija! Norādiet, kuri līdzskaņi mijas!”, ja 8. uzdevumā iekļautajos vārdos šāda mija nav iespējama nevienā formā (Milzere, Pāvila 2009, 21). Domājams,

ka pilnīgi jaunā izdevumā nevajadzētu burtiski pārrakstīt garus uzdevumu tekstus, kuri ir jau iekļauti citos mācību līdzekļos, turklāt papildinot uzdevuma nosacījumus ar neskaidru formulējumu: „Atrodiet īpatnējus vārdus, noskaidrojiet to nozīmi!” (sal. Milzere, Pāvila 2009, 14; Latviešu valoda 9.–11. klasei. 4. izdevums. 1974, 31). Līdzīgas neprecizitātes vai nekonsekvences var atrast gandrīz ikvienā mācību līdzeklī, taču kopumā autoriem var uzticēties un konstatētās nepilnības būtiski nekaitē valodas apguvei. Var piekrist arī jaunās pētnieces Daces Strelēvicas-Ošiņas izteiktajai domai, ka pēdējā laikā dažādi tiek vērtēts mūsu sabiedrībā izplatītais viedoklis, ka „valodu vajag „kopt” un „tīrīt” un ka valodniekiem jāzina un jāiesaka citiem, kas valodā ir pareizs vai nepareizs” (Strelēvica-Ošiņa 2011, 10), tomēr drukātos tekstos šai atziņai jābūt noteicošai, jo tai uzticas valodas lietotāji (sevišķi – darbos, kas domāti literārās valodas apguvei).

Jebkura izdevuma (mācību grāmata, rokasgrāmata, mācību vai metodiskie līdzekļi u. tml.) izstrādes pamatā ir jāievēro vispārārtīti un praksē pārbaudīti likumi. Jau gadu desmitiem ir zināmi vispārdidaktiskie principi arī mācību līdzekļu izstrādē. Tie ir *veseluma princips, sistēmiskuma un secīguma princips, teorijas un praktiskās darbības ievērošana, saprotamības un pieejamības princips, uzskatāmības princips*.

Īpaši ir jāakcentē **zinātniskuma princips** kā viens no būtiskākajiem jebkura mācību līdzekļa izstrādē. Autoram jāievēro, lai minētie principi tiktu harmoniski apvienoti sistēmā un jānodrošina to savstarpējā saikne. Katrs princips nosaka zināmas prasības materiāla atlasē un izklāstā.

Var minēt vairākus zinātniskuma principa **svaigus aspektus**, kas būtu jāievēro latviešu valodas mācību līdzekļos:

- 1) mācību līdzeklī iekļautā satura atbilstme zinātnes pamatatziņām;
- 2) valodniecības kā zinātnes iekšējās loģikas nodrošināšana;
- 3) zinātnes teorijas un prakses vienotības ievērošana (mācību līdzeklī iekļaut tikai pārbaudītus zinātnes faktus);
- 4) vienotas un precīzas terminoloģijas lietošana.

Mūsdienīgus un pasaules praksē pārbaudītus ieteikumus zinātniskuma principa izpratnē un lietojumā savā darbā „Valodas lietojuma loģika. Ievads elementārajā loģikā un zinātniskajā argumentācijā. Kultūras zinātnes un filozofija” min Edmunds Apsalons (2011). Pirms sava darba izstrādes ar tiem obligāti vajadzētu iepazīties ikvienam mācību līdzekļa autoram, lai varētu nodrošināt augstu zinātniskuma līmeni.

Kā būtisku elementu zinātniskajos darbos E. Apsalons min *sistēmas pietiekamības* principu (Apsalons 2011, 363). Mācību līdzeklī tas ir noteikts kodols jeb „bāzes zināšanas”, piem., rokasgrāmatās, kas paredzētas pla-

šam lasītāju lokam, par bāzes zināšanām nevar uzskatīt, piem., fonētiskās transkripcijas lietojumu izlokšņu materiāla pierakstā, kā arī mīkstinātā līdzskaņa *r* lietojuma specifiku. Turklāt lielākā daļa no iekļautā materiāla ir tik nepareizi apgalvojumi, ka tos nemaz nedrīkstēja iekļaut šādā rokasgrāmatā (Urževica 2010, 110, 111; sk. pievienotos teksta fragmentus). Svarīga ir bāzes zināšanu atlase un izvēles kritēriji; par pamatu jāuzskata vienkārša un saprotama valoda un tās apguve.

FONĒTISKĀ TRANSKRIPCĪJA

Lai fiksētu skaņu izrunas īpatnības dialektos un izloksnēs, lieto īpašus skaņu izrunas pārmaiņu apzīmējumus, ko sauc par **fonētisko transkripciju**. Fonētisko transkripciju lieto zinātniskos pētījumos, bet nelieto ikdienas rakstu valodā.

Dialektoloģijā lietojamā transkripcija ir ļoti sarežģīta, jo atspoguļo izrunas dažādas nianšes. Vienkāršākie fonētiskās transkripcijas apzīmējumi:

- platais *e*, *ē* tiek apzīmēts ar [e], [ɛ], piem., *tek*, *lēna*;
- šaurais *e*, *ē* tiek apzīmēts ar [e̞], [e̝];
- divskanis *o* – ar [uo], piem., *[gruozi]*;
- skaņas *dz*, *dž* – ar [ɟ], [ʒ], piem., *[dʒenis]*, *[daʒi]*;
- ja zilbes robeža ir troksnenī, kas atrodas starp diviem īsiem patskaņiem, raksta līdzskaņu dubultojumu, piem., *[lappa]*, *[sukka]*;
- patskaņa vai līdzskaņa pusgarumu apzīmē ar kolu aiz burtā, piem., *sveĶ*, *gu:lbiis*; pozicionālo līdzskaņu pārmaiņu gadījumos skaņu pieraksta tā, kā dzird, piem., *[uskāpt]*, *[abʒērs]*;
- ar ~ apzīmē stiepto skaņas intonāciju, piem., *[līēls]*; ar ^ – laužto, piem., *[brīest]*; ar \ – kritošo, piem., *[draūks]*; ar / – kāpjošo, piem., *[gāitva]*.

(Urževica 2010, 110)

S. Urževicas rokasgrāmatā iekļauto fonētiskās transkripcijas sistēmu nekad neviens nav lietojis, un to pat nedrīkst izmantot. Latviešu valodas pareizrūnas pierakstam jau gadu desmitiem tiek lietota atbilstoša transkripcija un ar to var iepazīties kaut vai „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcā” (1995), taču autore šo normatīvo avotu nav pat pieminējusi savā izmantotās literatūras sarakstā (Urževica 2010, 261).

Par pamatzināšanām, ko iekļaut rokasgrāmatā, noteikti nevar uzskatīt fakultatīvā varianta *r* izrunu, turklāt tam atvēlētāis apjoms grāmatā ir nesamērīgs salīdzinājumā ar citiem būtiskiem latviešu valodas apguves jautājumiem. Analizējot grāmatas fragmentu, var konstatēt zinātniskas kļūdas gan dotajā teorijā, gan minētajos piemēros, piem., darbības vārdu *bērt*, *dzert*, *ķert*, *pērt*, *spert*, *svērt*, *vērt* (Urževica 2010, 111) izrunā mīkstinātais *r* nekad nav lietots nenoteiksmē, arī pārējās formas nav minētas precīzi (sal. ar *celt* vai *lauzt* formu veidošanu tagadnē un no tagadnes atvasinātajās

formās). Derētu ieskatīties „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcā” (1995), kurā, piem., *vērt* un *vērties* formu izruna ir dota 847. lpp.; līdzīgi var pārliecināties arī par pārējiem 1. konjugācijas darbības vārdiem, kam sakne nenoteiksmē beidzas ar līdzskani *-r-*. Tāpat arī 5. deklinācijas lietvārdu *bēres* un *šķēres* nominatīva formā latviešu valodā nekad nav lietots mīkstinātais līdzskanis *ŗ*, bet kā formu veidotājelements tikai daudzskaitļa ģenitīvā *bēŗu*, *šķēŗu*, turklāt tie nav vienīgie 5. deklinācijas lietvārdi, tāpēc vajadzētu minēt vismaz – u. c. (piem., līdzīgi arī *ieceres* – *ieceŗu*, *asteres* – *asteŗu*, *vāveres* – *vāveŗu*, *atsperes* – *atspeŗu* u. tml.). Pretējā gadījumā rodas iespāids, ka izrunā jāuzmanās tikai šo 2 vārdu lietojumā (Urževica 2010, 111). Par mīkstinātā līdzskaņa *ŗ* vietu latviešu valodas skaņu sistēmā un tā lietojumu ir jau veikti neskaitāmi pētījumi, tāpēc skaidrojumu vajadzēja meklēt jau iepriekš izdotajos darbos, piem., Dagmāra Guļevska, Aina Miķelšone, Tamara Porīte „Pareizrakstības un pareizrūnas rokasgrāmata. Latviešu valoda” (2002, 48–50). Daudz par to ir runāts arī Jāņa Kušķa un Rasmus Grīslas darbos.

- Līdz 1946. gadam Latvijā lietoja mīkstināto *ŗ* skaņu, ko apzīmēja ar *ŗ*. Šo skaņu mūsdienās lieto vecākās paaudzes aktieri un ārzemju latvieši, kuri izceļoja no Latvijas Otrā pasaules kara laikā. Šis burts saglabājies arī ārzemēs izdotajās grāmatās latviešu valodā.

Piemērs.

Ziemeļtēki ir kā tilts, pa kuŗu mēs satiekamies ar tām audzēm, kas dzīvojušas pirms gadu tūkstošiem.

Jāiegūsmē, ka darbības vārdu *bēŗt*, *dzeŗt*, *šķēŗt*, *pēŗt*, *speŗt*, *seŗt*, *vēŗt* sakne beidzas ar kādreiz mīksti izrunātu *ŗ*. Tāpat kā pārējie mīkstinātie līdzskaņi, arī *ŗ* uzskatāms par ģaurinātāju skaņu, kas nosaka *e*, *ē* izrunu, tāpēc visās šo darbības vārdu vienkāršo laiku personu formās *e*, *ē* jāizrunā ģauri, piem., *es dzeŗu*, *tu dzeŗ*, *viņš(-a) dzeŗ*, *mēs dzeŗam*, *jūs dzeŗat*, *viņi(-as) dzeŗ*; *es sveŗu*, *tu sveŗi*, *viņš(-a) sveŗu*, *mēs sveŗām*, *jūs sveŗāt*, *viņi(-as) sveŗu*, *mēs sveŗām*; *es bēŗu*, *tu bēŗi*, *viņš(-a) bēŗu*, *mēs bēŗim*, *jūs bēŗiet*, *viņi(-as) bēŗu*.

Arī lietvārda *bēres* (*bēŗes*), *šķēres* (*šķēŗes*) visās locījumu formās *ē* jāizrunā ģauri pat tad, ja pēc pozīcijas *ē* būtu izrunājams plati, piem., *bēŗu*, *šķēŗu*.

Mūsdienās sabiedrības vairums šo vārdu formas izrunā nepareizi, jo līdz ar skaņas *ŗ* izzušanu pareizrūnā netiek saglabāti nosacījumi par šīs skaņas ietekmi uz patskaņa *e*, *ē* izrunu.

- Līdz 1957. gadam latviešu rakstos lietoja arī burtkopu *eh* (ārzemju latvieši to lieto vēl joprojām), ar ko apzīmēja skaņu *h*, piem., *tehniķa* – *tehniķa*. Tagad *eh* raksta tikai tur, kur tas apzīmē divas skaņas, piem., *erhercogs*.

(Urževica 2010, 111)

Runājot par valodniecības pamatjautājumiem un rokasgrāmatā iekļauto terminu skaidrojumu, noteikti ir jāizmanto normatīvais avots „Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca” (2007). Pretējā gadījumā

visi valodniecības pamattermini ir tikai subjektīvs traktējums (lielākoties neprecīzs un nepilnīgs). Spilgts piemērs ir termins *ortoepija*, nevis *ortoēpija* (Urževica 2010, 108), par to var pārliecināties gan LVPPV (1995, 530), gan VPSV – tā ir „izrunas konvenciālo noteikumu sistēma; šo noteikumu ievērošana praksē” (2007, 284).

Īpašas zinātniskās izpētes vērts ir rokasgrāmatā ievietotais izmantoto avotu saraksts. Diemžēl autore nav norādījusi nevienu nozīmīgu valodniecisku izdevumu ar normatīvu raksturu, daži no minētajiem avotiem ir novecojuši, piem., no A. Lauas darbiem noteikti bija jāizmanto „Latviešu literārās valodas fonētika” (4. izdevums, 1997), jo literārās valodas normas laika gaitā ir mainījušās. Ikvienam valodas lietotājam svarīgi ir iepazīt arī „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcu” (LVPPV 1995), „Valodniecības pamatterminu skaidrojošo vārdnīcu” (VPSV 2007). Diez vai ir korekti bez autoru ziņas norādīt lekciju materiālus (A. Vulāne, Dz. Paegle) vai avotu sarakstā iekļaut, piem., Saeimas deputātes profesores mobilā tālruņa numuru, ko viņa ir lietojusi apmēram pirms 10 gadiem. Jebkurš grāmatas lietotājs, protams, ievēros arī lielo dažādību un nekonsekvenču izmantoto avotu tehniskajā pierakstā. Tā kā Latvijā tiek lietotas dažādas pieraksta sistēmas, tad speciālisti iesaka vismaz viena izdevuma ietvaros ievērot vienotu sistēmu literatūras un izmantoto avotu norādēs.

IZMANTOTIE AVOTI

- Apele A.* Runas māksla. R.: Zvaigzne, 1982.
Apinis M., Bīrskens A., Lāce R., Laua A. Latviešu valoda 9. klasei. R.: Zvaigzne, 1985.
Blaža G. Man jāraksta domraksts. R.: Zvaigzne ABC, 1999.
Cīrudīša A. Eežas sākotne latviešu literatūrā. R.: LŪ, 1997.
Cirule Dz., Cirulis K., Freidenfelds I., Grāse H. Latviešu literārās valodas praktikums. R.: Zvaigzne, 1977.
Denijs R. Prasme sazināties un uzstāties. Tuļk. J. Teibe. R.: Jāņa Rozes apgāds, 2002.
Druviete I. Pasauls valodas. – 9588932, <latv@lacia.lza.lv>
Druviete I. Valodu genealoģiskā klasifikācija. – 9588932, latv@lacia.lza.lv>
Kornīls K. Senie un mūsdienu raksti. R.: LVL, 1954.
Laua A. Latviešu literārās valodas fonētika. R.: Zvaigzne, 1969.
Laua A. Leksikoloģija. R.: Zvaigzne, 1969.
Lielā Latvijas enciklopēdija. R.: Zvaigzne, 2005.
Lietiskie raksti pamatskolā. R.: IZM ISEC, 2001.
Laiko R. Rakstīsim sacerējumu! 5.–6. klasei. R.: Zvaigzne, 1989.
Ovčuzle L. Kas var mani aizrunāt... R.: Rasa ABC, 1999.
Paegle Dz. Morfoloģijas jautājumi. Adverbi, palīgvārdi. Lekcijas materiāli, 2002.
Prušņiņš O., Rozenbergs J., Vildns O. Latviešu valodas mācības pamatkurs. R.: Zvaigzne, 1978.
Rozenbergs J. Latviešu valodas stilistika. R.: Zvaigzne ABC, 1995.
Svešvārdu vārdnīca. – R.: Norden, 1996.
Valīne A. Kompetences. – LU PPF lekciju materiāli. 02.08.02.

Viena raksta ietvaros, protams, nevar dot pilnīgu pārskatu par visiem jaunākajiem izdevumiem latviešu valodas apguvē, taču galvenais secinājums ir viens – būtiski ir jāuzlabo jebkura izdevuma kvalitāte (ne tikai valodniecībā). Zinātniskuma principa ignorēšana (izkropļošana) var radīt nenovēršamas sekas latviešu valodas satura apguvē, līdz ar to noteikti ir jāpalielina izdevniecību, autoru, recenzentu un redaktoru kompetence un atbildība mācību līdzekļu sagatavošanā (analizētajai S. Urževicas rokasgrāmatai recenzenta nav vispār). Ar redaktoru diemžēl nepietiek, jo arī viņu pašu sagatavotajos un izdotajos darbos ir zinātniskas kļūdas (tas jau atkal būtu cita pētījuma uzdevums).

Avoti

Koluža, R. *Kas meklē, tas atrod. Latviešu valodas rokasgrāmata 9.–12. klasei*. Lielvārde : Lielvārds, 2007.
 Milzere, M., Pāvila, I. *Praktiskā latviešu valoda*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009.
 Urževica, S. *Rokasgrāmata latviešu valodā*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2010.

1. Apsalons, E. *Valodas lietojuma loģika. Ievads elementārajā loģikā un zinātniskajā argumentācijā. Kultūras zinātnes un filozofija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2011.
2. Dzērve, L. No šim, lūdzu, pirmo palīdzību nemācieties! *Diena*, 2011, 4. marts.
3. Guļevska, D., Miķelsone, A., Porīte, T. *Pareizrakstības un pareizrūnas rokasgrāmata. Latviešu valoda*. Rīga : Avots, 2002.
4. LVPPV – *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca*. Rīga : Avots, 1995.
5. Laua, A. *Latviešu literārās valodas fonētika*. 4. izdevums. Rīga : Zvaigzne ABC, 1997.
6. *Latviešu valoda 9.–11. klasei*. 4. izdevums. Rīga : Zvaigzne, 1974.
7. Strautiņa, V., Šulce, Dz. *Latviešu valodas pareizrūna un pareizrakstība*. Rīga : RaKa, 2009.
8. Strelēvica-Ošiņa, D. *Kāpēc mēs gribam, lai valoda ir pareiza? Ieskats preskriptīvisma vēsturē, teorijā un praksē*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011.
9. VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : Latviešu valodas institūts, 2007.

GRAMATIKA

Līga Vogina

Savrupinājumu lietojums mūsdienu publicistikā

Raksta mērķis ir aplūkot savrupinājumu lietojumu publicistikas tekstos, kā arī pievērst uzmanību pieturzīmju lietojumam savrupinājumu nošķiršanā no pārējā teksta. Raksta tapšanā izmantoti piemēri, kas ekscerpēti no dažādiem laikrakstos, žurnālos, kā arī interneta ziņu portālos 2011. un 2012. gadā publicētiem tekstiem.

Publicistikas galvenā funkcija ir informēt lasītāju par dažādiem notikumiem ikdienā (par citām funkcijām sīkāk sk., piem., Rozenbergs 1995). Tas ir „visdemokrātiskākais normētās valodas paveids, kas domāts ikvienam sabiedrības loceklim visdažādākā satura aktuālas informācijas uzzīņai” (Kalnača 2011, 106). Atbilstoši informatīvajai funkcijai pakārtota arī valodas līdzekļu izvēle un lietojums, resp., galvenais ir sniegt informāciju, taču teksta autors var izvēlēties to, ar kādiem līdzekļiem informāciju nodot adresātam. Pirmkārt, teksta autora ziņā ir leksisku līdzekļu, proti, vārdu izvēle; otrkārt, gramatisku līdzekļu izvēle, piem., vārdu secības, darbības vārdu kārtas izvēle u. tml.

Tā kā publicistikas stils pastāv gan rakstīta, gan runāta teksta veidā, jāņem vērā atšķirības, kuras pastāv starp runātu un rakstītu valodu. Būtiskākā atšķirība ir tā, ka „runātā tekstā daļu informācijas sniedz uzsvars, intonācija, žesti, mīmika” (Lokmane 2009, 6). Tātad tas, ko runājot autors izceļ ar prosodiskiem līdzekļiem, rakstos tiek atsپoguļots ar teikuma gramatiskās struktūras un interpunkcijas palīdzību, kā arī ar dažādiem grafiskiem izcēlumiem.

Interpunkcija jeb pieturzīmes rāda ne vien teksta vienību gramatiskās robežas, bet arī palīdz atklāt teksta autora emocijas un attieksmi pret aplūkoto notikumu. Kā norādījusi Aina Blinkena, pieturzīmes rāda „rakstītāja domas psiholoģiskās nianšes” (Blinkena 2009, 305).

Teikuma gramatiskā struktūra, resp., vārdu secība teikumā, kā arī pieturzīmes palīdz izcelt svarīgāko informācijas daļu. **Savrupinājumi** ir vārdi vai vārdu savienojumi, „kam teikumā piešķirta zināma sintaktiska patstāvība un kas runas plūsmā intonatīvi nodalīti. Visbiežāk to panāk, novietojot kādu teikuma locekli neparastā vietā” (VPSV 2007, 344). „Mūsdienu latviešu

literārās valodas gramatikā” par savrupinājumiem teikts, ka tie izsaka „kādu papildu paziņojumu, apgalvojumu par priekšmetu, parādību, dzīvu būtni, darbību vai pazīmi, kas nosaukta ar raksturojamo vārdu” (MLLVG 1962, 415). Ar savrupinājumiem var uzsvērt, izcelt raksturojamo priekšmetu vai parādību, kādu tā īpašību vai pazīmi; tāpat ar tiem var precizēt, paskaidrot raksturojamā vārda leksisko nozīmi (MLLVG 1962, 413). Tā, piem., izcēlums panākts, savrupinot teikuma priekšmetu:

Partnerattiecības – tie ir kompromisi katru dienu. (S)

Paskaidrojums un precizējums redzams nākamajos piemēros:

*Citā – **Borneo** – salā mēra epidēmijas laikā vietējie koka lelles nostādīja pie mājokļu durvīm [..].* (PDz)

*[..] šeit, **Teātra ielā**, ir piepildīta iecere, kāda tā bija pirms 20 gadiem.* (PDz)

Savrupinājumu rakstos no pārējā teikuma atdala ar komatiem vai domuzīmēm (VPSV 2007, 344). Tā kā savrupināšana nozīmē izcelšanu, izdalīšanu no teksta, komats un domuzīme veic izdalītājpieturzīmes funkciju (par to sk. Blinkena 2009, 373 un 383). Tas nozīmē, ka savrupinājums ar attiecīgajām pieturzīmēm norobežojams no abām pusēm, piem.:

*Jā, mēs, **itāļi**, esam ļoti ekspresīvi un mūs par to apsmej [..]* (S)
*Mēs, **itāļi**, esam ļoti karsti.* (S)

*[..] acīm redzami signāli par ādas bojājumiem – **apsārtums, sausa āda** – šķiet tik nebūtiski, sākums!* (I)

Izņēmums ir savrupinājumi teikuma sākumā vai beigās, piem.:

*Tā bija vecmāmiņas kaislība – **uzaicināt** visus radus.* (S)

*Tas man bija reāls mērķis – **iestāties** dizaineros.* (S)

Publicistikā atrodami piemēri, kurus var pārprast tieši tādēļ, ka savrupinājumi tajos nav atdalīti no abām pusēm. Tā, piem., lasot teikumu *Viņa mazais brālis, 17 gadu vecais Gatis patiešām bija aizturēts, kad dienas vidū mēģināja aplaupīt kārtējo banku* (SD), sākumā nav saprotams, cik zagļu ir bijis, jo *brālis* un *Gatis* var uztvert kā vienlīdzīgus teikuma locekļus, taču izteicēja vienskaitļa forma *bija aizturēts* tomēr norāda uz vienu zagli, kurš ir brālis vārdā Gatis. Lai lasītājam neradītu pārpratumus, teikums pareizi

būtu rakstāms, atdalot savrupinājumu no abām pusēm: *Viņa mazais brālis, 17 gadu vecais Gatis, patiešām bija aizturēts, kad dienas vidū mēģināja ap-laupīt kārtējo banku.*

Komats ir „latviešu valodas tekstos visbiežāk lietotā pieturzīme, un tā funkcijas ir ļoti daudzveidīgas” (Blinkena 2009, 372), savukārt ar domuzīmi atdala „vairāk nošķiramus savrupinātus un norobežotus teikuma locekļus, ja tie atrodas teikuma sākumā vai beigās” (Blinkena 2009, 381). Tas redzams jau iepriekš minētajos piemēros, kuros savrupināti izteicēji *iestāties* un *uzaicināt*. Ar domuzīmi var savrupināt arī vienlīdzīgus teikuma locekļus aiz vispārinošā vārda, piem.:

Pamanīju arī antīkus apavu pārus un plauktos kārbās sagūlušus padomju laiku slēptākos apģērba gabalus – kombinē, krūšturus, pat vīriešu silto veļu. (M)

Taču domuzīmes tiek lietotas arī fakultatīvu savrupinājumu nošķiršanai teikuma vidū, piem.:

Lai šī nebūtu vien kārtējā Holandes puķu pārdo tuve, īpašnieces – Inga un Inese – vienmēr atrod ko savu. (M)

Kā iepriekš norādīts, domuzīmes lieto, lai vairāk izceltu kādu vārdu vai vārdu savienojumu, taču tikai teksta autors var pateikt, vai kādu teikuma daļu grib izcelt vairāk vai mazāk. Tādēļ izvēle starp komatu vai domuzīmju lietošanu bieži ir subjektīva.

Tā kā publicistika paredzēta plašam lasītāju lokam, tajā „dominē literārā valoda, un valodas līdzekļu oriģinalitātes un neparastuma ir mazāk nekā daiļliteratūrā, jo tas var apgrūtināt informācijas uztveri un saprotamību” (Kalnača 2011, 106–107). Taču, ja nepieciešams ko paskaidrot vai precizēt, kā arī īpaši uzsvērt, publicistikas tekstos itin bieži dažādi teikuma locekļi tiek savrupināti. Savrupināt var jebkuru teikuma locekli – gan gramatiskā centra locekļus jeb virslocekļus (teikuma priekšmetu un izteicēju), gan palīglocekļus (pielikumu, papildinātāju, apstākļus). Pie savrupinājumiem pieder arī divdabja teicieni.

Dažādu teikuma locekļu savrupināšanā ir jāievēro atšķirīgi savrupināšanas nosacījumi. Tie saistīti ar katram teikuma loceklim tipisko atrašanās vietu teikumā, jo savrupināšana nozīmē, ka kāds teikuma loceklis tiek novietots tam netipiskā vietā. Tā, piem., apzīmētājs parasti atrodas pirms apzīmējamā vārda – *Edgaram ir liels un skaists suns*. Apzīmētāji *liels* un *skaists* atrodas pirms raksturojamā vārda *suns*. Netipiska apzīmētāja atrašanās vieta ir aiz apzīmējamā vārda, piem., *Edgaram ir suns – liels un skaists*. Netipiski novietotais apzīmētājs tiek atdalīts no pārējā teikuma, resp., tiek

savrupināts.

Teikuma priekšmeta, izteicēja un papildinātāja savrupināšana ir īpatnēja. Šos teikuma locekļus savrupina tikai tad, ja to izsakāmais jēdziens tālāk tekstā tiek nosaukts ar kādu no norādāmajiem vietniekvārdiem, reizēm arī ar 3. personas vietniekvārdu (MLLVG 1962, 419). Tādējādi vietniekvārdi vēlreiz izceļ jēdzienu, kuru nosauc teikuma priekšmets, izteicējs vai papildinātājs, piem.:

*Itāļu **saldējums** – tas gan ir kaut kas vienreizīgs. (S)*

*Tā ir globāla problēma – **uzskatīt**, ka bērni sievieti padara par citu cilvēku. (S)*

*Tas ir meditatīvs, jēgpilns process – **redzēt**, kā maize uzrūgst, kā cepas. (S)*

***Būt** savam tuvākajam **par** stipro **plecu** – tā ir dāvana, nevis pienākums. (S)*

*To pašu mēs prasām no bērniem – nemitīgu **izaugsmi** un kļūdu **neesamību**. (S)*

Minētajos piemēros savrupinātajam teikuma loceklim ir savi raksturotājsvārdi, tādēļ veidojas savrupinātu teikuma locekļu grupas.

Ne vienmēr norādāmais vietniekvārds ir saskaņots ar savrupināto teikuma locekli, piem.:

*Maldījos domādams, **šķiršanās** – tas nevar notikt ar mani. (S)*

*Ekstraverti **toņi** un ekstravaganti **fasoni** – tāda ir Anitas kolekcija. (M)*

Iepriekš minētie savrupinātie teikuma locekļi – teikuma priekšmets, izteicējs, papildinātājs – konkretizē norādāmā vietniekvārda nozīmi. Vietniekvārdi tikai norāda uz referenta esamību, taču bez konkretizējuma nav nosakāms, kas ir šis referents.

Pārējo teikuma locekļu, resp., apzīmētāja, pielikuma un apstākļu savrupināšana, kā norādīts „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā”, vienmēr „ir saistīta ar to novietojuma maiņu, turpreti [...] divdabja teicienam vārdu kārtas maiņa nav nepieciešama” (MLLVG 1962, 414).

Savrupināts apzīmētājs atrodas aiz paskaidrojamā vārda, piem.:

*Bet vai kolektīvisms – gan **sociālistiskais**, gan **kapitālistiskais** – mūs ir kaut kur aizvedis? (S)*

Arī savrupināts pielikums vai pielikuma grupa atrodas aiz paskaidrojamā vārda, piem.:

[..] informē Tija Auziņa, V. Vētras koncertu **producente** un albuma **izdevēja**, arī „Bilžu biroja” **direktore**. (KL)

[..] uzskata Manuels Romero – ievērojamās spāņu fotogrāfes Oukas Leles (1957) izstādes **kurators**. (D)

Arī savrupināti apstākļi atrodas aiz raksturojamā vārda. Kā norādīts teorētiskajā literatūrā, visbiežāk tiek savrupināti vietas un laika apstākļi, bet pavisam reti – arī veida apstākļi. Tie ir precizējošas nozīmes apstākļi (MLLVG 1962, 429). Par to var pārliecināties, analizējot publicistikas tekstus. Lai informācija būtu precīza un nepārprotama, dažādos paziņojumos publicistikā viens vietas vai laika apstākļis tiek precizēts ar citu vietas vai laika apstākli, piem.:

Sestdien, **11. augustā**, notiks pašmāju produktu un ražojumu tirdziņš [..]. (Dz)

Nākamie BD numuri iznāks trešdien, **2. maijā**, un ceturtdien, **3. maijā**. (BD)

Jāatceras, ka savrupina tikai viena veida apstākļus, resp., vietas apstākli aiz vietas apstākļa, laika apstākli aiz laika apstākļa un veida apstākli aiz veida apstākļa.

Grūtības var sagādāt nākamie piemēri:

Nesen klajā laistā albuma [..] repertuāru apvienojumā ar savas daiļrades klasiku Prāta vētra šogad izdziedās sešos koncertos – 28. jūlijā dzimtajā Jelgavā, 3. augustā Ventspilī, 5. augustā Saldū, 10. augustā Valmierā, 12. augustā Preiļos un 17. augustā Rīgā, **Skonto stadionā**. (S)

Dzīvojam Talsu rajonā, **Valdemārpilī**, un, protams, sunim laukos ir brīnišķīga dzīve. (A)

Tas bija Manhetenā, **Grīnvičā**, kur nāca ēst daudz Holivudas zvaigžņu. (S)

Teorētiskajā literatūrā norādīts, ka savrupināmi tikai precizējošas nozīmes apstākļi (Blinkena 2009, 289), bet apstākļus, kuri nosauc šaurāku jēdzienu nekā iepriekš minētais apstākļis, nav nepieciešams obligāti savrupināt (sk.,

piem., MLLVG 1962, 429; Latviešu valoda 10.–12. klasei 1998, 284; Koluža 2003, 64; Blinkena 2009, 290). Aplūkoti piemēri raisa pārdomas par to, vai vietas apstākļi *Skonto stadionā*, *Valdemārpilī* un *Grīnvičā* ir uzskatāmi par precizējošiem vai šaurākas nozīmes apstākļiem. Pirmajā piemērā stadiona nosaukums konkretizē vietu Rīgā, tātad precizē, bet no otras puses Rīga ir visa pilsēta, bet stadions ir daļa no pilsētas. Tas pats sakāms arī par pārējiem piemēriem, kuros savrupināti vietas apstākļi. *Talsu rajons* un *Manhetena* nosauc plašāku jēdzienu, resp., nozīmē plašāku teritoriju, savukārt *Valdemārpils* un *Grīnviča* nosauc šaurāku jēdzienu, proti, šaurāku teritoriju. Uz šo problēmu praksē nošķirt precizējošu apstākli no šaurākas nozīmes apstākļa norādījušas arī Ingrīda Pauniņa un Dite Liepa. Autores raksta, ka tādējādi nevar nošķirt obligāti savrupināmus apstākļus no fakultatīvi savrupināmiem apstākļiem, kā arī to, ka vairumā gadījumu šaurākas nozīmes apstākļi arī precizē iepriekšējo apstākli (Pauniņa, Liepa 2006, 115). Tomēr ekscerpētajos piemēros tie ir savrupināti. Kā norādījusi A. Blinkena, šādos gadījumos otru apstākli var neatdalīt, jo „vietas apzīmējums dots, pakāpeniski nosaucot plašāko, tad šaurāko jēdzienu” (Blinkena 2009, 290). Savukārt teikumā *No 1995. gada līdz 2000. gadam viņi iesaistījās protestā, lai neuzsāktu plānoto sāls rūpnīcas celtniecību San Ignacio lagūnā, Meksikā.* (KJ) *lagūna* ir šaurākas nozīmes vietas apstākļis, bet *Meksika* – plašākas nozīmes vietas apstākļis. Tātad vieta norādīta pretēji nekā iepriekšējos piemēros, resp., no konkrētā uz vispārīgo.

Līdzīgi skaidrojams arī šāds teikums: *2007. gada maijā Brosnani ziedoja 100 000 dolāru, lai atjaunotu spēļu laukumu Kauai salā Havaju salu arhipelāgā.* (KJ) Arī šajā piemērā salas nosaukums izsaka šaurāku jēdzienu, savukārt arhipelāga nosaukums izsaka plašāku jēdzienu, taču starp abiem vietas apstākļiem nav likts komats. Jāpiebilst, ka teorētiskajā literatūrā šādi gadījumi, kuros vispirms ir šaurākas nozīmes, bet pēc tam – vispārīgākas nozīmes apstākļi, nav aplūkoti. Atgriežoties pie šaurākas nozīmes un precizējošu apstākļu šķiruma, jāpatur prātā, ka vietas vai laika apstākļi jāsavrupina tajā gadījumā, ja tie „izsaka kāda cita tā paša nosaukuma apstākļa nosauktu jēdzienu ar citiem vārdiem, to precizējot” (Blinkena 2009, 289; par to sk. arī Pauniņa, Liepa 2006, 115). Tātad par precizējošu apstākli var runāt tad, ja tas nosauc to pašu jēdzienu, ko iepriekšējais apstākļis. Savukārt šaurākas nozīmes apstākļi atšķirībā no iepriekšējā apstākļa nosauc pilnīgi citu jēdzienu. Tas nozīmē, ka aplūkotajos piemēros *Skonto stadions*, *Valdemārpils* un *Grīnviča* ir šaurākas nozīmes apstākļi, tādēļ tie nav obligāti jāsavrupina. Var secināt, ka šaurākas nozīmes apstākļu savrupināšana atkarīga gan no teksta autora izjūtas, gan no konkrētās saziņas situācijas un saziņas mērķa.

Kā rakstīts iepriekš, dažādos paziņojumos publicistikā tiek savrupināti arī laika apstākļi, piem.:

Piektdienas, 10. augusta, vakarā svētkus ieskandinās sadziedāšana [..]. (Dz)

Tas notika zīmīgā datumā – 8. martā, kad pilsētu rotāja plakāti ar tulpēm un vīrieši izpirka puķu veikaliņus... (A)

Teikumā *Trešdien, 8. augustā, pulksten 16.30 veselības ministre Ingrīda Circene Gulbenē, kultūras centrā, uz tikšanos aicina iedzīvotājus.* (Dz) ir vairāki apstākļi: trīs laika apstākļi, no kuriem savrupināms ir tikai datums aiz nedēļas dienas, kā arī divi vietas apstākļi, no kuriem pirmais ir plašākas nozīmes, bet otrais – šaurākas nozīmes apstākļis, tātad fakultatīvi savrupināms apstākļis. Minētajā piemērā viens no laika apstākļiem norāda pulksteņa laiku. Kaut gan iepriekš tika minēts, ka savrupināmi ir viena veida apstākļi, šis apstākļis ir izņēmums, jo latviešu interpunkcijā pieņemts, ka pulksteņa laiku aiz cita laika apstākļa nesavrupina (par to sk., piem., PPR 2002, 204; Koluža 2003, 65; Milzere, Pāvila 2009, 162).

Publicistikā tiek ievēroti pareizrakstības noteikumi – ja teikumā ir dažāda veida apstākļi, tad tos nesavrupina, piem.:

23. aprīlī Jēkabpilī gadu vecs zēns pakritis rotaļu laukumā un sasitis augšlūpu. (BD)

Nākamgad svētki tiks rīkoti **Tirzā 2. augustā.** (Dz)

Nesen klajā laistā albuma [..] repertuāru apvienojumā ar savas daiļrades klasiku Prāta vētra šogad izdziedās sešos koncertos – 28. jūlijā dzimtajā Jelgavā, 3. augustā Ventspilī, 5. augustā Saldū, 10. augustā Valmierā, 12. augustā Preiļos un 17. augustā Rīgā, Skonto stadionā. (S)

Viens no biežāk sastopamajiem savrupinājumiem ir divdabja teiciens. Gandrīz katrā rakstā publicistikā ir pa kādam divdabja teicienam. Tas ir saprotams, jo divdabji var nosaukt gan pazīmi, gan pavadapstākļus, tādējādi vienā teikumā ar divdabja palīdzību var iekļaut papildu informāciju. Te gan jāatceras, ka ne visi divdabji var veidot divdabja teicienu. No septiņiem divdabjiem latviešu valodā divdabja teicienu var veidot četri: nelokāmais divdabis ar *-ot(ies)*, daļēji lokāmais divdabis ar *-dams, -dama, -damies, -damās*, darāmās kārtas pagātnes lokāmais divdabis ar *-is, -usi, -ies, -usies* un ciešāmās kārtas lokāmais divdabis ar *-ts, -ta* (sīkāk par divdabjiem sk., piem., MLLVG 1959; Nītiņa 2001; Paegle 2003). Publicistikā atrodamo divdabja teicienu centrā visbiežāk ir tieši nelokāmais divdabis, piem.: *Aiz muguras bija saspringtas dienas, un, kāpjot lidmašīnā, jau pa pusei gulēju.* (S)

Ilze Lokmane vērsusi uzmanību uz dažiem nosacījumiem, kas jāievēro šādu divdabja teicienu izveidē. „Pirmkārt, jābūt nepārprotami skaidram ar divdabi nosauktās darbības darītājam. Divdabja nosauktās darbības veicējs parasti ir ar teikuma priekšmetu nosaukta dzīva būtne, tāpēc gadījumos, kad darītājs ir cits, teikums jāveido ļoti prasmīgi, lai nemaldinātu lasītāju” (Lokmane 2006, 97).

*Piemēram, **atverot restorānu vai sākot jebkādu biznesu, viņi to dara, domājot tālākā perspektīvā, nevis kā pēc iespējas ātrāk paņemt pēc iespējas vairāk naudas.*** (S)

*Vēlāk strādāju par žurnālistu, **pārsvārā rakstot par vēsturi itāļu populārākajam laikrakstam Corriere Della Sera.*** (S)

*[..] vīrieši, kuru karjeras nav tik veiksmīgas, [..] līdzsvara iztrūkumu vēlas kompensēt, **audzinot bērnus un pilnveidojot ģimeni.*** (C)

Nonākot saskarē ar lapām, tārpi pielīp un nevar aizbēgt. (IZ)
Jaucot māju, salauž abas kājas. (BD)

Jāpatur prātā, ka savrupināms ir divdabja teiciens, resp., divdabīs kopā ar tam pakārtotiem teikuma locekļiem. Ja divdabīs ir viens pats, tas neveido divdabja teicienu, tādēļ tas nav nošķirams. Piemēram, teikumā *Tā, **nemanot, tika likti Agates kolekcijas pamati*** (M) atbilstoši interpunkcijas normām nav jāsavrupina divdabīs. I. Pauniņa un D. Liepa norāda, ka saistībā ar divdabja teicienu savrupināšanu valodas lietotājiem ir divu veidu grūtības. Pirmkārt, tā ir vienkārša nezināšana, ka viens pats divdabīs divdabja teicienu neveido, otrkārt, tās ir „objektīvas grūtības, ko rada divdabja teiciena iesaistījums sarežģītākās teikuma konstrukcijās” (Pauniņa, Liepa 2006, 114). Ņemot vērā iepriekš teikto, aplūkotais teikums būtu rakstāms šādi – *Tā nemanot tika likti Agates kolekcijas pamati*. Taču tāpat šajā gadījumā varētu runāt par diviem veida apstākļiem, no kuriem otrs ir savrupināts. Kā iepriekš tika norādīts, veida apstākļi no visiem apstākļiem tiek savrupināti visretāk. Divdabīs *nemanot* varētu būt arī fakultatīvs savrupinājums, ar kuru teksta autors vēlējies uzsvērt, kā veidojusies kolekcija.

Formāli līdzīgs, taču nozīmes ziņā atšķirīgs ir nākamais piemērs: *Tikai **diskutējot, mēs varam uzzināt patieso stāvokli – jebkurā vietā un jebkurā nozarē.*** (BD) Šajā teikumā ir nelokāmais divdabīs, kurš var veidot divdabja teicienu, taču *tikai* ir palīgvārds, precīzāk, partikula. Palīgvārdi nevar būt par teikuma locekļiem, tāvad aplūkotajā teikumā neveidojas divdabja teiciens un teikums pareizi rakstāms šādi: *Tikai diskutējot mēs varam uzzināt patieso stāvokli – jebkurā vietā un jebkurā nozarē*. Šajā teikumā ir fakultatīvs savrupinājums, resp., savrupināti divi apstākļi *vieta* un *nozare*. Acimredzot autors vēlējies īpaši uzsvērt apstākļus, tādēļ ir tos savrupinājis.

Jāatceras, ka „mūsdienu norma prasa, lai visus savrupinājumus starp teikuma vārdiem nodalītu ar vienādām pāra pieturzīmēm – domuzīmēm, komatiem, iekavām” (Beitiņa 2009, 234), taču praktiski tas ne vienmēr tiek ievērots. Te gan grūti noteikt, vai tā ir normas nezināšana, vai arī grūtības sakārtot rakstīto.

Tā, piem., teikumā *Dzīvoju tikai vienu dzīvi – šo un uzņemos atbildību par to.* (M) savrupinājums no pārējā teikuma nošķirts ar domuzīmi tikai no vienas puses, taču, kā jau norādīts iepriekš, savrupinājums atdalāms no abām pusēm. Tādējādi teikums pareizi būtu rakstāms tā: *Dzīvoju tikai vienu dzīvi – šo – un uzņemos atbildību par to.*

Arī nākamajā teikumā savrupinājums ar pieturzīmēm atdalīts nepilnīgi: *[..] viņš ir svētījis arī mūs – Māras zemes bērņus, izmainot daudzu dzīves, pasargājot dvēseles no grēkiem.* (E) Šajā teikumā savrupinājums *Māras zemes bērņi* robežojas ar divdabja teicienu, kas arī atdalāms no pārējā teikuma. Tā kā divdabja teiciens attiecas uz teikuma priekšmetu *viņš* nevis uz savrupināto papildinātāju *bērņus*, tad aiz savrupinājuma jālieto domuzīme, kas norāda savrupinājuma beigas, bet aiz tās seko komats, kas norāda uz divdabja teiciena sākumu: *[..] viņš ir svētījis arī mūs – Māras zemes bērņus – , izmainot daudzu dzīves, pasargājot dvēseles no grēkiem.*

Gan iepriekšējā, gan nākamajos piemēros savrupinājumi robežojas ar citām konstrukcijām, kuras atdalāmas ar pieturzīmēm. Iespējams, sarežģītās teikumu uzbūves dēļ publicistikas tekstos ne vienmēr savrupinājumi atdalīti pareizi. Tomēr jāatceras, ka teksta autors ir tas, kurš izvēlas, kā informāciju izteikt gramatiski. Jāpiebilst, ka publicistikai kopumā raksturīga tendence vienā teikumā sablīvēt maksimāli daudz informācijas, tādēļ bieži vien veidojas „garas, grūti uztveramas apzīmētāju un tiem pakārtotu apstākļu, papildinātāju vai palīgteikumu virknes” (Lokmane 2006, 96). Reizēm teikums veidots tā, ka savrupinājuma robežas jāmēģina noteikt, balstoties uz semantiku. Tas sakāms arī par publicistikā populāro savrupinājuma veidu, resp., divdabja teicienu ar nelokāmo divdabi un lietvārdu vai vietniekvārdu datīvā, kas nosauc ar divdabi izteiktās darbības darītāju. Šādas konstrukcijas sauc par absolūtā datīva konstrukcijām, kuras izsaka pavaddarbību, tātad teikumā tiek nosaukti dažādi darītāji – viens, kas veic divdabja nosaukto darbību, bet otrs, kas veic ar darbības vārda personas formu nosaukto darbību. Tā teikumā *Pērkonam sākoties, mēs devāmies mājās* viens darītājs ir *pērkons*, bet otrs darītājs ir *mēs*.

Aplūkosim piemērus, kuros ir nelokāmais divdabis ar *-ot* un darītāja nosaukums datīvā:

2020. gadā vidējais vecums, sievietei dzemdējot pirmo bērnu, būs 25 gadi. (Di)

Pūcēm meklējot barību ēku tuvumā, bīstamība slēpjas tajā apstākļi,

ka lauku saimniecībās bieži vien izliek indes peļu un žurku apkarošai. (KL)

Abos teikumos atdalītais divdabja teiciens atbilst absolūtā datīva konstrukcijai. Tas nozīmētu, ka abos teikumos ir divi darītāji. Tādā gadījumā teikumus varētu saprast šādi: *kad sieviete dzemdē pirmo bērnu, tad kāds cits, vārdā nenosaukts, indivīds ir 25 gadus vecs un kamēr pūces meklē barību, kāds cits tajā brīdī ir apdraudēts.* Tomēr, rūpīgi iedziļinoties teikumu semantikā, saprotams, ka runa ir par sievietēm, kuras 25 gadu vecumā dzemdēs pirmo bērnu, un pūcēm, kuras medību laikā var nomedīt saindētus grauzējus. Tātad redzams, ka nepareizs pieturzīmju lietojums un arī visa teikuma struktūra lasītājam var liegt uztvert informāciju pareizi. Pirmais teikums būtu labojams šādi: *2020. gadā vidējais vecums sievietei, dzemdējot pirmo bērnu, būs 25 gadi.* Savukārt otro teikumu varētu labot tā: *Pūcēm, meklējot barību ēku tuvumā, bīstamība slēpjas [..].* Taču labāk šo teikumu pārveidot, darītāju nosaucot nominatīvā nevis datīvā, piem., *Pūces, meklējot barību ēku tuvumā, ir apdraudētas, jo var nomedīt saindētus grauzējus.* Šeit jāmin Maigones Beitiņas viedoklis par to, ka interpunkcija „ir viens no visvarīgākajiem teksta organizēšanas līdzekļiem” (Beitiņa 2009, 230). Šādam viedoklim var piekrist, jo bieži vien tieši no pieturzīmju lietojuma atkarīgs, vai teksta adresāts sapratīs rakstīto tā, kā to domājis teksta autors. Latviešu valodas interpunkcijā galvenais ir gramatiskais princips. Tas nozīmē, ka pieturzīmes atklāj teksta vienību uzbūvi un gramatiskās attiecības. „Pieturzīmju lietošanas nosacījumi, kas balstās uz gramatisko principu, diferencē teksta un teikuma daļas atkarībā no to gramatiskās dabas.” (Pauniņa, Liepa 2006, 110) Taču, kā norāda abas autores, gadījumos, kad ar gramatisko principu nepietiek, jābalstās arī uz jēdzienisko principu, kas „ļauj precīzāk atspoņot izsakāmā satura nianses” (Pauniņa, Liepa 2006, 111).

Nākamajā teikumā ir savrupinājums, taču tas atdalīts ar atšķirīgām pieturzīmēm, tādēļ nepietiek konstatēt tikai teikuma gramatisko uzbūvi, bet ir jāanalizē arī teikuma semantiskā struktūra: *Tagad viņai ikdienā ir arī palīdzē – Lolita Maculeviča, kam labi padodas saprašanās ar mazajiem.* (BD) Jau iepriekš tika norādīts, ka ļoti bieži ir sastopami gadījumi, kad savrupinājumi robežojas ar citām konstrukcijām, kuras arī ir atdalāmas ar pieturzīmēm. Šajā gadījumā aiz savrupinājuma ir palīgteikums. Semantiski noteikti svarīgāks ir fakts, ka *palīdzē* labi saprotas ar bērniem, nevis tas, ka tā ir *Lolita*, kura saprotas ar bērniem, tādēļ var uzskatīt, ka palīgteikums ir attiecināms uz vārdu *palīdzē* nevis uz savrupinājumu. Tas nozīmē, ka aiz savrupinājuma liekama domuzīme, kas norāda savrupinājuma beigas, bet pēc tam liekams komats, kas norāda uz palīgteikuma sākumu: *Tagad viņai ikdienā ir arī palīdzē – Lolita Maculeviča –, kam labi padodas saprašanās ar mazajiem.*

Nākamajā teikumā jārikojas līdzīgi: *[..] kad Rozīne savu trauku jau ir izēdusi, bet Jefiņam vēl kaut kas palicis, viņš ar ķepu met savu barību lejā – uz*

grīdas, lai mazulīte dabū vēl mazliet. (A) Šeit interpunkcijas normas nav ievērotas savrupinātā apstākļa atdalīšanā. Arī te palīgteikums attiecas nevis uz savrupinājumu, bet gan uz izteicēju *met* iepriekšējā teikuma daļā, tādēļ savrupinājums no palīgteikuma būtu atdalāms šādi: [...] *viņš ar ķepu met savu barību leļā – uz grīdas –*, lai mazulīte dabū vēl mazliet.

Semantiski un līdz ar to arī sintaktiski sarežģīts ir nākamais teikums: *Uz karstām pēdām aizturēts aizdomās turamais – 1944. gadā dzimis vīrietis, kurš ievietots īslaicīgās aizturēšanas vietā, un tiek lemts par drošības līdzekļa piemērošanu.* (BD) Šo piemēru var interpretēt dažādi. Pirmkārt, var sacīt, ka savrupinājums ir *1944. gadā dzimis vīrietis* un turpmākais palīgteikums paskaidro vārdu savienojumu *aizdomās turamais*. Tādā gadījumā teikums būtu rakstāms šādi: *Uz karstām pēdām aizturēts aizdomās turamais – 1944. gadā dzimis vīrietis –*, kurš ievietots īslaicīgās aizturēšanas vietā, un tiek lemts par drošības līdzekļa piemērošanu.

Otrkārt, šo pašu teikumu var interpretēt arī tā: *Uz karstām pēdām aizturēts aizdomās turamais – 1944. gadā dzimis vīrietis, kurš ievietots īslaicīgās aizturēšanas vietā*, – un tiek lemts par drošības līdzekļa piemērošanu. Tas nozīmē, ka palīgteikums tomēr paskaidro savrupinājumu un ietilpst tajā, tādēļ palīgteikuma beigās liekams komats, kas norāda šīs teikuma daļas beigas, bet aiz komata lietojama domuzīme, kura norāda uz savrupinājuma beigām. Vārdu savienojums *uz karstām pēdām* attiecināms uz abiem virsteikumiem, tādēļ pirms otrā virsteikuma nav jālieto pieturzīme.

Savukārt nākamajā piemērā palīgteikums paskaidro savrupinājumu, resp., ietilpst savrupināta teikuma locekļa grupā, tādēļ domuzīme tiek lietota tikai savrupinājuma sākuma norādīšanai: [...] *kā uzsvēra pašvaldības izpilddirektors Jānis Subatiņš, tā būtu liela politiska muļķība – rādīt valdībai, ka pašvaldības sāks glābt valsti ar saviem budžeta līdzekļiem.* (BD)

Pieturzīmju secība atkarīga gan no konkrētā teikuma sintaktiskās, gan semantiskās uzbūves (sīkāk par domuzīmes un komata saduras gadījumiem sk. Blinkena 2009, 383).

Raksta noslēgumā jāsecina, ka publicistikā savrupināšana ir raksturīga parādība, kas ļauj teksta autoram niansēt rakstīto. Taču raksturīgas ir arī interpunkcijas kļūdas, jo rakstītāji ne vienmēr spēj nošķirt sintaktisko vienību robežas sarežģītākas uzbūves teikumos.

Avoti

A – Astes

BD – *Brīvā Daugava*

C – *Cosmopolitan*

D – *Diena*

Di – www.diena.lv

GRAMATIKA

Dz – Dzirkstele

E – Ezerzeme

I – Ieva

IZ – Ilustrētā Zinātne

KJ – www.kasjauns.lv

KL – *Kursas Laiks*

M – Marta

PDz – *Patiesā Dzīve*

S – Santa

SD – *Sestdiēna*

1. Beitiņa, M. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse*: lekciju kurss filoloģijas studentiem. Liepāja : LiePA, 2009.
2. Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009.
3. Kalnača, A. *Morfoloģijas stilistika*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2011.
4. Koluža, R. *Tā vai šitā. Latviešu valodas rokasgrāmata 9.–12. klasei*. Lielvārde : Lielvārds, 2003.
5. *Latviešu valoda 10.–12. klasei*. Red. R. Augstkalne. Rīga : Zvaigzne ABC, 1998.
6. Lokmane, I. *Valoda: nozīme un forma : plašsaziņas līdzekļu valoda* = Language: meaning and form : mass media language. Latvijas Universitāte. Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 5.–13. lpp.
7. Lokmane, I. Sintaktisko struktūru veidojuma kļūdas publicistikā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 2, 2006. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 93.–104. lpp.
8. Milzere, M., Pāvila, I. *Praktiskā latviešu valoda*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009.
9. MLLVG 1959 – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. Fonētika un morfoloģija*. Rīga : LPSR ZA izdevniecība, 1959.
10. MLLVG 1962 – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. II. Sintakse*. Rīga : LPSR ZA izdevniecība, 1962.
11. Nītiņa, D. *Latviešu valodas morfoloģija (konspektīvs lokāmo vārdšķiru apskats)*. Rīga : Rīgas Tehniskā universitāte, 2001.
12. Paegle, Dz. *Latviešu literārās valodas morfoloģija. I daļa*. Rīga : Zinātne, 2003.
13. PPR 2002 – *Pareizrakstības un pareizrūnas rokasgrāmata. Latviešu valoda*. Rīga : Avots, 2002.
14. Pauniņa, I., Liepa, D. Daži interpunkcijas problēmgadījumi (VVA Konsultāciju daļas pieredze). *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 2, 2006. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 110.–117. lpp.
15. Rozenbergs, J. *Latviešu valodas stilistika*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1995.
16. VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Red. V. Skujiņa. Rīga : Madonas Poligrāfists, 2007.

Evelīna Zilgalve

Partikulas teksta iezīmētāju funkcijā

Par tekstu sauc mutvārdos izteiktu vai rakstveidā fiksētu loģiski strukturētu, funkcionāli vienotu jēdzieniski saistītu izteikumu kopumu vai atsevišķu izteikumu (VPSV 2007, 392). Teksta iezīmētāji ir vārdi, vārdu savienojumi vai pat teikumi, kas iezīmē teksta daļas, palīdzot teksta autoram to strukturēt, savukārt uztvērējam atvieglo teksta uztveri. Teksta jēdzienam bieži lietots ekvivalents jēdziens *diskurss*: jebkāda runāta vai rakstīta koherentu teikumu virkne. Arī šis vārdnīcas šķirklis ir diskursa piemērs, tāpat arī romāns, politiska runa vai lekcija, vai jebkura cita runa, kurā secīgi teikumi vai izteikumi salikti kopā (Matthews 2007, 107). Diskursa iezīmētāju termins plaši pazīstams valodnieciskajā literatūrā (sk. Coulthard 1985; Schiffrin 2003; Siepmann 2005 u. c.). Latviešu valodniecībā diskursa iezīmētājus pētījusi Andra Kalnača (sk. Kalnača 2003; Kalnača 2004; Kalnača 2006), Maija Brēde (sk. Brēde 2004; Brēde 2006) un Aija Lietiņa (sk. Lietiņa 2007; Lietiņa 2009). Rakstā lietoti termini *teksts* un *teksta iezīmētājs*, jo analizēts rakstīts teksts, neņemot vērā kādus faktoros ārpus tā, proti, nav skatīts plašāks konteksts vai runas situācija.

Raksta mērķis ir aplūkot kopīgās partikulu *jā*, *nē* un *nu* teksta iezīmētāju funkcijas. Raksta uzdevumi ir analizēt interneta un Līdzsvarotā mūsdienā latviešu valodas tekstu korpusa (turpmāk tekstā K) piemērus, kuros lietotas partikulas *jā*, *nē* un *nu* konkretizējuma, vispārinājuma, tēmas maiņas un precizējuma funkcijā.

Teksta iezīmētāju izpratne

Lai ieskicētu teksta iezīmētāju funkcijas, apskatīsim šādu teksta fragmentu:

(1) *Pārrunu laikā tiek modelētas situācijas, kurās cilvēks izjūt diskomfortu. **Piemēram**, intervējamajam tiek pasniegta kafijas tase, bet pārējiem nē. Lielākā daļa cilvēku šādā situācijā pat nepieskarsies šai kafijai [...].*

Cits piemērs ir «laika spēle». *Cilvēks ierodas uz pārrunām noteiktajā laikā, bet viņu lūdz nedaudz uzgaidīt. Dažreiz šis gaidīšanas laiks var ievilkties uz stundu vai pat vairāk [...].*

Nākamais piemērs ir «klusēšanas spēle». *Intervētājs sēž iepreti intervējamajam un vienkārši klusē. Ne visi spēj šādā situācijā būt aktīvi un vienpusēji runātāji [...].*

Var izmantot šādu paņēmieni, kandidāts atbild uz uzdotajiem jautā-

jumiem, bet intervētājs lūdz vēlreiz atbildēt uz uzdoto jautājumu. Šajā situācijā daudzi vienkārši apjūk vai saskaišas. (apollo.lv)

(1) piemērā lietoti teksta iezīmētāji *Piemēram, cits piemērs, nākamais piemērs* un *var izmantot šādu paņēmieni*, lai iezīmētu teksta daļas – norādītu nākamās teksta daļas sākumu. Teksta iezīmētājiem ir dažāds garums un morfosintaktiskā struktūra, to galvenā funkcija ir norādīt saistījuma attieksmes, kas pastāv starp vienu atsevišķu diskursa (teksta – aut.) vienību un otru, iekļaujot komunikatīvās situācijas vienības vai aspektus un tādējādi atvieglojot klausītāja vai lasītāja teksta uztveri (Siepman 2005, 45). Tātad teksta iezīmētāju funkcijā var tikt lietots viens vārds (*piemēram*), vārdu savienojums (*cits piemērs, nākamais piemērs*) vai teikums (*var izmantot šādu paņēmieni*). Teksta iezīmētāji būtu uzskatāmi par pragmatisku, nevis leksisku vai sintaktisku kategoriju (Nau, Ostrowski 2010, 12). Šie iezīmētāji ir ļoti būtiski saziņā, ne tikai formāli rādot saistījumu starp teksta daļām, bet, kā minēts iepriekš, palīdzot uztvert tekstu. (1) piemērā teksta iezīmētāji *cits piemērs* un *nākamais piemērs* norāda, ka pirms tam ir ticis nosaukts vismaz viens paņēmienis un turpmākajā tekstā būs runa par vēl kādu citu piemēru. Nākamajā izteikumā arī var konstatēt teksta iezīmētāja pragmatisko funkciju:

(2) **Noslēgumā** gribu lasītājiem parādīt skaistu veidu kā saglabāt jubilejas monētas. (delfi.lv)

Vārds *noslēgumā* (2) piemērā ietver informāciju, ka līdz šai teksta daļai ir bijusi teksta iztirzājuma daļa, savukārt nākamā teksta daļa būs noslēdzošā, tajā tiks minēti kādi secinājumi, apkopots iepriekš teiktais u. tml.

Teksta iezīmētāju funkcijās var tikt lietoti dažādu vārdšķiru vārdi, arī partikulas teksta iezīmētāju funkcijā sastopamas bieži. Latviešu valodniecībā līdz šim nav veidota teksta iezīmētāju klasifikācija, kas palīdzētu atklāt arī partikulu semantiku un to funkcijas valodā. Aplūkosim partikulu tradicionālo izpratni latviešu valodniecībā un to saistību ar teksta iezīmētājiem.

Partikulu tradicionālā izpratne

Partikulas ir palīgvārdi, „kas izsaka teksta autora attieksmi pret izteikuma saturu, piešķirot atsevišķam teikuma loceklim vai visam izteikumam kopumā modālas, emocionālas vai jēdzieniskas nozīmes niansi” (VPSV 2007, 288). Tradicionāli latviešu gramatikā par partikulu galveno uzdevumu tiek uzskatīta vārdu, vārdu savienojumu vai visa teikuma niansēšana, pēc tā, kādas nianse partikulas piešķir, tās tiek dalītas divās grupās:

modālās partikulas;

nozīmju niansētājās vai pastiprinātājās partikulas (Kalme 2001, 56–63; MLLVG I 778–801; Paegle 2003, 210–212).

Modālo partikulu grupā tradicionāli dalītas arī apgalvojuma partiku-

la *jā* un nolieguma partikula *nē*. „Modālās partikulas izsaka apgalvojumu vai noliegumu, jautājumu, pamudinājumu vai vēlējumu un salīdzinājumu.” (Paegle 2003, 212) Partikula *nu* minēta niansētāju partikulu grupā (Kalme 2001; Paegle 2003).

Dalījums modālo un nozīmju niansētāju partikulu grupās neatspoguļo partikulu nozīmi un neko neizsaka par to funkcijām tekstā, pēc autores domām, partikulu dalījums būtu jāpārskata, pievēršot vairāk uzmanības tieši to dažādajām funkcijām saziņā.

Aplūkosim partikulu *jā*, *nē* un *nu* šķirkļus Latviešu valodas vārdnīcā:

jā partikula

1. Lieto, lai izteiktu piekrišanu, pozitīvu atbildi uz jautājumu; lieto, lai apstiprinātu iepriekš izteiktu domu, pievērstu tai uzmanību.

Vai tu brauksi slēpot? – Jā.

Vai tu pats to redzēji? – Jā gan!

Sāk pūst ziemelis; jā, laiks kļūst vēsāks.

Jā, nu man laiks iet!

2. Lieto, atsaucoties uz uzrunu. sar.

Jāni! – Jā, es tepat esmu! (tezaurs.lv)

Šķirklī rādītas *jā* funkcijas dialogā, taču piemēri *Sāk pūst ziemelis; jā, laiks kļūst vēsāks; Jā, nu man laiks iet!* rāda *jā* lietojumu monologā. Tieši *jā* lietojums monologā ir būtisks, analizējot *jā* teksta iezīmētāja funkcijās, šādi piemēri arī analizēti rakstā. Vārda *nē* šķirklī tā lietojums monologā ieskicēts plašāk:

nē partikula

1. Izsaka iepriekšējā izteikuma satura noliegumu.

Vai tu biji teātrī? – Nē.

Vai viņš ir slims? – Nē.

2. Izsaka neapmierinātību, protestu pret ko.

Nē, tā nevar.

Nē, saki man taisnību!

3. Labo, precizē vai pastiprina iepriekš teikto.

Jūra bija zila. Nē, drīzāk zaļa.

Atnākšu rīt. Nē, parīt.

Viņš smaidīja – nē, taisni staroja.

4. Izsaka noliegtā darbības vārda pastiprinājumu.

Nē, neiesim!

Nē, nevar.

5. Izsaka (izteikuma) apstiprinājumu.

Nē, tas patiesi nav saprotams.

Nē, citādi tu nevarēji rīkoties. (tezaurs.lv)

Šķirkli rādīts, ka *nē* lietojams ne tikai dialogā, lai sniegtu noliedzošu atbildi uz vispārīgo jautājumu, bet līdzīgi kā *jā* var tikt lietots arī apstiprinājuma funkcijā (***Nē, tas patiesi nav saprotams; Nē, neiesim!***). Piemērs *Viņš smaidīja – nē, taisni staroja* arī atklāj būtisku *nē* funkciju monologā – precizējumu, kas arī analizēta šajā rakstā.

Partikulas *nu* šķirklis vārdnīcā nav tik izvērstas kā *nē* šķirklis, tomēr tajā minēti daudzi piemēri, kuros *nu* sastopams dažādās funkcijās:

nu partikula

1. Lieto, lai pastiprinātu vārda vai teikuma nozīmi.

Nāc nu šurp!

Nu labi!

Ej nu atpūsties!

Es nu gan tā nedomāju.

Vai nu tā ir?

Kaut nu viss labi izdotos!

Viņš jau nu gan to nedarīs.

Lai tad nu dara, ko grib! (tezaurs.lv)

Šķirkli minētajos piemēros nosaukti arī vairāki *nu* un citu vārdu savienojumi, piem., *nu gan* (*Es nu gan tā nedomāju.*), *kaut nu* (*Kaut nu viss labi izdotos!*), *jau nu gan* (*Viņš jau nu gan to nedarīs.*). *Nu* bieži sastopams šādos savienojumos, arī rakstā aplūkotajos piemēros *nu* nereti sastopams savienojumos ar citiem vārdiem.

Vārdnīcas šķirkļos minētajos piemēros nereti ieskicētas būtiskas partikulu *jā*, *nē* un *nu* funkcijas, taču tās nav dalītas sīkāk, piem., vārda *nu* šķirkli tā funkcijas izteikumos *Nāc nu šurp!* vai *Ej nu atpūsties!* būtu aplūkojamas šķirti no *Kaut nu viss labi izdotos!* gan formas – *kaut nu* būtu aplūkojams kā *kaut* un *nu* savienojums –, gan semantikas dēļ – *Nāc nu šurp!* un *Ej nu atpūsties!* izsaka mudinājumu, bet *Kaut nu viss labi izdotos!* – vēlēšanos, tātad *nu* semantika šajos izteikumos ir atšķirīga.

Jā, *nē* un *nu* bieži lietoti teksta iezīmētāju funkcijās. Šīs funkcijas mēdz būt ļoti dažādas, taču šajā rakstā aplūkoti piemēri, kuros uzskatāms, ka *jā*, *nē* un *nu* kā teksta iezīmētājiem piemīt vienas un tās pašas funkcijas. Tālāk analizēti piemēri, kuros partikulas *jā*, *nē* un *nu* lietotas konkretizējuma, vispārinājuma, tēmas maiņas un precizējuma funkcijā.

Konkretizējums

Izteikumos vispirms nosaukta kāda vispārīga ideja vai jēdziens, un pēc tam lietots teksta iezīmētājs, lai ievadītu šī vispārīgā priekšstata konkretizējumu:

(3) *Bērni nāca pie manis. Jā, toreiz nāca, sak, mamm', dod to un to. Nau-du, to viņiem vajadzēja. Nekad nelūdza padomu.* (K)

(4) *Teiktais šķita dīvains policista joks. Melnais humors. Vai tiešām noticis neiespējamais un neizprotamais? Bet, ja ne, vienīgais izskaidrojums – Aleksis atrodas sapnī. Nē, par sapni to nevar saukt, tas ir murgs, no kura Aleksis nespēj pamosties. Halucinācijas pēc saņemtā sitiena. Slēgi aizvērušies. Tikai murgs!* (K)

(5) *Es tātad iebrienu, nu tā, līdz kaklam, un es speru pāris soļus, un tad... un tad man noslid kaut kas gar muguru.* (K)

(3), (4) un (5) piemērā *jā, nē* un *nu* lietoti, lai konkretizētu iepriekš nosaukto. (3) piemērā *jā*, toreiz *nāca* precizē laiku, kad *bērnī nāca pie manis*. (4) piemērā nosaukta ideja *Aleksis atrodas sapnī*, savukārt konkretizējumā *Nē, par sapni to nevar saukt, tas ir murgs* nosaukts konkrēts sapņa veids – *murgs*. (5) piemērā konkretizējumā *nu tā, līdz kaklam* precizēts *es tātad iebrienu*. Šajā piemērā *nu* lietots kopā ar *tā* – šāds savienojums visai bieži sastopams teksta iezīmētāja funkcijā, piem.:

(6) *Tā sprauga tur sienā virs rakstāmgalda, virs tā alumīnija groza – tā dēj zelta oliņas. Nu tā, ne visai lielas. Bet – katru minūti vienu.* (K)

(7) *Aizgājām uz kino, noskatījāmies filmu ar Džoniju Depu, pēc tam uz picēriju dažas reizes. Nu tā. Un pēc tam viņa pazuda. Vienkārši pazuda.* (K)

Savienojums *nu tā* (6) piemērā lietots, lai paskaidrotu, kādas zelta oliņas tiek dētas, savukārt (7) piemērā *nu tā* lietots, lai norādītu uz izklāsta noslēgumu. Par to liecina arī interpunkcija – *nu tā* lietots kā atsevišķs izteikums, kas atdalīts no pārējā teksta. Tātad *nu tā* tāpat kā *nu* funkcijas mainās atkarībā no konteksta.

Tātad partikulas *jā, nē* vai *nu* var tikt lietotas aiz vispārīga priekšstata, ievadot vispārīgā priekšstata konkretizējumu. Konkretizēts var tikt gan laiks (*Bērnī nāca pie manis. Jā, toreiz nāca.*), gan vieta (*Es tātad iebrienu, nu tā, līdz kaklam.*) u. c.

Vispārinājums

Partikulas *jā, nē* un *nu* kā teksta iezīmētājas sastopamas ne tikai konkretizējuma, bet arī pretējā – vispārinājuma – funkcijā. Tekstā vispirms tiek nosaukti konkrēti priekšstati, bet pēc *jā, nē* vai *nu* seko vispārīgs jēdziens vai ideja, kas šos konkrētos priekšstatus apvieno.

(8) *Šajos klusajos vakaros Oto bez darba nedzīvoja. IZRĀDĪJĀS, ka mājās bija tādi darbiņi, kas brēktin brēca pēc padarīšanas. Bez alkohola, cigaretēm un sievietēm. Jā, šie trīs nāves grēki bija Oto pametuši un jau septiņas dienas nebija viņam ne klāt rādījušies.* (K)

(9) *Šodien šajā sēdē, varbūt pateicoties tam, ka mēs ļoti daudz esam strādājuši sakarā ar šo „maislietu”, – šodien subjektīvi mani patiešām neispaidoja nedz Milberga kunga absolūtisms, nedz Inkēna kunga lietotā klibās govys alegorija, nedz arī klusējošo deputātu it kā neizteiktais jeb tādā veidā iz-*

teiktais *arguments*. **Nē, tas viss mani neiespaidoja!** (K)

(10) *Mēri, knapmēri, virsmēri... nu, daudz!* *Kas to var saskaitīt!* (mrk.org.lv)

(8) piemērā nosaukti konkrēti jēdzieni *alkohols, cigarettes un sievietes*, pēc kuriem lietota partikula *jā*, lai tos vispārinātu – **šie trīs nāves grēki**.

(9) piemērā vispārinājums *nē, tas viss* lietots, lai apkopotu trīs iepriekš nosauktos jēdzienus *Milberga kunga absolūtisms, klibās govys alegorija, klusējošo deputātu arguments*. (10) piemērā *nu, daudz* nenosauc kādu vispārinātu jēdzienu, bet nosauc vienkārši vispārinājumu *daudz*, kas attiecināms uz *Mēri, knapmēri, virsmēri*.

Vispārinājuma funkcijā lietotās partikulas *jā, nē* un *nu* parasti lietotas aiz konkrētajiem jēdzieniem, ievadot vispārinājumu. Vispārinājums var būt ne tikai kāds jēdziens, kas apvieno iepriekš nosauktos (*Bez alkohola, cigaretēm un sievietēm. Jā, šie trīs nāves grēki.*), bet arī nekonkrēts vispārinājums, piem., daudzums (*Mēri, knapmēri, virsmēri... nu, daudz!*).

Tēmas maiņa

Būtiska teksta iezīmētāju funkcija ir norādīt jaunas tēmas sākumu vai beigas, tā jau aplūkotajā (1) piemērā lietotie *cits piemērs* vai *nākamais piemērs* ne tikai norāda nākamās teksta daļas sākumu, bet tie palīdz noteikt iepriekšējās teksta daļas beigas. Partikulas *jā, nē* un *nu* bieži lietotas, lai iezīmētu tekstā iezīmētu vienas tēmas beigas un citas tēmas sākumu.

(11) *Pēc vairākiem mēnešiem darbošanās jaunā sievietē vairs nav depresijā: fiziskie treniņi ļauj ķermenim uzturēt tonusā, radušies jauni labi pazīņas, regulāri pasākumi. „Esmu iekšēji laimīga,” viņa saka. (K)*

(12) *Tu teici tā skaisti: „Tina, tev piederēs vasara, kad siena vāli smaržodami žūs tepat aiz apvāršņa.” Nē, nē, ne jau par siena vāliem es stāstīšu! – aizvien aizrautīgāk runāja Tina. (K)*

(13) *[..] un man jāklausa mātes nevēdzīgie stāstiņi, kurus viņa raksta gūzmām vien, tāpat savam priekam, – stāsti ir par skursteņslauķiem, pavasari, mīlestību, un visi ar laimīgām beigām: „Brīnumainā tikšanās pie skatloga”, „Sprunguliņa vara”, „Laimīgā poga”, „Pomerancis un pavasaris”... Nu labi, pietiek, – Henriete smaidot pārtrauca pati sevi. – Pavasaris ir cauri, es gribu iedzert tēju. (K)*

Partikula *jā* (11) piemērā lietota vārdu grupā *ak jā, starp citu*, iesākot jaunu izteikumu. *Starp citu* blakus *ak jā* norāda uz tēmas pavērsienu, nevis pilnīgi citas tēmas sākumu. (12) piemērā *Nē, nē, ne jau par siena vāliem es stāstīšu* arī formāli, nosaucot vārdos iepriekš minēto tēmu, norāda, ka runa tālāk nebūs par siena vāliem, kas minēti iepriekš. (13) piemērā *nu labi, pietiek*, lietots, lai iezīmētu tēmas beigas. Arī šeit, vēlreiz apstiprinot tēmas maiņu, tā nosaukta vārdos *Henriete smaidot pārtrauca pati sevi*.

Norādot tēmas maiņu, partikulas *jā, nē* vai *nu* var tikt lietotas kopā ar

citiem vārdiem, piem., *starp citu* blakus *jā* norāda uz iepriekš sāktās tēmas pavērsienu. Tās var atrasties nākamās tēmas sākumā, tālāk nosaucot arī iepriekšējo tēmu (*...*) *kad siena vāli smaržodami žūs tepat aiz apvāršņa.* "**Nē, nē, ne jau par siena vāliem es stāstīšu!")**

Precizējums

Nereti partikulas *jā, nē* un *nu* lietotas, lai precizētu, reizēm arī labotu iepriekš pateikto. Precizējums lielākoties izteikts ar vienu vārdu vai vārdu savienojumu:

(14) *Bet zināt un saprast, apjēgt ir pavisam kas cits. Nemāku izteikt to sa- jūtu. **Jā, nerealitāte.** Tāda kā sapņa sajūta, kad gribi un nevari atmosties.* (K)

(15) *Par baronesi. Un par viņas Sarkano, nē, Balto pili. Par pili, kas mums vēl jāuzceļ. No gruvešiem.* (K)

(16) *Jo, nokrāviēs ar darbiem, tu vairs neesi atvērts mīlestībai, lai gan sāki tos darīt tikai tādēļ, lai tu būtu labāks mīlētājs – **nu, kaut vai turīgāks...*** (K)

(14) piemērā *jā, nerealitāte* precizē iepriekš izteikto *to sajūtu*. *Jā* precizējuma funkcijā sastopams retāk nekā *nē* vai *nu*. (15) piemērā *nē* lietots precizējumā *nē, Balto pili*. Vārds *nē* precizējumā sastopams ļoti bieži, piem.:

(17) *Adatas iedurtas dzīslās, pa caurulītēm plūst asinis, mūs vieno ķīmiska, nē, dievišķa laulība [...].* (K)

(18) *Džeks: Manas sievas brāļa. **Nē.** Manas sievas vīra. **Nē.** Tas ir, manas māsas vīra...* (K)

Kā redzams (15) un (17) piemērā, *nē* var precizēt konkrētu vārdu (*Sarkano, nē, Balto; ķīmiska, nē, dievišķa*), kā arī vārdu savienojumu (*Manas sievas brāļa. Nē. Manas sievas vīra*), turklāt (18) piemērā *nē* lietots kopā ar iespraudumu *tas ir*, kas arī bieži lietots precizējuma funkcijā.

(16) piemērā *nu, kaut vai turīgāks* partikula *nu* mazina precizējuma noteiktību, *nu* kopā ar *kaut vai* rāda, ka ir iespējams arī citāds precizējums.

Precizējuma funkcijā partikula *nē* sastopama biežāk nekā *jā* un *nu*. Vārds *nē* norāda, ka precizējums ir noteikts un galīgs (*Sarkano, nē, Balto pili*), savukārt *nu* precizējumam piešķir lielāku nenoteiktību (*...*) *labāks mīlētājs – nu, kaut vai turīgāks [...].*)

Secinājumi

Tradicionāli pieņemts uzskatīt, ka partikulas piešķir vārdiem, vārdu savienojumiem vai teikumam tikai kādas nozīmes niansas, piem., pastiprinājumu, pavājinājumu u. tml., tomēr partikulas tekstā bieži lietotas teksta iezīmētāju funkcijās, kurās atklājas plašāka partikulu semantika.

Partikulas *jā, nē* un *nu* mēdz tikt lietotas vienādās teksta iezīmētāju funkcijās – konkretizējuma, vispārinājuma, tēmas maiņas un precizējuma funkcijā. Partikula *nu* teksta iezīmētājas funkcijā nereti lietota savienoju-

mos ar citiem vārdiem, piem., *nu tā, nu kaut vai, nu labi*. Partikula *nē* kā teksta iezīmētāja biežāk nekā partikula *jā* vai *nu* sastopama precizējuma funkcijā.

Teksta iezīmētāju klasifikācija pēc to funkcijām palīdzētu konstatēt dažādus teksta iezīmētāju tipus un labāk atklāt teksta iezīmētāju, arī partikulu semantiku.

Apzīmējumi

K – Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus

MLLGV I – Mūsdienu latviešu valodas literārās valodas gramatika. I daļa

VPSV – Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca

Avoti

Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus www.korpus.lv

www.apollo.lv (ziņu portāls)

www.delfi.lv (ziņu portāls)

www.mrk.org.lv (makšķernieku portāls)

www.tezaurs.lv (vārdnīcu portāls)

1. Brēde, M. Diskursa iezīmētāji literārā darba tulkojumā. *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2006, 104.–112. lpp.
2. Brēde, M. Diskursa iezīmētāju funkcijas latviešu sarunvalodā dažādos laikposmos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Liepāja : LiePA, 2004, 323.–331. lpp.
3. Coulthard, M. *An introduction to discourse analysis*. London; New York : Longman, 1985.
4. Kalme, V. *Nelokāmās vārdšķiras latviešu literārajā valodā*. Liepāja : LiePA, 2001.
5. Kalnača, A. Interjekcijas, to semantika un modalitāte. *Lietuvių ir latvių gretinamosios stilistikos klausimai. Lietuvių un latviešu sastatāmās stilistikas jautājumi*. Šiauliai : Šiaulių universiteto leidykla, 2006, 342.–356. lpp.
6. Kalnača, A. Izsaukmes vārdi un semantiskā transpozīcija. *Valoda – 2003. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Daugavpils, 2003, 43.–48. lpp.
7. Kalnača, A. Izsaukmes vārdu modalitāte. *Valoda – 2004. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Daugavpils : Saule, 2004, 36.–41. lpp.
8. Lietiņa, A. *Interjekcijas kā diskursa iezīmētājas*. Maģistra darbs. Rīga, LU, 2009.
9. Lietiņa, A. *Interjekciju funkcijas tekstā*. Bakalaura darbs. Rīga, LU, 2007.
10. Matthews, P. H. *The concise Oxford dictionary of linguistics*. Oxford, New York : Oxford University Press, 2007.
11. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I daļa*. Atb. red. E. Sokols. Rīga : LPSR ZA, 1959.

12. Nau, N., Ostrowski, N. *Particles and Connectives in Baltic*. Vilniaus : Academia Salensis, 2010.
13. Paegle, Dz. *Latviešu literārās valodas morfolóģija*. Rīga : Zinātne, 2003.
14. Schiffrin, D., Tannen, D., Hamilton, H. E. *The handbook of discourse analysis*. Malden, Massachusetts [etc.] : Blackwell Publishers, 2003.
15. Siepmann, D. *Discourse markers across languages*. London, New York : Routledge, 2005.
16. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa. Rīga : Madonas poligrāfists, 2007.

VĀRDS IZLOKSNĒS

Daiga Straupeniece

Valodas lietojuma izmaiņas Būtiņģē un Sventājā – latviešu pierobežas izloksnē Lietuvā

Pierobeža. Dzīve pie robežas. Dzīve blakus robežai. Ko nozīmē dzīvot pierobežā?

Dzīve pierobežā ļoti bieži ir saistīta ar maz attīstītu infrastruktūru, kas, no vienas puses, ietekmē gan pierobežas reģionu ekonomisko situāciju (tautsaimniecības panīkums, apgrūtinātas attīstības iespējas, darbavietu trūkums), gan labklājību (negatīvs dabiskais pieaugums, skolu slēgšana, jaunu cilvēku aizplūšana uz centru, iekšzemes satiksmes pakalpojumu un kultūras aktivitāšu trūkums, nabadzība) u. c. No otras puses, pierobeža ir cieši saistīta ar kaimiņvalsti – tās ekonomisko situāciju, informatīvo telpu, valodu un kultūru. Latvijas teritorijā kopumā ir reģistrētas 512 latviešu izloksnes. No tām 77 ir sauszemes pierobežas izloksnes, kas robežojas ar Lietuvu, Baltkrieviju, Krieviju un Igauniju. Var sacīt, ka tieši pierobežas izloksnes visvairāk ir pakļautas kaimiņu valodu ietekmēm, tām raksturīgs arhaismu un konkrētās kontaktvalodas izraisītais inovāciju mijiedarbes process (Straupeniece 2012, 13). Pētot valodu saskares lingvistisko aspektu, Aina Blinkena atzīst, ka valodu kontaktu rezultātā „no vienas valodas citā tiek pārņemti gan atsevišķi vārdi, gan skaņas, gan gramatisko formu un konstrukciju paraugi” (Blinkena 1988, 22). Tā, piem., Latvijas un Lietuvas pierobežā – Dienvidkurzemē, Dienvidzemgalē, Augšzemē, Latgalē – raksturīga latviešu un lietuviešu valodu lingvistiskā mijiedarbība un savstarpēja ietekme. Augšzemnieku dialekta pierobežas izloksnēs, kas vēsturiskās attīstības gaitā bijušas pakļautas slāvu valodas ietekmei, vērojama arī krievu, baltkrievu un poļu valodu ietekme. Savukārt Vidzemes ziemeļrietumu pierobežas izloksnēm raksturīga baltu un Baltijas jūras somu valodu kontaktu mijiedarbe.

Ir zināmi atsevišķi plašāki pētījumi par pierobežas izloksnēm, piem., Rucavu (Anna Ābele, Liene Markus-Narvila), Aknīsti (Krišjānis Ancītis), Gāršeni, Lašiem, Prodi (Vilma Šaudiņa), Ērgemi, Lugažiem, Valku (Silvija Raģe), Šķilbēniem (Beatrise Reidzāne) u. c., tomēr latviešu valodniecībā joprojām trūkst plaša zinātniska pētījuma par atsevišķu Latvijas pierobežas izloksņu

un to kaimiņvalodu savstarpējo mijiedarbi un ietekmi visos valodas līmeņos. Svarīgs jautājums ir arī izloksnes administratīvais novietojums attiecībā pret valsti, kas īsteno valodas politiku, jo pierobežas izloksnes iedalāmas divās grupās (Straupeniece 2012, 15):

1) pierobežas izloksnes, kuras funkcionē valsts teritorijā un tās valodas lietojuma telpa sakrīt ar valsts ārējo robežu, piem.:

- a) Dunika, Kalēti, Rucava Kurzemē;
- b) Eleja, Īslīce, Rundāle Zemgalē;
- c) Asūne, Šķilbēni, Viļaka Latgalē;
- d) Ainaži, Ērgeme, Naukšēni Vidzemē.

2) pierobežas izloksnes, kuru valodas lietojuma telpa atrodas ārpus nacionālās valsts robežām, piem.:

- a) Būtiņģe un Sventāja Lietuvā;
- b) Veravas rajons Igaunijā;
- c) Pleskavas guberņas ciemi Krievijā u. c. (sk. LVDA 24).

Tieši citas valsts pierobežā mītošās latviešu izloksnes mūsdienu valodniecībā ir maz pētītas. Abu tipu pierobežas izloksnes pēc būtības atrodas atšķirīgās lingvistiskās pozīcijās. Latviešu izloksnes, kas atrodas ārpus Latvijas, vienmēr būs citas valsts lingvistiskā minoritāte, tādēļ uz to attieksies konkrētās valsts pieņemtā valodas politikas programma un pamatnostādnes, kā arī starptautiskie normatīvie akti, ko tā būs ratificējusi. Mūsdienu multilingvālajā pasaulē tiek atbalstīta ideja par vēsturisko minoritāšu valodas un kultūras saglabāšanu, taču reālā situācija katrā valstī izveidojas citāda. Tā atkarīga no daudziem faktoriem – minoritāšu iedzīvotāju skaita, dzimtās valodas apguves iespējām, lingvistiskās attieksmes dažādās vecumgrupās u. c. apstākļiem. Piemēram, Kazimiers Garšva (*Kazimieras Garšva*) secinājis, ka ārpus Lietuvas teritorijas izdzīvojušas tieši tās lietuviešu izloksnes, kurās tikusi atbalstīta un veicināta kultūra un izglītība dzimtajā valodā (Garšva 2011, 6).

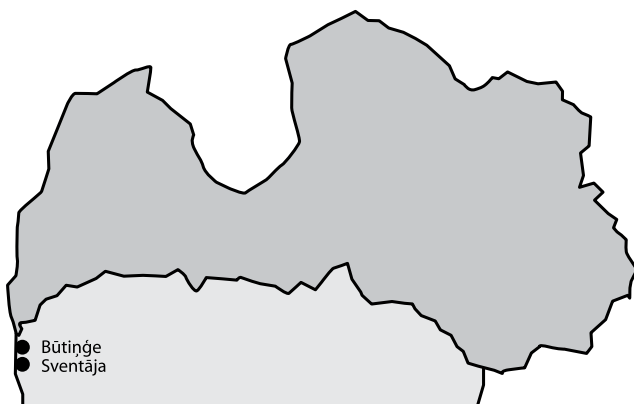
Viena no latviešu lingvistiskajām minoritātēm Lietuvā ir Sventājas izloksne, pie kuras pieder divu latviešu ciemu – Būtiņģes un Sventājas – iedzīvotāju valoda. Atrazdamās citas valsts pierobežā, tā visvairāk izjutusi pārmaiņas valodā, jo izloksnes lingvistiskais stāvoklis ir bijis cieši saistīts ar politiskajām izmaiņām teritorijā – 1921. gada 20. martā tika parakstīta robežkonvencija, pēc kuras Lietuva ieguva latviešu apdzīvotu teritoriju.¹ XX gs. pirmajā pusē Emīlis Melngailis lieto terminu *Aizrobežas Rucava* (Bal-

¹ Līdz 1921. gadam Sventājas un Būtiņģes ciemi pēc etniskā sastāva bijuši latviski: 1920. gadā Sventājā dzīvo 360 latvieši, 49 lietuvieši, 1922. gadā – 334 latvieši, neviena lietuvieša; Būtiņģē, kas līdz 1921. gadam ir bijusi Rucavas pagasta sastāvdaļa, dzīvo 600–700 latvieši, veidojot gandrīz 100 % latviešu īpatnību. (LVVA 1313/2/214/41; Mežs 2007, 169, 171; Straupeniece 2009, 290)

čus 2007, 213), tā norādot uz latviešu apdzīvotu ciemu palikšanu aiz Latvijas robežas. Mūsdienās Sventājas latviešu izloksne ir Lietuvas teritorijā vēsturiski izveidojies teritoriāls valodas paveids ar savām īpatnībām fonētikā, morfoloģijā, sintaksē un leksikā. No vienas puses, tā ir radniecīga vairākām Dienvidrietumkurzemes izloksnēm, piem., Dunikas, Nīcas, Rucavas izloksnēm, no otras puses, to ietekmē ziemeļzemaīšu izloksnes un lietuviešu literārā valoda.

Būtiņģes un Sventājas īss sociolingvistiskās situācijas raksturojums

Mūsdienās Būtiņģes un Sventājas ciemi iekļaujas Palangas pilsētas teritorijā un atrodas Lietuvas ziemeļrietumos pie Baltijas jūras (sk. 1. attēlu), veidojot kompaktu latviešu apdzīvotu teritoriju ārpus Latvijas.

1. attēls. Būtiņģes un Sventājas latviešu ciemu novietojums Lietuvas pierobežā

Četrus paaudžu laikā pēc Latvijas un Lietuvas 1921. gada 20. marta robežkonvencijas noslēgšanas pakāpeniski izmainās šo iedzīvotāju nacionālā, kultūras un lingvistiskā piederība jeb identitāte. Būtiņģes un Sventājas latviešu kopienas identitātes mainīgums saistāms ar daudziem procesiem sabiedrībā: gan iekšējiem (valsts iekšējā migrācija, iedzīvotāju etnisko proporciju izmaiņas, paaudžu novecošanās process, lietuviešu valodas īpatsvars u. c.), gan ārējiem (starptautiskiem) faktoriem (Latvijas un Lietuvas juridisku valodas un kultūrvides saglabāšanas dokumentu trūkums XX gs. sākumā, Latvijas atbalsta trūkums lingvistiskās situācijas uzlabošanā XX–XXI gs.).

Gandrīz veselu gadsimtu Būtiņģes un Sventājas latvieši bija nošķirti

no latviešu valodas attīstības procesiem Latvijā. To veicināja gan apgrūtināta robežšķērsošana dažādos laika periodos, gan latviešu skolu trūkums. Latviešu valoda kā atsevišķs priekšmets skolā tika pasniegts tikai līdz 1931. gadam (Straupeniece 2009, 293), tādēļ latviešu valoda tika apgūta mājas apstākļos no vecākiem un vecvecākiem. To apliecina arī dažādu paaudžu ieraksti, piem.,

vec. p.: *mums nemācīja ne vienas stundas latviski, visu lietaviski*² (dz. 1928);

vid. p.: *es, kad sāku iet skolā, nemācēju lietaviešu valodu* (dz. 1951);

jaun. p.: *pie mums skolā pavisam neviens nemācīja latviski* (dz. 1982).

Mūsdienās valodas sociolingvistiskās funkcijas pilda lietuviešu valoda, latviešu valoda galvenokārt saglabājusies kā ģimenes sarunvaloda.

Valodas arhaisko iezīmju saglabāšanās

XX gs. sociolingvistiskā situācija veicināja arhaisku iezīmju saglabāšanos valodā ne tikai vecākajā paaudzē, kā tas nereti ir fiksēts latviešu izloksnēs Latvijā, bet arī jaunākajā paaudzē. Marta Rudzīte rakstā „Latviešu valoda Kurzemē” ir atzīmējusi Kurzemes izloksnēm raksturīgās valodas īpatnības (Rudzīte 1995, 70–72), daudzas no tām mūsdienās vēl konstatētas Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā:

1) patskaņa **u** saglabāšanās līdzskaņu **v** un **b** priekšā vārdos **dubens**, **dui**, **suvēns**, **zuve**, piem.,

vec. p.: *māsa ir mācītjusēs dui gadus Latvijā / tagad jau irā duidesmit trīs gadi, kā ir miris / bijām prasījuši, lai suvēnus atveđ/ sūrītas, sālītas zuves pīrka;*

vid. p.: *tas ceļš dui metri ne vairāk / ar riteni divreiz, duireiz uz Palangu, uz turgu / kādus duisimt kilometrus iet tur tās viesnīcas / nuo rūcinātas ‘kūpinātas’ zuves taisa;*

jaun. p.: *kā ir, ka iet dubenā?/ bija aba dui ‘abi divi’ atbraukuši.*

2) īsu patskaņu pagarinājums tautosillabiska līdzskaņa **r** priekšā, piem.,

vec. p.: *ne Palangā visamis ir dārbs / es pasviežu ritini, kārtupeļu spanni;*

vid. p.: *kas valsts dārbus ir strāzdājuši, naudas navā / nepatika tā gārša;*

jaun. p.: *varēja juk ‘taču’ dzīvuot – izbrauca tālab, ka dārba nebij / kuo pats ustaisi, tas nau tik gāršīgi / cirta mežu, lika iekūrt tuo pīrti.*

3) plats patskanis **e**, **ē** darbības vārdu nenoteiksmē, piem.,

vec. p.: *mamma tik ģst vārīja un bērnus kavāja ‘auklēja’ / tagad visi neb-zina ne kuo ģģrbt, neb-zina, kuo ģst;*

² Transkripcijā atveidota divskaņa o [uo], plato patskaņu e [ɛ], ē [ɛ̃] un palatalizētu līdzskaņu g [g̟], k [k̟], l [l̟], n [n̟], r [r̟], t [t̟] izruna u. c.

vid. p.: *kā es šitādus kuokus palīdzēju traktūrā **iecelt**? / es tuo nevarēju **isturēt**;*

jaun. p.: *es jau neb-varu **pacelt** / es gribu labi **padusēt** nuo visa tā dārba / vaig saduomāt un **turēt** tā spēka.*

4) mīkstināts līdzskanis **r**, piem.,

vec. p.: *tā es visu laiku gāju **jūrā** / liela ēka bij, bet sagāza pa **kaŗa** laiku;*

vid. p.: *visa **jūra** ir izdalīta / nuogājām stallī – kā pēc **kaŗa**;*

jaun. p.: ***Juŗa** brālis strādāja skuolā / tāds **jūŗas** ūdenis irā.*

5) īpašības vārdu un apstākļa vārdu salīdzināmās pakāpes veidošana ar **juo**, piem.,

vec. p.: *kādreiz bija kazi kuo ‘kaut kā’ **juo citādāki** / kad biju **juo jauna**, cienīju braukt lig ‘līdz’ Liepājas / vieni labāki runā latviski, citi **juo švakāki**;*

vid. p.: *varēji piebraukt **juo klātāk** / es **juo šmuks** biju;*

jaun. p.: *katru dienu jābrauc, vasaru – vēl **juo biežāk** / tad jau biju **juo liela**.*

6) atgriezeniskie darbības vārdi ar formantu **-sa-**, **-si-**, **-s-** starp piedēkli un sakni, piem.,

vec. p.: *zēni **sasapazīstas** ar vietējams meitamis / mana tas znuots **pasataisījās** (māju) / rēti kumet ‘kad’ ietu tai Svētājā, tad **pārsavēlku** priekš divu nedēļu i maizes;*

vid. p.: *kuo es biju **apsaģērbis**? / ne-kas viņiem **neatsatikies**! / **sasataisījām** pie jūs braukt;*

jaun. p.: *tas ir skuoluotājs, kurš grib **aizsadziēvuot** ‘nopelnīt’ vairāk naudas / vaig iet blaku **atsagult** / Rucavā **buotē** duod pa Lietuvas naudu **nuosapirkt**.*

7) senie darbības vārdu pagātnes **-avā-** celmi, piem.,

vec. p.: *auklējām (brāli) tā kā lelli, **bučavām** visi / viens uotrs varbūt **dusm-avās** / deviņi bēŗni tur **dzīvavām**;*

vid. p.: *viņš pārnese maģu (suni), kad te **dzīvava** / pie jūs **tīrgava** drēbes / mana tēŗ **zvejava** jūrā;*

jaun. p.: *omammas zemi **sakārtavāt**? / t’ēŗis divarpus stundas stāvēja un viņu **šūpava**.*

8) senie darbības vārdu pagātnes **-ē-** celmi, piem.,

vec. p.: *daudzi **brauce** Latvijā dzīvuot, daudzums palika uz vietu dzīvuot / kāduos te laikuos vācietis **pajēme** Klaipēdu / tādu bērņēnu uz ruoku **nese**;*

vid. p.: *viņi tādas duobes **iskase** / **nebrauce** nuo Rucavas ne, viens mācītāŗ / viens ārsts **teice** – ai, nemirsi, nemirsi;*

jaun. p.: *visu ceļu brēce, sauce / nu tā tik teice – kavienu dabuisi / bij diži liela operācija, vede uz Vāciju.*

9) senais priedēklis **āz-** un prievārds **āz**, piem.,

vec. p.: *visas (dziesmas) jau ir āzmirstas / āztaisīja tuo ruobežu / man tās kājas sapinās āz drātēm;*

vid. p.: *viņš bij āzmidzis / bij ūdenis āzsalis / mēs tik maģ āzstrādājām;*

jaun. p.: *luogi bij āzkalti / tagad esu āzmirsusi.*

10) deklinējamiem vārdiem sastopama senā daudzskaitļa datīva galotne **-ms**, piem.,

vec. p.: *ne-kā neteice cilvēkams / cik vaig maksāt naudas traktoristams;*

vid. p.: *gribējām sazināt, vai latviešams dievkalpuojums būs / kas tās pa pēdams? / rāda tiems tūristams;*

jaun. p.: *isgāju laukā draugams pastāstīt / Vaikule latviešams tur-būt 'lai-kam' nepatīk?*

11) **-jo-** un **-ijo-** celmu arhaiskā daudzskaitļa instrumentāļa galotne **-is**, piem.,

vec. p.: *rāšuos, runāšuos ar ties suņis / ar visis tēvis 'ar vecākiem' atbrauce;*

vid. p.: *kad jau runā ar cilvēkis, uzreiz teic – kālab tev tāds vārds irā?*

jaun. p.: *mēs tik ar brājis runājam (latviski) / kuo ar draugis padarīji?*

12) personu vietniekvārdu daudzskaitļa datīva senās instrumentāļa formas **mumis** 'mums', **jumis** 'jums', piem.,

vec. p.: *mumis tā valuoda ir iedzimta / mumis tik latviski, tik lietuviski runāt / kuo jumis parādīt?*

vid. p.: *mumis jau vajag kapitālu remontu / es jautāju jumis;*

jaun. p.: *mumis ar māsu viena istaba / priekš mumis tas ir dārgāk / jumis irā liela mašina.*

13) nelokāmi piederības vietniekvārdi **mana**, **tava**, **sava**, piem.,

vec. p.: *viņa grib ismākt mana valuodu / bijām nuovārgušas ar tava vecuo-mammu tā kā suņi / katram cilvēkam sava liktenis ir;*

vid. p.: *tie mana nuotikumi / mēs turim sava runu / ar sava brālamis tā nedzīvuoju;*

jaun. p.: *šitie kaimiņi irā mana draugi / es pate mācuos pa sava nauđu / nau vērts tur sava nērvus bendināt 'bojāt'.*

Sventājas un Būtiņģes iedzīvotāji ir latviešu diaspora, kas atšķirtības periodā visās trijās paaudzēs ir saglabājusi tās gramatiskās formas valodā, kas bija raksturīgas aktīvā lietojumā Lejaskurzemē XX gs. sākumā vai mūs-

dienās retumis saklausīta tikai vecākās vai visvecākās paaudzes valodā.

Valodas izmaiņu raksturojums

Teritoriālā nošķirtība veicinājusi ne tikai arhaisku valodas īpatnību saglabāšanos, bet arī citas lingvistiskas izmaiņas izloksnē. Galvenokārt tas noticis kontaktvalodas, t. i., lietuviešu valodas iespaidā. Jāatzīmē, ka mūsdienās būtiņnieki un sventājnieki ir bilingvāli, tādēļ Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā ienāk ne tikai leksiskie lituānismi, bet arī fonētiskie, morfoloģiskie un sintaktiskie lituānismi. To atzīmējusi arī M. Rudzīte, uzsverot, ka bilingvisma ietekme vērojama gan leksikā, gan fonētikā un gramatikā (Rudzīte 1993, 34).

Valodas izmaiņas parasti visvairāk ir jūtamas leksikā, jo valodas vārdu krājums pieaug un tiek bagātināts uz lietuviešu valodas bāzes. Lituānismi var būt visu vārdšķiru vārdi, piem.,

- 1) lietvārdi *al'īvas* 'ceriņi', *braške* 'dārza zemene', *driežas* 'ķirzaka', *il'e* 'zīle', *kandis* 'kode', *kankōrežis* 'čiekurs', *ķausis* 'ola', *laiški* 'loki', *nīkštis* 'īkšķis', *sūrbel'e* 'dēle', *šīrše* 'sirsenis', *vaivarīkste* 'varavīksne', *varške* 'biezpiens';
- 2) īpašības vārdi *pagrin-dinis* 'galvenais', *tarptau-tinis* 'starptautisks';
- 3) vietniekvārdi *kas nārint* 'kaut kas', *kas nārs* 'kaut kas', *kazi kas* 'kaut kas', *kazi kāds* 'kaut kāds', *ņieks* 'nekas';
- 4) verbi *dingt* 'pazust', *rinkt* 'salasīt sev', *samdīt* 'līgt (darba spēku)', *šērt* 'barot';
- 5) apstākļa vārdi *daug* 'daudz', *greiti* 'ātri', *kazi kur* 'kaut kur', *kumit* 'kad', *kumit nārs* 'kaut kad', *kur nārint* 'kaut kur', *vi-sumit* 'vienmēr';
- 6) prievārdi *apie* 'par', *iki* 'līdz', *lig* 'līdz', *pagal* 'pēc', *po* 'pēc', *prieš* 'pirms';
- 7) saikļi *arba* 'vai', *jeigu* 'ja', *kāl* 'kamēr', *nars* 'kaut gan, kaut arī', *ņes* 'jo';
- 8) partikulas *lig* 'it kā', *ņegu* 'nekā', *tur-būt* 'varbūt', *vis-tiek* 'tik un tā'.

Parasti lituānismi adaptējas izloksnes fonētiskajā un morfoloģiskajā sistēmā, piem., *drēže* // *drēžis* 'ķirzaka', *ķausis* 'ola', *sūrbele* // *sūrbiele* 'dēle', *vārs* 'zirneklis', taču mūsdienās jaunākās paaudzes valodā biežāk dzirdami lituānismi, kuri saglabājuši lietuviešu valodas fonētisko izrunu un morfoloģisko formu, piem., *driežas* (liet. *driežas* 'ķirzaka'), *kandis* (liet. *kandis* 'kode'), *kankōrežis* (liet. *kankōrežis* 'čiekurs'), *lazdīnas* (liet. *lazdīnas* 'lazda'), *vōrs* (liet. *vōras* 'zirneklis').

Pārmaiņas ir konstatētas arī izloksnes **fonētikā** – atsevišķu līdzskaņu izruna tiek pielāgota lietuviešu valodas artikulācijai. Par jaunu parādību iz-

loksnē uzskatāma līdzskaņu **g, k, l, n, t** mīkstināšana pēc lietuviešu valodas parauga, kad līdzskaņi lietuviešu valodā tiek mīkstināti palatālu patskaņū **e, ē, i, ī** un divskaņū **ie** priekšā (Straupeniece 2011, 341). Līdzskaņu mīkstināšana īpaši vērojama vidējās un jaunākās paaudzes valodā, kura saziņā vairāk lieto lietuviešu valodu nekā latviešu, piem.,

vid. p.: *brāl'is tur dzīvava / viņa beidza magīstratūru Viļņū / vai tu nefil'mēji ? / ņekūr* (nebijām);

jaun. p.: *atbrauc mana brāl'is ar sievu / viņi atbrauca nuo Dānijas pie mūsu 'pie mums' / viņi tuo dienu isl'idojoja / ar mani tur-būt 'laikam' runāja ir latviski, ir l'ietaviski / tur irā keļi 'daži' burkāni un gurki / mūsu kuģi bija diži lieli / t'ē'is pēdis 'vēlāk' brauce tālāk uz Klaipēdu pie dārba.*

Kontaktvalodu ietekme jūtama arī izloksnes **gramatikā**, īpaši morfolģiskajā sistēmā. Te saskatītas tādas lingvistiskās iezīmes, kas vai nu līdz šim Kurzemes pierobežas izloksnēs nav fiksētas, vai lietuviešu valodas iespaidā ir īpaši paspilgtinājušās:

1) darbības vārdu iteratīvā (daudzkārtējas darbības) pagātne. Jauna parādība Sventājas izloksnē ir iteratīvās pagātnes izmantojums ar formveidošanas piedēkli **-dav-**. Lietuviešu valodā iteratīvā pagātne tiek lietota, lai apzīmētu darbību, kas pagātnē atkārtojas vairākas reizes – jo lielāks laika posms pagājis no darbības atkārtošanās, jo vispārinātāka ir iteratīvās pagātnes nozīme (DLKG 2006, 298). Tāpat kā lietuviešu valodā, kur iteratīvā pagātne tiek veidota no nenoteiksmes celma, piem., *āusti* 'aust' – *āuzdava*, *sakýti* 'sacīt' – *sakýdava*, *verpti* 'vērpt' – *verpdava*, arī Sventājā tā tiek veidota no nenoteiksmes celma (Straupeniece 2012, 118–119), piem.,

vec. p.: *mamma auzdava, vērpdava, adīdava;*

vid. p.: *kad bērni būdava, mēs teicēm leiši, viņi – kuršinieki / mēs visu laiku smiedavāmies;*

jaun. p.: *pie mammas braukdavām / maģš, kad būdavu, jūsu omammu atceru – bija ļuoti stipra sieviete, daudz dziesmu dziedādava / mamma bij dzīva, vienu citu vārdu ismācīdava.*

2) tādu atgriezenisko darbības vārdu biežāks lietojums, kam starp piedēkli un sakni ir formants **-si-**, piem.,

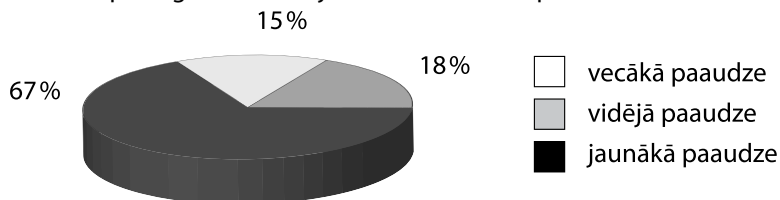
vec. p.: *pasiklausī, kuo cits prasa, ta prasi līdz tuo / mēs pasirunājāmies;*

vid. p.: *viņas tur apsistājas / kumit 'kad' tu atbrauksi pie manis pasirunāt;*

jaun. p.: *viņas tur apsistājas / viskuo pasidari pats / mumis 'mums' tā*

pasirādīja – *nau vērts maksāt / pēc baznīcas braucēm bildes pasitaistīt / o kur jūs sasitīksiet?*

Jau Jānis Endzelīns formantu **-si-** ir uzskatījis par lituānismu (Endzelīns 1951, 912) – tieši lietuviešu valodai ir raksturīgs atgriezeniskais formants **-si-** starp priedēkli un darbības vārda sakni, piem., *īsimilēti* ‘iemīlēties’, *susītīkti* ‘satīkties’, *užsikabīnti* ‘aizķerties, aizmesties (piem., *kājai*)’. Šo faktu var apstiprināt, vērojot formanta **-si-** lietojuma biežuma pieaugumu Sventājas izloksnē vairāku paaudžu valodā.

2. attēls. Atgriezenisko darbības vārdu formanta **-si-** lietojuma biežums Sventājas izloksnes trijās paaudzēs

Tātad iezīmējas tendence – jo jaunākas paaudzes pārstāvis ir teicējs, jo pieaug **-si-** lietojums starp priedēkli un darbības vārda sakni (vec. p. – 15 %, vid. p. – 18 %, jaun. p. – 67 %).

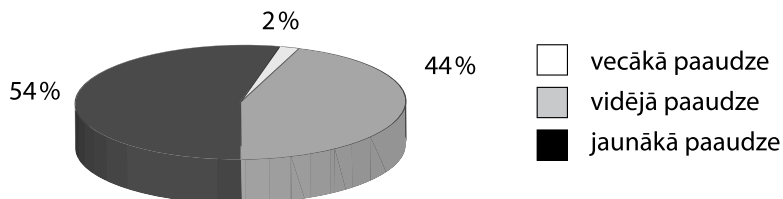
3) konstrukcijas ar darbības vārdu *turēt* + *nenoteiksme* lietojums vajadzības nozīmē

Ir pamanīts, ka būtiņģnieku un sventājnieku valodā pieaug konstrukciju darbības vārda *turēt* personu formas + *nenoteiksme* lietojums vajadzības nozīmē, piem.,

vec. p.: *ja esi latviešu baznīcā kristīts, turi piestādīt* ‘jāpiestāda’ → ‘jāparāda’ *dokumentus*;

vid. p.: *teicu, ka pie manis tur atbraukt* ‘jāatbrauc’ *viesi / izrādās – katru vienu turi pārbaudīt* ‘jāpārbauda’;

jaun. p.: *turi naudas viņiem duot* ‘jādod’ *uz-reiz / turi pasaskatīt* ‘jāpasakatās’ *intērnētā / tu turi ātri saduomāt* ‘jāsadomā’.

3. attēls. Konstrukcijas darbības vārda *turēt* personu formas + *nenoteiksme* lietojuma proporcijas Sventājas izloksnes trijās paaudzēs

Arī te novērojams – jo jaunākas paaudzes pārstāvis ir teicējs, jo pieaug konstrukcijas *darbības vārda turēt personu formas + nenoteiksme* lietojums, savukārt vecākās paaudzes valodā šī konstrukcija dzirdama reti (vec. p. – 2 %, vid. p. – 44 %, jaun. p. – 54 %).

4) vēlējuma izteiksme

Jaunākās paaudzes valodā novērots, ka pie formanta **-tum-**, līdzīgi kā lietuviešu valodā, reizēm pievienota attiecīgā personas galotne (sal. liet. *mes dīrbtume, stebētume, mókytume* LLV 648–649), piem., jaun. p.: *mēs visi tā bieži nesasatiktumem ne-kā tagad, kad opapa irā / mēs nebijām tādi labi draugi, ka mēs runātumem .. / mēs visi bieži netiktumemies.*

Konjugējamas vēlējuma izteiksmes formas nav fiksētas Dienvidkurzemes izloksnēs, tās galvenokārt izplatītas Dienvidlatgales un Dienvidrietumlatgales izloksnēs (sal. dsk. 1. pers. *byūtumēm* Kalupes izloksnē, Reķēna 2008, 345; *skritumēm* Nīcgales izloksnē Augšzemē, Teilāne 2006, 75), kā arī Zemgales sēliskajās izloksnēs, piem., Aknīstē, Biržos, Dignājā u. c. (Reķēna 2008, 346). Tātad jāsecina, ka vēlējuma izteiksmes forma ar **-tumem** Sventājas jaunākās paaudzes teicējas valodā ienākusi no lietuviešu valodas (sal. *nesasatiktumem* Sventājā; liet. *nesusitiktumēm*).

5) darbības vārda konstrukcijas ar priedēkli **nebe-**

Sventājas izloksnē līdzās nolieguma priedēklim *ne-* valodā ienāk un nostiprinās darbības vārdi ar priedēkli **nebe-**. Tas raksturīgs lietuviešu valodai, kad tiek noliegta ar pamatverbu izteikta bijusī darbība, kas vairs netiek turpināta, piem., *nebedīrbti* ‘vairs nestrādāt’, *nebesimókyti* ‘vairs nemācīties’ (sk. LLV 630), piem.,

vec. p.: *tēs bij slīmīgs, tur-būt ne,kūr nebe-dzīevuoja* ‘vairs nestrādāja’ / *o tagad nebe-gribu jau darīt / daudz kas lietaviešu tā nebe-ķērnājas / kā latviski nebe-mācīja, kuo ta mumis jāiet / vēlāk nebe-varēju isturēt / es teicu – neb-iešu, nebe-varu;*

vid. p.: *komunizma nebe-būs;*

jaun. p.: *pasiskatīt ne-kas vienreiz, bet vairāk duomājam – nebe-brauksim / sāka mūsu nebe-būt / pēdzis ‘vēlāk’ sāka kūp|t tā krāsne, nebe-cepe / nuo šuo laiku ņieka ‘neko’ laba nebe-paraksta / man vairs nebe-patīk.*

Šajā rakstā aplūkoti tikai daži no svarīgākajiem izloksnes pārmaiņu cēloņiem un to sekas, atklājot arhaisma un valodas inovāciju mijiedarbi. Norobežotība no Latvijas ir veicinājusi atšķirīgu valodas attīstības ceļu, salī-

dzinot ar pārējām Dienvidrietumkurzemes izloksnēm, – ir saglabātas senas fonētiskas un gramatiskas īpatnības, kā arī iegūtas jaunas iezīmes. Tādējādi var sacīt, ka Sventājas izloksnes savdabību, salīdzinot ar citām Dienvidrietumkurzemes izloksnēm, ir veicinājuši gan ārējie (izloksnes izolācija no latviešu valodas attīstības procesiem), gan iekšējie (valodu kontakti, ietekme) faktori.

Tomēr ir jāuzsver, ka **Būtiņģes un Sventājas latviešu valodas dzīvotspēja mūsdienās ir apdraudēta**. Trešā būtiņģnieku un sventājnieku paaudze, izveidojot jauktas ģimenes, pārceļas dzīvot uz lielākajām Lietuvas pilsētām – Klaipēdu, Kauņu, Viļņu, tādēļ latviešu valoda netiek nodota ceturtajai paaudzei. Atklāts paliek jautājums – kas veicinājis indivīda, viņa ģimenes, veselās dzimtas un teritoriālās kopienas piederības izjūtas maiņu un jaunus identitātes meklējumus?

1. Balčus, M. Pa E. Melngaiļa pēdām. *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Liepāja : LiePA, 2007, 213.–251. lpp.
2. Blinkena, A. Valodu saskares dažādie aspekti. *Valodas aktualitātes 1988. Akadēmika Jāņa Endzelina 115. dzimšanas dienai veltītā zinātniskā konference „Vietvārdi un personvārdi”*. Rīga : Zinātne, 1989, 22.–31. lpp.
3. *Dabartinēs lietuvīu kalbos gramatika*. V. Ambrasas, K. Garšva, A. Girdenis ir kt. Vilnius : Mokslo ir enciklopediju leidybos institutas, 2006.
4. Endzelins, J. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : LVI, 1951.
5. Garšva, K. Dabartinēs uzrībo lietuvīu šnektos ir Dievišķīgu šnekta. *Sociolingvistiskā dialektologija: baltu tarmju tyrimai*. Tarptautinēs mokslinēs konferencijos tezēs. Kaunas : VU KHI, 2011, 5–6 psl.
6. LLV – *Lietuviešu–latviešu vārdnīca*. J. Balkevičs, L. Balode, A. Bojāte, V. Subatnieks. Rīga : Zinātne, 1995.
7. LVDA – *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. B. Bušmane, B. Laumane, A. Stafecka u. c. Rīga : Zinātne, 1999.
8. LVVA 1313/2/214 – Statistiskas ziņas par iedzīvotāju etnisko sastāvu. *Latvijas Valsts vēstures arhivs*. 1313. fonds, 2. apraksts, 214. lieta.
9. Mežs, I. Palangas latviešu skaits XX gadsimta gaitā. *Ēlija. Sventāja. Šventoji*. Klaipēda : Klaipēdos universitetas, 2007, 169.–173. lpp.
10. Reķēna, A. Verbu formu paralēles latgaliskajās, Zemgales sēliskajās un kursiskajās izloksnēs. *Raksti valodniecībā*, I. Liepāja : LiePA, 2008, 335.–354. lpp.
11. Rudzīte, M. *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*. Rīga : Zvaigzne, 1993.
12. Rudzīte, M. *Latviešu valoda Kurzemē. Kurzeme un kurzemnieki*. Rīga : Latvijas Enciklopēdija. 1995, 69.–75. lpp.
13. Straupeniece, D. Politisko un lingvistisko attiecību mijiedarbība Sventājā un Būtiņģē pēc 1921. gada. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 13 (2). Liepāja : LiePA, 2009, 288.–299. lpp.

14. Straupeniece, D. Sventājas izloknes fonētiskās īpatnības. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 15 (1). Liepāja : LiePA, 2011, 335.–346. lpp.
15. Straupeniece, D. *Sventājas latviešu valoda – statika un dinamika*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares latviešu diahroniskās valodniecības apakšnozarē. Liepāja : Liepājas Universitāte, 2012.
16. Teilāne, I. Verbu lietojums Nicgales izloksnēs. *VALODA–2006. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XVI. Daugavpils : Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds „Saule”, 2006, 72.–79. lpp.

(Piltenes) izloksnes prestižs jaunākās paaudzes runātāju apziņā

Pētījumā aprakstīts (Piltenes) izloksnes prestižs jaunākās paaudzes – galvenokārt jauniešu – runātāju apziņā. Šis nosaukums dots iekavās, jo nevar viennozīmīgi sacīt, ka tikai Piltenē dzīvojošie jaunieši vērtē savu izloksni tā, kā tas atspoguļots šajā rakstā. Domājams, ka līdzīgi savu izloksni uztver arī citur Augškurzemē dzīvojošie jaunieši, varbūt pat Latgalē dzīvojošie.

Raksta pamatā ir materiāls, kas iegūts, intervējot un aptaujājot jauniešus (17–27 gadus vecus) Ziemeļrietumkurzemes mazpilsētā Piltenē, kur runā Kurzemes lībiskā dialekta tāmnieku izloksnē. Šādu apzīmējumu savai valodai Piltenē dzīvojošie jaunieši nepazīst, ir interesanti noskaidrot, kā savu runu uztver un vērtē viņi paši.

Jaunākās paaudzes runātāju attieksme pret savu izloksni analizēta tādēļ, ka viņi ir tās nesēji nākotnē. Lielā mērā izloksņu pastāvēšana ir atkarīga no jauniešu attieksmes pret savu runu. Ja viņi to atzīs un lietos, dialekti tik ātri neizzudīs.

Latviešu dialektoloģijā tradicionāli tiek pētīta vecākās paaudzes runātāju valoda un arhaiskās izloksņu parādības. Šis raksts neatspoguļo valodas vēstures pētījumus, bet gan sociolingvistiskus novērojumus par izloksņu lietojumu, kas arī ir vērtējams kā darbs dialektoloģijā. Aija Janelsiņa-Priedīte šajā sakarā raksta, ka „sociolingvistika ir viena no jaunākajām valodniecības nozarēm, kura sākumā bija ļoti cieši saistīta ar dialektu pētniecību, tikai varbūt mazliet citādā plāksnē, nekā mēs tradicionāli domājam par dialektoloģiju.” (Janelsiņa-Priedīte 1991, 86) Vērts pieminēt, ka Dace Markus, arī nodarbojoties ar līdzīga rakstura pētījumiem, raksta: „Daļēji šie pētījumi robežojas ar Latvijā tradicionālo dialektoloģijas jomu, tomēr dažādu vecuma grupu valodas izpēte tiek veikta plašāk, ņemot vērā sociolingvistiskas atziņas, analizējot arī starpkultūru sakarus, izglītības un kultūrvidi, kurā informanti dzīvo. Šajā jomā Latvijā vēl ir daudz neapzināta, tādēļ pētījumiem ir ļoti plašas iespējas un tie tiek turpināti.” (Markus 2009, 203)

Izloksnes prestižs jauniešu apziņā ir interesants izpētes objekts zinātniekam, kam rūp izloksņu pastāvēšana, kurš zina, ko tās sevī glabā un ka tām ir liela vērtība.

Intervijas ar jauniešiem, kuri dzīvo Piltenē, ierakstītas diktofonā ne vien tādēļ, ka tā ir ērtāk, bet galvenokārt tāpēc, lai izvērtētu jauniešu runu

nosacīti oficiālā sarunā un salīdzinātu to ar runu ikdienišķā situācijā. Diktofona klātbūtne intervijas laikā netiek slēpta. Lai gan jaunieši tiek mudināti runāt tā, kā ikdienā, tāpat ir jūtams mulsums, kas atspoguļojas valodā, tiek domāts par to, ko saka, cilvēks maina savus runas paradumus. Jāpiebilst, ka intervētājs runā savā dzimtajā izloksnē – Piltenes izloksnē, kas dabiskā situācijā rosinātu arī informantus runāt izloksnē. Svarīgi, ka intervētie jaunieši ir personīgi pazīstami ar intervētāju. Viņu izteikumi rakstā tiek attēloti tādi, kādi tie ir, proti, ar visām izloksnes īpatnībām.

Citur Latvijā un ārzemēs dzīvojošie piltenieki aptaujāti elektroniski, kas mūsdienās ir ērts un ātrs veids, kā iegūt informāciju. Vienīgais trūkums, ka nav iespējams dzirdēt cilvēka runu, kas ir nepieciešama pētījumiem dialektoloģijā. Sociolingvistiskiem novērojumiem šāda metode ir derīga.

Ar interviju un aptauju palīdzību nepieciešams noskaidrot, vai jaunieši apzinās izloksnes nozīmi un vērtību. Pēc tās iespējams noskaidrot izloksnes dzīvotspēju, kas ir atkarīga no tā, vai jaunākās paaudzes runātāji apzinās un kopj savu izloksni.

Ventiš?

Valoda ir viens no identitātes izteicējiem, tādēļ ir nepieciešams noskaidrot cilvēka piederību savai izloksnei, vai viņš to savā runā apzinās un lieto.

Kā jaunieši sevi identificē un kā sauc savu runu/valodu? Zināms, ka tautā cilvēkus, kuri dzīvo Ventspilī un tās apkārtnē, dēvē par *ventiņiem*. Vai viņi paši arī sevi tā sauc?

Jaunietis bieži vien apmulst, ja jautā par viņa identitāti: *Es nezīn... Droš vien ari kaut kas ir no ventiņ. Ai, droš vien kaut kas ir, kaut kas nav. Par tād baigo, man liekas, nē. Es domāj, ka ir tād, kas runa vēl venteniskāk, nekā es. Nu, kau ko es runāj. Nu, varbūt, ka es ir ventiš. Jokoties gan saka: „Jā, es i riktīgs ventiš!”*

Cits sevi uzskata *mazliet par ventiņu: Es mazliet uzskat sēv pa ventiņ tapēc, ka biež vien nākas noraut galotns.*

Jauniešiem ir savs priekšstats par to, kas ir tāmnieku izloksne, sakot, ka tādu *īstu* praktiski neviens vairs nelieto:

Tiru ventiņu valodu vairs lieto un zin tik retais Ventspils novadnieks. Personīgi es napazistu nevienu, kurš runātu tirā ventiņu valodā. Protams, ir pali kuši daudz vārdu, kurus mēs ikdienā lietojam, kas ir nākuši no ventiņu valodas. Savā runā izmantoju dažus ventiskos vārdus, jo es esmu šai reģionā dzimis un tā ir mana iezīme.

Senā izloksne ir pavisam cita lieta, to es tiešām varētu nosaukt par valodu un pareizu ar visu, kas tajā ir, taču tā jau nav līdz mums saglabājusies un tagad ventiņu valoda skaitās vienkārši galotņu noraušana, kā visi runā.

Paklausoties cilvēkus, kas tiešām tīri ventiņiski runā, ir reizēm pat grūti saprast.

Lielākā daļa aptaujāto un intervēto jauniešu tāmnieku izlokšnes, kas tiek runātas Ventspilī un tās apkārtnē, sauc par *ventiņu valodu*, daļa arī par *ventiņu dialektu*: *Ventiņi runā latviešu valodā, ventiņu dialektā.*

Pēc jauniešu teiktā Kurzemes lībiskā dialekta izlokšnes, kas tiek runātas Ventspils apkaimē tautā visbiežāk sauc par *ventiņvalodu*, reizēm arī par *ventiņdialektu*, retāk par *ventiņizloksni*. Šī dialekta runātāji paši sevi sauc par *ventiņiem*. Cits, kurš runā Piltenes izloksnē, saka, ka runā *pa ventiņ*, cits *venteniski*, cits *ventiņiski*, cits *ventiniski*, cits *ventiņvalodā*. Cits vēl tuvāk raksturo savu runāšanu, sakot, ka runā diezgan *venteniski*, riktīgi *venteniski* vai *venteniski, bet ne līdz galam*.

Ir jaunieši, kuri sevi saista vairāk ar Kurzemi, nekā ar Ventspilī, tā piem.: *Es sevi vairāk identificētu ar Kurzemi kā tādu, ar ventiņiem ne tik ļoti. Es, protams, ar atvērtu muti klausos tantiņās un sievās, kas māc dialektā runāt ļoti labi. Pārsvārā visi mūsdienās jau tikai norij tās galotnes, daudzi vecvārdi ir pazuduši.*

Lielākajai daļai nav izpratnes, kā šis dialekts ir cēlies. Tas vairāk interesē valodniekus un novadpētniekus, arī skolotājus. Vienkāršā tauta savai runai ikdienā nepievērš uzmanību, viņiem tā šķiet pašsaprotama. Tādēļ arī grūti atbildēt uz jautājumiem par viņu valodu. Ir izveidojies stereotips, ka *ventiš* savā runā norauj tikai galotnes un nekā cita sevišķa tajā nav. Taisnība jau ir, bet dialektologs patiesi apzinās, kas ir izlokšnes, jo spēj novērtēt valodas īpatnības.

(Ne)pareizi?!

Runāt literāri nozīmē runāt pareizi, pareizāk? Tas ir stereotips. Lielākā daļa jauniešu uzskata, ka runā bez galotnēm un neko vairāk savā izloksnē nesaklausa. Ja runā bez galotnēm, tātad tā nav *pareiza* runa. Rīgā runā ar galotnēm, tātad tā ir *pareizā* latviešu valoda, paraugs visiem tās paveidiem.

Jauniešu izteikumi, kas raksturo viņu runāšanu:

Pareizi, bet reizēm spraucas venteniskums ārā.

Ventiņu izloksne nav nepareiza, bet nepareizāka. Rīgas skaitās literārā vai kā to sauc.

Kā vajadzētu runāt?! Nezinu. Kā katram pašam tik un liekas vieglāk, piemērotāk. Tomēr es esmu par runāšanu ar galotnēm, jo tas arī izklausās pareizāk, cilvēks automātiski liekas izglītotāks.

Es to varbūt nenosauktu par runāšanu pareizi, esot citviet – tas drīzāk ir tāpat kā mazam bērniņam, kas sāk mācīties runāt tā, iespaidojoties no apkārtējās vides. Tā arī cilvēkiem dialekts lēnām var mainīties.

Liekas, ka oficiālas iestādes varbūt vajag pareizāk.

Man šķiet, ka nu jau vairs jaunieši nekaunas runāt ventiniski, protams,

tie, kas aizbrauc, cenšas runāt pareizi, bet nu tas katram ir individuāli.

Nezinu, vai pamatskolā, bet vidusskolā es jau sāku runāt pareizi.

Man nepatīk, ka saka pareizā valoda, tā ventiņvaloda jau nav nepareiza, labāk būtu teikt – literārā valoda.

Runāšana *pareizi* ir apzīmējums literārajai valodai, ja jaunietis citu nezina. Mācību iestādēs vajadzētu skolniekiem vairāk sniegt priekšstatu, kas ir literārā valoda un kas ir izloksnes.

(Piltenes) izloksne skolā

Kādas izloksnei ir attiecības ar literāro valodu skolā?

Par to, vai skolotājiem ir jārunā literārajā valodā, jaunieši pārsvarā domā – jā: *šausmīgi griežas ausīs, ja skolotājs runā venteniski, skolotājam jā-rāda piemērs vai viņiem jādod priekšstats ir, kā runat īst pareiz.*

Vai skolnieks ar skolotāju runā literārajā valodā?

Pārsvarā runā izloksnē, bet ar latviešu valodas skolotāju gan esot jārunā *pareizi*: *Ar skolotājiem cenšas runat ar visam galotnem. Tapēc, ka es zin, ka latvieš valods skolotaj piekšas pie to, ka nerunajam pareiz. Tapēc, ka viņ pras no mums literāro valod, lai varet sazinaties tā, lai pārejie saprot.*

Skolnieks ar skolnieku runā izloksnē. Iebraucējam gan nākas iekļauties vietējo skolnieku sabiedrībā, jo atšķirības viņa runā ātri tiek pamanītas, bet ar laiku viens otra runu atzīst, notiek piemērošanās. Piltenieks uzskata, ka nav vajadzīgs ilgs laiks, vien dažas nedēļas, lai sāktu runāt vietējo izloksnē. Par kādu skolasbiedru no Vidzemes saka: *Viņš atbrauc no Smiltens, viņš runaj ar visam galotnem, tik nepierast un mēs arī mēģinaj tā runat. Nevarēj. Pārs teikums varej, bet nu tā uzreiz jau pāriet automātisk uz sāv akcent. Viņš runa tagad arī tāpatas. Otraja nedēļa jau bij tād vārd, kuriem rauj nost.*

Dažam literatūras stundās pietrūcis mācību materiāla izloksnē: *Neateros, ka literatūras stundās būtu lasījuši kādu dzeju vai pasakas venteniski. Protams, ka skolotājiem bērniem jā māca vērtības, bet to neuzspiežot, jo nevar iemācīt lāci dejot. Un, vēl jo vairāk, ja tas tiek uzspiests – tas nekādu prieku nesagādā.*

(Piltenes) izloksne svešā vidē

Nereti jauniešis, kurš plāno studijas Rīgā, sev jautā: kā es tur runāšu, vai mani sapratīs, vai neizsmies, ko par mani domās? Parasti tas atrisinās pats no sevis, jo cilvēks ir būtne, kuram piemīt elastīga domāšana, kā arī spēja pielāgoties, ja tas ir nepieciešams. Parasti pielāgošanās notiek automātiski: *Man nebija īpaši jācenšās. Grūtāk ir runāt venteniski, nekā pareizi.*

Vai būtu jāpielāgojas rīdzinieku runai?

Vidusskolniece, kura nākotnē plāno studēt Rīgā, saka: *Nē, es var arī izcelties. Ja patīk izcelties, var izcelties. Es nekaunas no sāv valods. Ja kaunas*

no sāvs valods, tad pavisam cit liet, bet es uzskat, ka nevajadzēt kauneties no valods. Tapēc es droš vien izceltos.

Jaunieši savu personību veido arī ar valodas palīdzību, izvēlas atbilstošus izteiksmes līdzekļus, lai izceltos citu starpā vai lai iekļautos vienaudžu kolektīvā. „Viens no galvenajiem uzdevumiem jauniešu vecumposmā ir meklēt un atrast savu personisko un sociālo identitāti, kur viens no komponentiem ir arī valoda. Jauniešu identitātes meklējumus ietekmē viņu piederība pie vienaudžu grupas un pie kādas no jauniešu subkulturām.” (Ernstson, Tidriķe 2006, 8)

Runāt izloksnē vidē, kur runā literārajā valodā, piem., Rīgā, jaunietim ir izaicinājums, jo viņam ir svarīgi, lai ir pieņemts, nevis nesaprasts vai izsmiets. Ir jābūt drosmīgai un spēcīgai personībai, lai izloksni savā runā saglabātu.

Jaunietis ne vienmēr grib rādīt to, no kuras vietas Latvijā viņš nāk, tāpēc cenšas maskēties, pielāgojoties vairākuma valodai. Nereti tas izdodas dabiski un pēc runas nevar noteikt viņa reģionālo piederību: *Nezinātājs uzreiz nevar pateikt, ka esmu no Ventspils, visi parasti brīnās. Jautā: kāpēc tu runā ar visām galotnēm?! Tā tas ir bieži.*

Cits uzskata par vajadzību pielāgoties tai runai, kas dominē konkrētajā vidē: *Varbūt ir kaut kāda daļa cilvēki, kam grūti uztvert citu dialektu. Ja esi vidē, kur visi tā runā, tu gribot negribot arī sāk runāt pareizi.*

Ir bijuši arī kuriozi gadījumi, kad rodas pārpratumi, piem., cilvēkiem grūti uztvert kādu izloksnes īpatnību: *Zin, ka sāk runāt ar šitiem te, ka ir, ka tie dzimum, ka vis ir vienād, ka tie viš, viš, viš, ka sāk runāt. – Pa ko tu īst runa, kāds dzimums tad tas bij? – Es tik: viš, viš, viš, viš, viš, neko nevar saprast. Tad ir, ka jāsāk stāstīt no jaun bez maz vai, tev jāsāk domāt ir, pa ko tu runā, tad tev galotns jāliek kārtīg klāt, lai tu var saprast.*

Jauniete, kura studē Valmierā, uzskata: *Ja cilvēki nepielāgosies vairākuma valodai, tad kaut kādā mērā viņi var tikt izolēti no notikumiem sabiedrībā.*

Ir jaunieši, kuri pielāgojas citu runai, bet ir tādi, kuri spēj saglabāt izloksni savā runā arī vidē, kur dominē latviešu literārā valoda: *Rīgā es necenšos pielāgoties nevienam runas stilam.*

Cits Rīgā runā savā izloksnē, cits *pareizi*, aizbraucot uz Pilteni, savā izloksnē, cits turpina runāt literāri arī vecāku mājās: *Tagad es runāju ar visām galotnēm arī tad, kad es esmu Piltenē. Ja es pavadu mājās ilgāk par trim dienām, tad sāk kaut kas pielipt vairāk, jo dažreiz arī Rīgā dzīvojot sanāk galotnes noraut, bet tas ir ļoti reti.*

Ir zināms, ka izloksnes mēdz atgriezties cilvēka runā. To novērojusi valodniece Benita Laumane: „Valodas pēctecība (relatīvo arhaismu, seniskāku formu saglabāšanās) skaidrojama arī ar cilvēka atmiņas īpatnībām. Kā zināms, gados vecākiem cilvēkiem nereti traucēta aktuālā atmiņa (neatceras

norišu secību), bet prevalē ilgstošā atmiņa (labprāt stāsta bērnības notikumus). Ar šīm atmiņas īpatnībām laikam izskaidrojams arī tāds fenomens, ka teicēji, kas jau runā literārajā valodā, vecumā pāriet uz dialektu, runā izloksnē." (Laumane 2007, 377)

Ja cilvēks atgriežas dzīvod savā dzimtajā vietā no vides, kur dominē literārā valoda, parasti viņš atkal sāk runāt savā izloksnē. Tā uzskata arī viens no intervētajiem jauniešiem: *Ja tu neatbrauc, tad arī tu nepārslēgsies vairāk, pazudīs tad tas tev. Bet, protams, ja tu uzturēsies šeit atkal ilg, tev atkal parādīsies viņš ātrāk vai vēlāk.*

Ko jaunieši domā par citiem dialektiem?

Jauniešiem interesanta šķiet latgaliešu valoda: *Man patīk viņiem tā valod, interesant. Es ar gribet kādreiz iemācīties.* Cits saka: būtu interesanti, ja pie mums atbrauktu latgalietis un parunātu savā dialektā. Uz jautājumu – kurā izloksnē tu sazinātos ar vīru latgalieti? – kāda jaunie atbild: *Ja es apprecētos ar latgali, es riktīgi iemācītos latgaliešu valodu, jo man viņa ļoti patīk.*

Ir arī pretējs uzskats par dialektiem, to saka jaunie, kura nav dzimusi pilteniece un runā literārajā valodā: *Man latviešu valoda ir, bija un būs vienīgā īstā valoda un visas izloksnes, manuprāt, tikai kropļo to. It sevišķi jau latgaliešu dialekts.*

Cilvēki ir raduši domāt un izteikties stereotipos. Pamatā tas ir neinformētības un neizglītības dēļ. Nereti cilvēkiem latgaliešu valoda saistās ar slāvu valodām, aptaujātajai jaunietei konkrēti ar krievu, poļu, arī lietuviešu valodu, tādēļ viņa uzskata, ka tā nav īstā latviešu valoda. Tātad, viņasprāt, latgalieši nav latvieši, tā ir cita tautība, kura, to nosaukt nevar.

Arī A. Janelsiņa-Priedīte ir rakstījusi par cilvēku attieksmi pret dialektiem: „Dialekta prasme, izņemot valodniecību, nekad nav uzlūkota par bagātību, dialekta runātājiem nereti bijusi jāizcieš citu nicināšana un apsmiekls. Arī vēl šodien dialektā runājošos bieži vien uzskata par neizglītotiem.” (Janelsiņa-Priedīte 1991, 86)

Daļa jauniešu uzskata, ka dialekti kropļo valodu, bet citi domā, ka tiem ir jāpastāv, jo tie veido identitāti. Pēc izloksnes, kurā cilvēks runā, var noteikt vietu, kur cilvēks ir dzimis un audzis. Ja viņš negrib izpaust savu piederību, viņš savā izloksnē nerunā. Ja lepojas ar vietu, no kurienes cēlies, tad runā savā izloksnē, būtiski ir pareizi pasniegt savu runu: *Cilvēks, kurš runā bez galotnēm, liekas lauķis. Es zinu, ka tas izklausās briesmīgi un tas ir vairāk kā stereotips iegājies, bet tāda ir pirmā asociācija, lai gan bieži arī atkarīgs no tā, kas un kā runā, kā tas cilvēks pats sevi pasniedz ar savu runu.*

(Piltenes) izloksne nākotnē

„Protams, dažāda veida unifikācija – vienotas skolu programmas, oficiālie komunikācijas līdzekļi (radio un televīzijas programmas, internets), cilvēku mobilitātes rezultāti u. c. no novadu savdabības viedokļa ir darbojušies nonivelējoši, tāpēc pētāmajā teritorijā mūsdienās vairs nav daudz to ģimeņu, kurās izloksnes tiek runātas ikdienā, tomēr ir tādas, kurās izloksne skan ģimenē, sarunās ar radiem, kaimiņiem, strādājot mājās, laukā vai plāvā, arī tirgū.” (Markus 2009, 203)

Piltenē, tāpat kā t. s. Malēnijā un citur Latvijā, izloksne nonivelējas. Kaut arī tā vēl joprojām tiek lietota kā ģimenē, tā ārpus mājas, literārās valodas ietekme ir neizbēgama.

Lai gan izloksnes arvien straujāk pietuvinās literārajai valodai, jaunieši grib izloksni savā runā saglabāt: *Es grib, lai saglaba tapēc, ka, ja, piemēram, viņ izmirs tā valod, tas nebūs ta ka tā iezīm, ka tie i tieš ventiņ, nu, nepazīs tā. Ja būs tikai vien valod, tas nebūs interesant vairak.*

Viena no intervētajām vidusskolniecēm ar skaidru apziņu saka, ka runās savā Piltenes izloksnē, cik vien būs iespējams, arī dzīvojot Rīgā: *Es doma, ka es runat tāpat, kā te. Es censtos runat Rīga literār vai, ja nu, piemēram, darbvieta man to prasit, bet, ja man to neprasit, es runat ta, ka es runa, es censtos nepazaudēt to valod. Viņa nekaunas no savas izloksnes, viņa ar to lepojas: Es itin nemaz nekaunas. Ta ka citreiz runa ar kādiem rīdziniekiem, viņ citreiz tā humor pēc pasak: tev tāds divains akcents ir, bet man atkal liekas divains viņ akcents, ka viņ runa ar visam galotnem un tik pareiz.*

Vai saglabāsies?

Vajadzēt jau ilg saglabaties. Ja mēs turpinas runat tā, tad jau viņai vajadzēt ilgāk saglabāties. Bet, ja viņ tā nelietos vairs ikdiena, tad viņ izmirs.

Tie, kas jau te paliks, viņ jau arī tā runās, viņiem nekas nemainīsies.

Kāpēc tad dialekti līdz mūsdienām ir padzēsušies? Jo cilvēki no atsevišķām vietām nav varējuši saprasties viens ar otru. Bet es to nesauktu par apdraudējumu izloksnēm, ja vienas kopienas cilvēki prot savu identitāti kaut kādā mērā cienīt un saglabāt pa savam. Man liekas, ka jaunieši pielāgojas – ja jārunā tā, tad jārunā.

Būtiska ir pašu runātāju attieksme pret savu izloksni. Ne viens vien jauniešis lepojas par savu izloksnes prasmi:

Es runāju kā kuru reizi, citreiz piedomāju, citreiz vispār nē un laižu vaļā ventiņu valodu un maucu visas galotnes visiem vārdiem nost, plus vēl ar uzsvāru.

Neteikšu, ka kaunos no šī runas veida, patiesībā, pat mazliet lepojos, jo bieži cilvēki no citām Latvijas pusēm prasa, vai māku, un tad es māku. Nav jau tā senā un istā ventiņu izloksne, bet tomēr.

Zini, ir tā, ka ikdienā cenšos runājt neapēst galotnes. Taču, kad esmu mājās, vai kā garšo!

Jo vairāk jauniešu novērtēs savu izloksni un to lietos, jo ilgāk tā pastāvēs. Protams, tā vairs nebūs tāda, kāda tā saklausāma vecākās paaudzes runātāju valodā. Būtiski ir saglabāt to, kas mums vēl ir. Izloksnes vajadzētu popularizēt kultūras līmenī, rīkojot dažādus pasākumus, izdodot literatūru un dibinot speciālas biedrības.

1. Ernstsone, V., Tidriķe, L. *Jauniešu valoda*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006.
2. Janelsiņa-Priedīte, A. Mazliet par sociolingvistiku. *Valodas aktualitātes-1990*. Rīga : Zinātne, 1991, 86.–107. lpp.
3. Laumane, B. Rucavas izloksnes dzīvotspēja. *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Liepāja : LiePA, 2007, 363. –378. lpp.
4. Markus, D. Kāpēc pētīt dažādu vecuma grupu valodu? *Letonikas trešā kongresa zinātniskie raksti*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2009, 195.–210. lpp.

VALODAS KONSULTĀCIJAS

Pareizrakstība

- **Kā pareizi rakstīt *Kolorādo* vai *Kolorado* vabole?**

„Kaitēkļa dzimtene ir Ziemeļamerika, kur tas atrasts jau 1924. gadā. Kad kartupeļus sāka audzēt masveidā, kaitēklis plaši izplatījās **Kolorādo** štatā, no tā arī radies nosaukums.” (*Jaunā eponīmu vārdnīca*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra 2012, 88. lpp.; sk. arī <http://termini.lza.lv>, skatīts 03.09.2012.)

- **Kā pareizi rakstīt: *šķērna* vai *šķērma* dūša?**

Šķērms – 1. ‘tāds, kas izraisa nepatīkamu nenoteiktas garšas sajūtu. Tāds, kas rūgstot, skābstot ir sabojājies’; 2. *sar.* ‘nepatīkams, nelabs (par psihisku vai fizioloģisku stāvokli)’; 3. *sar.* ‘nelaipns, skarbs, īgns’ (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 7₂ sēj. Rīga : Zinātne, 1991, 362.–363. lpp.).

- **Kā pareizi rakstīt: *preperāts* vai *preparāts*?**

Vārds aizgūts no vācu valodas vārda *Präparat* < lat. *praeparatus*, tāpēc latviešu valodā tas rakstāms **preparāts** (*Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca*. Rīga : Avots, 1995, 631. lpp.; *Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005. 631. lpp.).

- **Vai vārds *inkaso* latviešu valodā jāraksta ar vienu vai diviem s burtiem?**

Bankas operācijas apzīmējums aizgūts no itāļu valodas vārda *incasso*, taču latviešu valodas pareizrakstība šādu līdzskaņu dubultojumu nepieļauj tātad **inkaso**.

- **Kā ir pareizi: *desmitām reižu* vai *desmitiem reižu*?**

Vārdi *desmits*, *simts*, *miljons*, *miljards* lokāmi kā 1. deklinācijas vārdi. „Tikai vīriešu dzimtē ir numerāļi *desmits*, *simts*, *tūkstotis*, *miljons*, kas dzimti, kā tas raksturīgs substantīviem, nemaina saistījumā ar sieviešu dzimtes substantīviem, piem., *desmitam grāmatu*, *simtam meiteņu*, *tūkstošiem lappušu*, *miljons reižu*.” (Paegle, Dz. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. Rīga : Zinātne, 2003, 68. lpp.)

Tātad minētie skaitļa vārdi lokāmi un lietojami kā vīriešu dzimtes vārdi: *desmitiem reižu*, *simtiem balsu* (ne *desmitām reižu*, *simtām balsu*).

- **Kā ir pareizi: *hidrogenēti tauki* vai *hidroginēti tauki*?**

Kā norāda akadēmiskā terminu datubāze *AkadTerm*, pareizais tauku nosaukums ir ***hidrogenēti*** tauki. (<http://termini.lza.lv/term.php?term=hidrogenetitauki&list=hidrogenetitauki&lang=LV>, skatīts 03.09.2012.)

- **Kā pareizi rakstāms valsts nosaukums: *Islande* vai *Īslande*?**

Latviešu valodas ekspertu komisijas Vietvārdu apakškomisija 2006. gada 21. marta sēdē apstiprināja 196 pasaules valstu un 48 teritoriju nosaukumus latviešu valodā. Šajā sarakstā tika norādīts, ka Īslandes Republika (ar garu patskani *ī*) precīzāk atbilst nosaukuma izrunai un rakstībai oriģinālvalodā. Taču, kā zināms, sabiedrība šo jauninājumu uzņēma dažādi, arī vairāki valodnieki norādīja, ka tam nepiekrīt. Laiku pa laikam Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijai tika lūgts pārskatīt šo lēmumu.

Jautājums par Leduszemes (*Lyðveldið Ísland*) nosaukuma pareizrakstību latviešu valodā tika skatīts vairākās Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas sēdēs, kurās tika rasti argumenti gan par labu biežāk sastopamajam (pēdējo gadu desmitu laikā biežāk lietotajam) variantam *Islande*, gan rakstījumam ar garo patskani *ī*, proti, *Īslande*, kā tā tika ieteikta 2006. gadā.

2011. gada 15. jūnija sēdē Latviešu valodas ekspertu komisija secināja: kaut gan no lingvistiskā viedokļa pareizāks būtu šis valsts nosaukums ar garo *ī*, tomēr, ievērojot tradīcijas citvalodu ģeogrāfisko nosaukumu atveidē, par pilnīgi atbilstošu latviešu valodas normām uzskatāms arī variants *Islande*.

Tāpēc patlaban spēkā ir abi rakstības varianti: ***Islande* un *Īslande***.

- **Kā pareizi rakstīt Francijas un Lietuvas prezidentu uzvārdus?**

Plašsaziņas līdzekļi dažādi raksta (un izrunā) Francijas prezidenta uzvārdu: *Ollands*, *Olands* vai *Olāns* (oriģinālvalodā *François Hollande*). Līdzīga nekonsekvenca vērojama arī Lietuvas Valsts prezidentes uzvārda rakstībā: *Daļa Gribaускаite* un *Daļa Gribaускаite* (oriģinālrakstībā *Dalia Grybauskaitė*).

Jāatgādina, ka latviešu valodā īpašvārdus atveido pēc izrunas, iekļaujot tos latviešu valodas gramatiskajā sistēmā. Juridiski šo normu nosaka Valsts valodas likuma 19. panta 3. daļa un Ministru kabineta noteikumi Nr. 114 „Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju”.

Saskaņā ar franču īpašvārdu atveides noteikumiem līdzskanis *h* un beigu patskanis *e* netiek atdarināts, tāpēc prezidenta uzvārds latviešu valodā ir atveidojams ***Fransuā Olands***. Šādu jaunā prezidenta uzvārda raks-

tību (un attiecīgi izrunu) apstiprināja arī franču valodas speciālisti Latvijas Universitātē, Latvijas Kultūras akadēmijā un Francijas Kultūras centrā.

Savukārt, runājot par kaimiņvalsts prezidenti, jāzina, ka lietuviešu patskanis *y* latviešu valodā atveidojams kā garais patskanis *ī*, tātad Lietuvas Valsts prezidentes uzvārds latviešu valodā atveidojams ***Daļa Gribaускаite***.

• **Kā pareizi rakstāms Atēnu filozofa vārds: *Sokrats* vai *Sokrāts*?**

Iespējams, ka grieķu valodā lietotais uzsvars vārdā *kratos* (uzsvērtā zilbe '*kra*' vārdos *So-kra-tēs*, līdzīgi arī *Hi-po-kra-tēs*) bijis par pamatu garā patskaņa izrunai (un attiecīgi rakstībai) latviešu valodā, taču gramatiska pamatojuma tam nav. Oriģinālvalodā vārds *kratos* (tulkojumā 'vara') tiek izrunāts ar īsu *a*, tāpēc vārdos ***Sokrats*** (līdzīgi arī ***Hipokrats***) nav nekāda pamata lietot garumzīmi.

• **Presē sastopami dažādi gadu desmitu pieraksta veidi: 60-tie, 60.-gadi, 60tie, 60.-tie u. tml. Kā pareizi pierakstīt gadus, kas attiecas uz kāda gadsimta sesto gadu desmitu?**

Latviešu valodā nav pieņemts ar defisi piesaistīt vārda galotni vai izskaņu, piem., *1997. gads*, nevis *1997-tais gads* (Skujiņa, V. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999, 120. lpp.). Latviešu valodā kārtas skaitļa apzīmēšanai lieto punktu, piem., *1. klase, 19. gs., 35. nr.* Tāpēc, pierakstot gadu desmitus, nav jāseko angļu vai krievu valodas praksei, bet jāraksta atbilstoši latviešu valodas pareizrakstībai, t. i., **20. gs. 60., 70. vai 80. gadi**.

• **Kā pareizi sauc cepumus: *šerbets* vai *šerberts*?**

'Bieža masa no cukura, augļiem, riekstiem, arī kafijas un šokolādes' ir ***šerbets*** (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 766. lpp.).

• **Vai pareizi rakstīt 9-procentīgs etiķis, 18-kārtīgs palielinājums?**

Latviešu valodā defisi lieto, lai savienotu simbola nozīmē lietotu burtu vai skaitli ar saliktena pamatdaļu, ko patstāvīgi nelieto, piem., ***T-veidīgs, 50-procentīgs, 60-gadīgs***, (Skujiņa, V. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999, 120. lpp.). Tāpēc arī šajā gadījumā defises lietojums ir pieļaujams.

• **Kā pareizi rakstīt *T-krekls, T veida krekls* vai vēl kā citādi?**

Defisi aiz burtiem, cipariem vai citām zīmēm nelieto, ja tiem seko patstāvīgi lietojami vārdi, piem., *T veida sija, A skats, a stari* (Skujiņa, V. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999, 120. lpp.). Tāpēc latviešu valodā jāraksta: ***T krekls***.

- **Kā pareizi: *spranda* vai *sprandas* masāža?**

Latviešu valodā vārds **sprands** ir vīriešu dzimtē (*Latviešu valodas pareizrūnas un pareizrakstības vārdnīca*. Rīga : Avots, 1995, 757. lpp.), tāpat pareizi ir teikt – **spranda masāža**.

- **Kā pareizi rakstīt: *Beniluksa* vai *Beneluksa* valstis?**

Triju Eiropas valstu – Beļģijas, Nīderlandes un Luksemburgas – muitas un ekonomiskās savienības nosaukums ir **Benilukss**, liecina *Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca*. (Rīga : Zinātne, 2000, 66. lpp.).

- **Kā pareizi saīsināt polivinilhlorīdu: *PVH* vai *PVC*?**

Saskaņā ar A. Bankava *Saīsinājumu vārdnīcu* (Rīga : Avots, 2003, 59. lpp.) **polivinilhlorīda** saīsinājums latviešu valodā ir **PVH**. Saīsinājums *PVC*, visticamāk, ir aizgūts no angļu valodas, tāpēc latviešu valodā rakstītos tekstos nebūtu ieteicams.

- **Kurš locījums pareizs: *iztrūkst desmit glabājamās vienības un dokumenti* vai *desmit glabājamo vienību un dokumentu*?**

Iztrūkt – ‘pietrūkt’ parasti 3. pers.; sar. (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 3. sēj. Rīga : Zinātne, 1975, 714. lpp.).

Kā lasāms vārdnīcas skaidrojumā, latviešu literārajā valodā nav ieteicams lietot ‘iztrūkt’ – šī vārda lietojums pieļaujams tikai sarunvalodā. Savukārt „ģenitīvā latviešu valodā lieto tādu lietvārdu, kas nosauc, kā nav, kā trūkst vai netrūkst, kā vajag vai nevajag, kā pietiek vai nepietiek: *man nav laika, man trūkst pacietības, netrūkst maizes, vajag uzņēmības, nevajag naida, pietiek labuma, nepietiek naudas*” (Skujiņa, V. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999, 43. lpp.). Tāpēc pareizi būs – **trūkst desmit glabājamo vienību un dokumentu**.

- **Kā ir pareizi: *astoņdesmit latu* vai *astoņdesmit lati*; *astoņsimt latu* vai *astoņsimt lati*; *astoņi simti latu* vai *astoņi simti lati*?**

Ar nelokāmu skaitļa vārdu (piem., *desmit, simt*) var lietot gan nominatīvu, gan ģenitīvu – *astoņdesmit latu* un *astoņdesmit lati*; *astoņsimt latu* un *astoņsimt lati*. Savukārt ar lokāmo skaitļa vārdu (piem., *desmits, simts*) parasti lieto ģenitīvu – **astoņi simti latu** (par to sk. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I daļa. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959, 489. lpp.).

- **Kā latviešu valodā pareizi rakstīt garšvielu: *oregano* vai *oregāno*?**

Pamatojoties uz Latviešu valodas ekspertu komisijas lēmumu (16.05.2012. sēdes protokols Nr. 20), latviešu valodā minētais garšaugu rakstāms ar īsu **a: oregano**. Šī garšauga latviskais nosaukums ir *raudene*.

Leksika

- **Ko nozīmē vārds *metrese*?**

Latviešu literārās valodas vārdnīcā pie vārda atrodams skaidrojums 'mīļākā', un ir piebilde, ka tas ir novecojis (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 5. sēj. Rīga : Zinātne, 1984, 189. lpp.).

- **Kāpēc amata nosaukumos lieto vārdkopu *vadošais pētnieks*, ja valodnieku ieteikums ir vārdu *vadošais* aizstāt ar *galvenais*?**

Institūcijas (šajā gadījumā pētniecības iestādes) izmanto terminu **vadošais pētnieks**, kas ir apstiprināts *Profesiju klasifikatorā* (Rīga : Latvijas Vēstnesis, 2006, 626. lpp.). Turklāt, tā kā tas patiešām nav viens galvenais pētnieks (salīdzinājumā, piem., ar *galvenais ārsts*), bet tomēr zemāka līmeņa speciālists (par ko liecina fakts, ka šādi pētnieki ir vairāki), arī no loģikas viedokļa šī termina lietojums sevi attaisno.

Vārds *vadošais* ir tiešs krievu valodas vārda *ведущий* tulkojums, un savulaik, runājot par vadošajiem ražotājiem, vadošajiem aktieriem utt., tika ieteikts no šī kalka vairīties. Valodā ir vairāki gadījumi, kad patiešām to arī ir iespējams aizstāt, piem., nevis *vadošie ražotāji, aktieri* u. c., bet *iecenītākie, populārākie, atzītie, zināmie* u. tml., taču, raksturojot pētnieka statusu, šis vārdkopas lietojums ir attaisnojams.

- **Vai pareizi teikt *komunikāciju akadēmija, komunikāciju aģentūra, komunikāciju departaments*, ja zināms, ka minētā institūcija (nodaļa) nodarbojas ar sazināšanos, informācijas apmaiņu u. tml.?**

Lielākā daļa valodas lietotāju vārdu *komunikācija* vienskaitlī lieto pareizi, t. i., runājot par sazināšanos, saziņu, saskarsmi.

LZA Terminoloģijas komisija ir apstiprinājusi arī terminu *komunikācijas teorija*. Tāpat vienskaitļa forma attiecīgā jēdziena izteikšanai lietojama arī terminos *komunikācijas studijas, komunikācijas zinātne*, kā arī zinātniskā grāda nosaukumā *komunikācijas zinātņu doktors*. Savukārt vārds *komunikācijas* (daudzskaitlī) lietojams, ja runa ir par inženierbūvēm (ceļiem, kanāliem, tuneļiem u. c.), par lielu plūsmu vadiem, tīkliem un informācijas sakaru sistēmām, elektropārvaldes līnijām, ūdensvadiem u. tml. tehnisko aprīkojumu (*Terminoloģijas Jaunumi*. 2008. Nr. 14, 25. lpp.).

- **Ko nozīmē, ja „T kreklus šuj pēc vienādiem *lekāliem*”?**

Lekāls – 1. 'lineāls vai šablons liektu līniju zīmēšanai'; 2. *tehn.* 'noteiktas konfigurācijas šablons, pēc kā aizzīmē gatavojamās detaļas kontūras vai pārbauda izgatavotās detaļas formu'. (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*.)

Rīga : Avots, 2005, 424. lpp.) Tātad attiecīgo T kreklu šūšanā tiek izmantots vienāds šablons.

• **Kas ir igumens?**

Igumens – [gr. *hēgumenos* (burtiski) ‘priekšā ejošais, vadošais’] – pareizticīgo klostera priekšnieks (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 298. lpp.).

• **Kā pareizi saukt mācību iestāžu, t. sk. augstskolu, beidzējus?**

Mācību iestāžu audzēkņi tiek saukti par abiturientiem, absolventiem, reflektantiem. Kā pareizi lietot šos vārdus un kāda ir to nozīme?

Abiturients [vācu *Abiturient* < lat. *abiturients* (*abiturientis*) ‘tāds, kas gatavojas iet projām’] – vidējās mācību iestādes beidzējs, pēdējās klases audzēknis (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 10. lpp.).

Absolvents [lat. *absolvents* (*absolventis*) ‘beidzējs’] – cilvēks, kas beidz vai ir beidzis mācību iestādi vai kursus un saņēmis attiecīgu diplomu (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 12. lpp.).

Reflektants [vācu *Reflektan* < lat.] – persona, kas pretendē uz ko, pieteikusies uz ko, tīko pēc kā (parasti pieteikusies uzņemšanai mācību iestādē) (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 639. lpp.).

12. klašu audzēkņus pirms izlaiduma un diploma saņemšanas saucsim par abiturientiem, nevis absolventiem, jo par tiem skolēni kļūst tikai pēc vidusskolas beigšanas un diploma saņemšanas. Savukārt īsajā laikā sprīdī, kad diploms ir saņemts, taču absolvents vēl nav kļuvis par studentu, mācību iestādes beidzējs ir reflektants.

Daļa augstskolu absolventu, lielākoties gados jaunākie, beidzot attiecīgās augstākās mācību iestādes *bakalaurantūru*, iegūs bakalaura grādu un kļūs par attiecīgās zinātņu programmas bakalauriem (latīniskais saīsinājums *Bc.*). Studiju posmu, kas nepieciešams maģistra akadēmiskā grāda iegūšanai, pareizi ir saukt par *maģistrantūru* (pēc analogijas ar *doktorantūru*), un tās beidzēji ir maģistri ar maģistra grādu (*Mg.*).

Attiecīgi pieredzes un zināšanu bagātākie studenti, beidzot *doktorantūru*, vairs nav doktoranti, bet attiecīgās zinātnes doktori, jo iegūst doktora grādu (saīsinājumā *Dr.*). Lietojot saīsinājumus *Bc.*, *Mg.* vai *Dr.*, svarīgi ir zināt arī attiecīgo zinātņu nozaru pareizos saīsinājumus, kas fiksēti vairākos normatīvajos avotos, kā arī LZA mājaslapā <http://termini.lza.lv/article.php?id=8>.

• **Kāda ir vārda sāls dzimte?**

Lai atbildētu uz šo jautājumu, nepieciešams neliels atskats vēsturē. Lūk, ko par sāls jautājumu raksta valodniece Dz. Paegle: „Mūsdienu literāra-

jā valodā līdz pat 20. gs 80. gadiem bija nostabilizējusies sieviešu dzimtes forma vārdu savienojumā *vārāmā sāls*, bet citi ķīmiskie sāļi tika lietoti vīriešu dzimtē, piem., *nātrija sāls*. Toreizējā terminoloģijas komisija vēlējās vienādot „abu sāļu” dzimti un ieteica lietot *vārāmais sāls* un locīt to pēc vārda *akmens* parauga: N. kas? – *sāls*, Ģ. kā? – *sāls*, D. kam? – *sālim*, A. ko? – *sāli*, I. ar ko? – *ar sāli*, L. kur? – *sāli*. Pret šo ieteikumu iebilda daļa inteliģences, radās plašas diskusijas, tajās piedalījās arī toreizējā Filoloģijas fakultātes Latviešu valodas katedra, kas *sāls* jautājumā deva šādu atbildi: „Valoda ir sistēma, bet svarīgi ir arī citi faktori – tradīcija, analogija. Mūsdienu literārajā valodā ir stabila tradīcija lietot vārdu *sāls* sestās deklinācijas formā, un izlokšņu tradīcija to vairs nevar ietekmēt. Bez tam *vārāmo sāli* no citiem sāļiem nošķirt citā deklinācijā liek semantiskais pamats: valodas praksē *vārāmo sāli* nevar identificēt ar kādu citu, piem., *sērskābes sāli*, kas gan noder dažādās dzīves jomās, bet ne ēšanai.” Arī paši terminoloģijas speciālisti līdzīgas, bet nošķiramas lietas mēdz šķirt pēc dzimtes, piem., *sprauds* ‘bibliotēku kartotēkas iespraužamā plāksnīte’ un jebkura cita *spraud(it)e*. Tomēr līdzīgā gadījumā viņi vārdu *sāls* nevēlas diferencēt. Valodas praksē vārdu *sāls* ar nozīmi ‘vārāmā sāls’ var lietot kā vīriešu, tā sieviešu dzimtē, un vērot, kādā formā tas laika gaitā nostabilizēsies.” (Paegle, Dz. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga : Zinātne, 2003, 33. lpp.)

Savukārt LZA Terminoloģijas komisijas priekšsēdētāja Valentīna Skujiņa uzskata, ka paralēlo formu lietojums ir novērsts un pieder pagātnē: „Vienādota ir arī vārda *sāls* dzimte vienskaitļa un daudzskaitļa formās, lai novērstu 50.–60. gados terminoloģijas praksē izplatīto formu variantumu un nekonsekvenci. Formu nekonsekvenci kaut kādā mērā paredzēja toreizējā norma: „tā sāls” (vārāmā) un „tas sālis” – „tie sāļi” ķīmijā. Vārda *sāls* dažu dzimtes un skaitļa formu sakritības dēļ šīs formas lielā mērā tika jauktas: *tā sāls* un *tās sālis*, *tie sāļi* un *tas sālis*, arī *tas sāls*. Turklāt nekonsekvence bija vērojama gan runas valodā, gan grāmatās. [...] Formu nekonsekvence īpaši traucējoša ir terminoloģijā. Tāpēc LZA Terminoloģijas komisija [20. gs.] 60. gadu beigās, apspriežot ķīmijas terminus, atzina, ka, tā kā latviešu valodas sistēmā lietvārdi parasti tiek lietoti vienā dzimtē, turpmāk terminoloģiskajā praksē vārds *sāls* visos gadījumos lietojams vienā – vīriešu – dzimtē formās *tas sāls* – *tie sāļi*. [...] Vīriešu dzimtes priekšrocības noteica vairāki motīvi: tās daļējā izplatība vienskaitlī un pārsvars daudzskaitlī, tās līdzskaņu celma locījumu paradigmas minimālā atšķirība no sieviešu dzimtes i-celma paradigmas, vairīšanās no homonīmiskās formas *sālis* u. c.” (Skujiņa, V. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga : LVI, 2002, 73. lpp.)

Taču diskusijas par šo jautājumu nerimstas, daudzi uzskata, ka norma būtu jāmaina, jāatļauj paralēls abu dzimšu lietojums utt. Tas skaidri redzams arī veikalos, jo uz dažiem sāls iesaiņojumiem rakstīts *vārāmā sāls*,

bet uz citiem – *vārāmais sāls*. Lai gan norma ir noteikta, lietojumā vienprātības joprojām nav.

• **Kāpēc mainās vietvārdu nosaukumi: kā *Kazahija* kļuva par *Kazahstānu*, *Uzbekija* par *Uzbekistānu* u. c.?**

Atbilstoši Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas Vietvārdu apakškomisijas 2006. gada 21. marta sēdei, kas apstiprināja valstu un teritoriju nosaukumu atveidojumus latviešu valodā, tā paša gada 19. jūlijā laikraksts „Latvijas Vēstnesis” publicēja sarakstu „Pasaules valstu un teritoriju nosaukumi latviešu valodā”. Šajā sarakstā iekļautas arī tādas valstis kā Turkmenistāna, Kazahstānas Republika, Uzbekistānas Republika, Kirgizstānas Republika u. c.

Pie Kirgizstānas Republikas norādīta piebilde, ka „politiskās konjunktūras radīto nosaukumu *Kirgizija* oriģinālvalodā nelieto”. Komentējot minēto piebildi, Latviešu valodas ekspertu komisijas Vietvārdu apakškomisijas priekšsēdētājs *Dr. habil. philol.* Ojārs Bušs paskaidroja, ka 95 % gadījumu vispirms nosaukumi mainās attiecīgajās valstīs, tāpēc atbilstošā rakstība ir tikai likumsakarīgs jauno nosaukumu atveidojums latviešu valodā. Kazahstāna, Uzbekistāna u. c. neatkarību atguvušās valstis nosaukumus mainīja pēc Padomju Savienības sabrukuma 1991. gadā. Turklāt tika mainīti ne tikai pašu valstu, bet arī pilsētu, ielu u. tml. nosaukumi (līdzīgi procesi pēc neatkarības atgūšanas notika arī Latvijā). Kazahstānā tas notika dažādu iemeslu dēļ: gan atsakoties no krievu valodas starpniecības un pielāgojot nosaukumu rakstību atbilstoši kazahu valodas izrunai, piem., *Almati* iepriekšējās *Alma-Atas* vietā, gan politisku apstākļu ietekmē, *Ceļinogradu* pārdēvējot par *Astanu*.

Nosaukumu mainība laika gaitā nav nekas neparasts. Dažkārt nosaukumi ir mainījušies arī tāpēc, ka laika gaitā attiecīgās valstis (un teritorijas), kā arī tajās runājošās valodas tiek labāk iepazītas, ar tām veidojas ciešāki kontakti un sadarbība arī starp valodas speciālistiem. Tā savulaik atbilstoši arābu valodas izrunai mainījās pareizrakstības norma tādu valstu nosaukumos kā *Irāna*, *Irāka*, *Saūda Arābija* (kādreizējās *Iranas*, *Irakas* un *Saūda Arābijas* vietā). Tāpēc katrs gadījums skatāms un skaidrojams atsevišķi.

• **Vārdu *viennozīmīgi* drīkst lietot ar nozīmi ‘skaidri’, ‘nepārprotami’?**

Latviešu literārās valodas vārdnīcā vārdiem *viennozīmīgs* (kā īpašības vārdam) un *viennozīmīgi* (kā apstākļa vārdam) norādītas divas nozīmes.

Viennozīmīgs, viennozīmīgi – 1. ‘tāds, kam ir tikai viena nozīme (par valodas vienību). Monosēmisks’; 2. ‘skaidrs, nepārprotams, arī tiešs’. (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8. sēj. Rīga : Zinātne, 1996, 447. lpp.)

Savukārt citā avotā norādīts vienīgi – ‘tāds, kam ir tikai viena nozī-

me (par valodas vienību). Piemēram, viennozīmīgi vārdi. (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 1172. lpp.).

• **Kā pareizi saukt Itālijas iedzīvotājus: *itāļi* vai *itālieši*?**

Ilgus gadus latviešu valodā tika uzskatīts, ka mūsdienās Itālijā dzīvo itālieši, un tikai senie iedzīvotāji uzskatāmi par itāļiem. Tam par pamatu bija abu minēto vārdu nozīmju šķīrums.

Itālieši – 1. ‘romāņu tauta, Itālijas pamatiedzīvotāji’. Itāliešu valoda; 2. ‘arī šīs tautas piederīgais’; ***itāļi*** – 1. *vēst.* ‘indoeiropiešu cilšu grupa, kas pirmajā gadu tūkstoši pirms mūsu ēras apdzīvoja Apenīnu pussalu’; 2. ‘itālieši’ (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 3. sēj. Rīga : Zinātne, 1975, 482. lpp.).

Arī Jānis Rozenbergs vēl nesenā pagātnē norādīja: „Itālieši – Itālijas pamatiedzīvotāji, piem., itāliešu dziesmiņas. Itāļi – indoeiropiešu cilšu (latīņu, osku, umbru, samnītu u. c.) grupa, kas pirmajā gadu tūkstoši p. m. ē. apdzīvoja Apenīnu pussalu.” Taču arī 1995. gadā cienijamais autors pieļāva atkāpi: „Taču pēdējā laikā modeļa *portugālieši – portugāļi, spānieši – spāņi* ietekmē (kur paralēlformas nozīmi nediferencē) vārds *itāļi* sastopams arī ar nozīmi *itālieši*” (Rīga : Zvaigzne ABC, 1995, 216. lpp.). To apliecināja arī valodas prakse: arvien vairāk valodas lietotāju, runājot par mūsdienu Itālijas iedzīvotājiem un viņu valodu, izvēlējās valodā isāko un šķietami ērtāko variantu – itāļu valoda, itāļu uzņēmēji, itāļu virtuve u. tml. Pamatojoties uz šādu valodas lietotāju izvēli, Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisija 2006. gadā lēma, ka nav pamata minēto nozīmju šķīrumam un mūsdienu Itālijas iedzīvotāji runā itāļu valodā. To apstiprināja arī 2006. gada 19. jūlijā „Latvijas Vēstnesī” publicētie „Pasaules valodu un valodu grupu nosaukumi latviešu valodā”. Savukārt „Tautību klasifikatorā” (www.csb.gov.lv/node/29892/list) norādīts, ka arī iedzīvotāji dēvējami par *itāļiem*, nevis *itāliešiem*. Itāļu „uzvara” pār itāliešiem apliecina, ka valodas praksē bieži vien noteicošā ir tieši valodas lietotāju izvēle. Nav noliedzams, ka šajā gadījumā liela nozīme bijusi arī valodas ekonomijas principam. Pamatojoties uz šo principu, latviešu valodā jau ierasti sakām *spāņi* un *spāņu valoda*, *portugāļi* un *portugāļu valoda*, *īri* un *īru valoda* utt.

• **Vai cepumus drīkst *dekorēt*?**

Dekorēt – ‘greznot, rotāt (telpu, vietu)’ (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga : Zinātne, 1973, 300. lpp.).

Garnēt – ‘rotāt (ēdienus)’ (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 3. sēj. Rīga : Zinātne, 1975, 77. lpp.). Kā redzams no vārdu nozīmju skaidrojuma, runājot par cepumiem, tos *garnē*, bet *telpas – dekorē*.

• **Kā pareizi teikt: *tuvākie piederīgie vai tuvi piederīgie?***

Tuvākie – '[...] kam (ar ko) ir tiešs sakars, tieša saskare, parasti darbībā, norisē (par cilvēkiem)'. Piemēram, *tuvākā priekšniecība, tuvākais darba vadītājs*.

Tuvi – '[...] tāds, ar ko ir laba garīgā saskaņa, sirsnīgas, draudzīgas attiecības, arī labi pazīstams, mīļš (par cilvēkiem)'. Piemēram, *tuvs draugs, tuvs studiju biedrs, tuvs kolēģis, tuvi paziņas*. (Latviešu literārās valodas vārdnīca. 8. sēj. Rīga : Zinātne, 1996, 43. lpp.)

• **Kas ir *karčamnieks*?**

Karčamnieks – 'krodzinieks'. Vārds minēts, piem., šādā tautasdziesmā:
*Ai, māsiņi, tavu vīru –
 Kā tas poļu karčamnieks;
 Būt' tu manu redzējusi –
 Kā tas lauka ozoliņš.*

(Ruberte, I. *Senvārdu vārdnīca*. Rīga : Zvaigzne ABC, [b. g], 102. lpp.)

• **Kā pareizi lieto vārdus *vairākkārtējs* un *vairākkārtīgs*?**

Vairākkārtējs – 'tāds, kas atkārtojas, ko atkārto vairākas reizes'. Piemēram, *vairākkārtējie atgādinājumi, vairākkārtējs sacensību uzvarētājs*.
Vairākkārtīgs – 1. 'tāds, kas sastāv no vairākām kārtām, tāds, ko veido vairākas kārtas'. Vairākkārtīgi salocīta papīra lapa; 2. 'tāds, kas ir vairākas reizes lielāks'. Piemēram, *vairākkārtīgi palielināt* (Latviešu valodas vārdnīca. Rīga : Avots, 2005, 1143. lpp.).

• **Vai zirgiem ir sari?**

Sari – 'stings, rupjš mats (zīdītāju dzīvnieku apmatojumā)' (Latviešu literārās valodas vārdnīca. 7₁ sēj. Rīga : Zinātne, 1989. 255. lpp.); **astri** – 'ragvielas pavedieni (zirga astē)' (Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1. sēj. Rīga : Zinātne, 1972, 335. lpp.). Tātad, runājot par cūkām, teiksim, ka tām ir sari, savukārt astri ir tikai zirgiem.

• **Vai drīkst locīt simbolisko nosaukumu un teikt, piem., „Laimas” darbinieki?**

Iesaistot tekstā ar pēdiņām izceltu konstrukciju, to saglabā nemainītu (neloka), ja tās priekšā ir attiecīgs nomenklatūras vārds, respektīvi, sugasvārds, kuru loka, piem., pēc publikācijas laikrakstā *Diena*. Otra iespēja – vārdu loka atbilstoši teksta vajadzībām, ja tā priekšā nav attiecīga nomenklatūras vārda, respektīvi, sugasvārda, piem., pēc publikācijas *Dienā*. (Krūmiņa, V., Skujiņa, V. *Normatīvo aktu izstrādes rokasgrāmata*. Rīga : Valsts kanceleja, 2002, 103. lpp.) Tātad šajā gadījumā simbolisko nosaukumu drīkst locīt.

• **Kā pareizi nosaukt PowerPoint prezentāciju latviešu valodā: *slaidrāde* vai *slidrāde*?**

Vispirms bija *slīds* (2001. gadā izdotajā *Angļu-latviešu-krievu informātikas vārdnīcā* Rīga : Avots, 2001, 446. lpp.), bet jau pēc tam (2008. gadā) tika pieņemts termins *slaidi* un attiecīgi *slaidrāde*, sk. akadēmisko terminu datubāzi www.termini.lza.lv.

• **Kas ir *kliederī*?**

Kliederī ir ***ceriņi*** (*Sinonīmu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2002, 88. lpp.).

• **Kas ir *ķempe*?**

Ķempe ir ***piepe*** (*Sinonīmu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2002, 301. lpp.).

• **Kāds ir *timiāna* latviskais nosaukums?**

Latviešu valodā minēto garšaugu sauc ***mārsils*** (*Sinonīmu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2002, 217. lpp.).

• **Kas ir *ķezberes*?**

Ķezberes ir vārda ***ķirši*** sinonīms (*Sinonīmu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2002, 197. lpp.).

• **Vai *gārša* un *gārša* ir sinonīmi, respektīvi, vai abi vārdi ir nezāļu nosaukumi?**

Gārša – ‘čumurziežu dzimtas daudzgadīgs lakstaugs ar lielām divkārt trīsstaraini plūksnainām lapām’; ***gārša*** – ‘mežs, kurā aug egles, bērza, apses, oša un ozola mistrotas audzes. Meža augšanas apstākļu tips, kam parasti raksturīgi pamatmorēnu līdzenumi’. (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 3. sēj. Rīga : Zinātne, 1975, 79., 82. lpp.). Kā redzams no vārdnīcas skaidrojuma, vārdi nav sinonīmi.

• **Kā saprast vārda *nārbuļi* nozīmi?**

Par ***nārbuļiem*** dažos Latvijas apvidos sauc jāņuzāles (*Sinonīmu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2002, 229. lpp.).

• **Kā pareizi abonēt laikrakstu: *pasūtīt* vai *pasūtīnāt*?**

Laikrakstu var gan ***abonēt***, gan ***pasūtīt***, gan ***pasūtīnāt***. ***Pasūtīt*** – ‘uzdot izgatavot (ko)’; ‘uzdot atnest, atvest, atsūtīt (ko)’; ‘uzdot rezervēt (piem., vietu)’; ‘pieteikt abonementu (laikrakstiem, žurnāliem, grāmatām)’; ‘likt doties (uz kuriem, parasti ar kādu uzdevumu)’; ‘aizsūtīt’; ***pasūtīnāt*** – ‘pasūtīt’ (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6₁ sēj. Rīga : Zinātne, 1986, 479. lpp.).

Nebūtu vēlams lietot vārdu savienojumu *parakstīties uz laikrakstiem*,

ko patiešām var pārprast, proti, 'uzrakstīt savu vārdu un uzvārdu uz laikraksta' (Paegle, Dz., Kušķis, J. *Kā latvietis runā*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2002, 12.–13. lpp.).

• **Kāpēc mākslas filmas tagad dēvē par spēlfilmām?**

„Aktierfilma, aktierkino – *fiction film, feature* (angļu); *художественный фильм, игровое кино* (krievu); *film à scénario* (franču); *Spielfilm* (vācu). Tas ir apzīmējums, kuru Latvijas kino profesionāļi sāka lietot 20. gs. 70. gados, vairoties no pretenciozā un citus kino veidus diskriminējošā apzīmējuma *mākslas filma*. Apzīmējumā izcelta, iespējams, būtiskākā atšķirīgā iezīme – šādā filmā darbojas aktieris, t. i., persona, kas tēlo noteiktu lomu. 20. gs. 90. gadu sākumā, pateicoties režisora un Nacionālā kinematogrāfijas centra direktora Arvīda Krieva iniciatīvai, termini *mākslas filma* un *aktierfilma* tika aizstāti ar terminu *spēlfilma*, kuram tuvākais ir vācu valodas termins *Spielfilm*. (*Insceņējumu realitāte. Latvijas aktierkino vēsture*. Rīga : Mansards, 2011, 410. lpp.) Turklāt, kā norādījuši Nacionālā kino centra speciālisti, šis jauntermiņš filmu raksturo precīzāk, jo **spēlfilmas** pamatā ir aktierspēle, nevis māksla.

• **Kāpēc jāsaka atjaunīgie, nevis atjaunojamie energoresursi?**

Termins *atjaunīgie resursi* pieņemts, pamatojoties uz faktu, ka šie resursi paši atjaunojas, savukārt *atjaunojamie resursus* kādam būtu jāatjauno. Kā sinonīma vārdkopa lietojama arī *reģeneratīvie energoresursi*, taču **atjaunīgie energoresursi** ir latviskais variants. Tie ir „apzinātie energoresursi, kuru atjaunošanos nosaka dabas procesi. Tā ir saules, vēja, biomasas, zemes siltuma un ūdens potenciālās enerģijas daļa, kuras izmantošana pašreizējā tehnikas līmenī ir ekonomiski pamatota”. (Sk. <http://termini.lza.lv/term.php?term=atjaunigie%20energoresursi&list=&lang=>, skatīts 12.08.2012.)

• **Kuru vārdu ir ieteicams lietot: *klikšķināt* vai *spiest*, runājot par datorpeles izmantošanu? Cik zināms, tad labskanīguma dēļ tos vārdus, kuros ir latviešu valodai tik raksturīgie līdzskaņi š, ķ, č, ž un to kombinācijas, pēc iespējas ieteicams aizstāt ar citiem vārdiem.**

Tā nebūs taisnība, ka labskanīguma dēļ būtu jāatsakās no latviešu valodas vārdiem, kuros ir līdzskaņi š, ķ, č vai ž.

Izpētot vārdu *klikšķināt* un *spiest* nozīmes vārdnīcās, var teikt, ka no valodas viedokļa, vērtējot šo taustiņa aizskaršanas procesu, ir iespējams abu vārdu lietojums.

Klikšķināt – ‘panākt, būt par cēloni, ka (kas) vairākkārt klikšķ’. Piemēram, klikšķināt durvju rokturi. (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 4. sēj. Rīga : Zinātne, 1980, 265. lpp.).

Spiest – ‘iedarbojoties (parasti pakāpeniski) ar spēku (uz ko), panākt, būt par cēloni, ka (tas) kustas, virzās, arī darbojas, iedarbina ko. Šādā veidā iedarbojoties uz (iekārtas, ierīces u. tml.) elementu, panākt, būt par cēloni, ka (tā) darbojas vai pārtrauc darboties’. (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 7₂ sēj. Rīga : Zinātne, 1991, 111. lpp.).

Savukārt, konsultējoties ar datorspeciālistiem, noskaidrots, ka populārāks un precīzāks ir tieši vārda **klikšķināt** lietojums, turklāt, veicot ar datorpeli dažādas funkcijas, ir ļoti liela nozīme, vai lieto vienu klikšķi vai dubultklikšķi (tāds padoms pieejams datormācības materiālos).

Stilistika

• Vai literārajā valodā drīkst lietot vārdu *bis*?

Izsaukmes vārds **bis** – ‘sajūsminātas publikas sauciens izpildītājam – lūgums atkārtot priekšnesumu’. Piemēram, atkārtot dziesmu uz *bis*. Vārds cēlies no latīņu valodas vārda *bis* ‘divreiz’ (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga : Zinātne, 1973, 95. lpp.).

• Dažkārt tekstā lieto vārdu *atzīmēt* ar nozīmi ‘svinēt’. Vai šādā nozīmē vārda lietojums ir pareizs?

Latviešu literārās valodas vārdnīcā par vārdu **atzīmēt** teikts:

1. ‘pierakstīt, piezīmēt (ko piedzīvotu, konstatētu, novērotu u. tml., lai saglabātu, neaizmirstu) // ierakstīt // Reģistrēt // Grafiski (ko) attēlot, fiksēt vai (uz ko) norādīt. // lezīmēt (ar kādu zīmi)’; 2. ‘konstatējot (ko), norādīt, vērst uzmanību (uz to). Arī minēt’; 3. ‘minēt, izcelt (piem., kāda nopelnus)’; 4. ‘svinēt (jubilejas, svētkus u. tml.). Pieminēt, atcerēties (kādu svarīgu notikumu, datumu)’ (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1. sēj. Rīga : Zinātne, 1972, 485.–486. lpp.).

Līdzīgas vārda nozīmes norādītas arī jaunajā *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā*: 1. ‘īsi pierakstīt; ierakstīt, reģistrēt; attēlot’; ‘iezīmēt’ (ar zīmi); 2. ‘minēt, norādīt (runā, rakstos); izcelt, novērtēt’; 3. ‘svinēt’. (Sk. <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 03.09.2012.)

• Vai latviešu valodā ir pieļaujami tagad bieži lietotie vārdu savienojumi *kultūras produkts*, *izglītības produkts*, *zinātnes produkts*?

Latviešu literārās valodas vārdnīcas dati liecina, ka šim vārdam ir ļoti plašs lietojums (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6₂ sēj. Rīga : Zinātne, 1987, 397.–398. lpp.).

Produkts – 1. ‘priekšmets, viela, ko iegūst cilvēka darba rezultātā’; 2. ‘uztur līdzeklis ēdiena gatavošanai. Izstrādājums, kas sagatavots ēšanai’; 3. ķīm. ‘viela, savienojums, kas veidojas no citām vielām, savienojumiem’;

4. 'apstākļu, vides iedarbības rezultāts; rezultāts, sekas (garīgai darbībai).

Vārds **produkts** skaidrots arī *Ekonomikas skaidrojošajā vārdnīcā* (Rīga : Zinātne, 2000, 407. lpp.), un arī tajā vārdam fiksētas četras dažādas nozīmes: 1. 'cilvēka darbības vielisks vai nemateriāls rezultāts (piem., kāds priekšmets, pakalpojums, zinātnisks atklājums, ideja); 2. 'viela, ko ķīmiski iegūst no citām vielām'; 3. 'kādu apstākļu, vides ietekmes sekas, rezultāts'; 4. 'pārtikā lietojamie izstrādājumi un preces'. Arī terminā *nacionālais kopprodukts* ir lietots vārds *produkts*.

Vārdnīcu skaidrojumi liecina, ka vārdam ir ļoti plašs lietojums, nav arī noliedzams, ka tas ir kļuvis par modes vārdu – klišeju, kad teju viss tiek dēvēts par produktu, līdzīgi tiek lietoti arī vārdi *projekts, formāts, vīzija, filozofija* u. c. Valodniece Ruta Veidemane par šādiem vārdiem saka: „Vārdam ir piešķirta ļoti plaša nozīme, ka patiesībā tas kļūst tukšs, jo laupa valodai spēju diferencēt dažādus jēdzienus. [...] Turklāt, uzsūcot sevī dažādas atšķirīgas nozīmes, tādi vārdi izstumj no aprites citus vārdus.” (*Mērs, bilde un citi dažādu formātu projekti // Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 2. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 44.–46. lpp.)

Valsts valodas centra direktors profesors *Dr. habil. med.* Māris Baltiņš par vārda *produkts* lietojumu raksta: „[...] līdz šim termins *produkts* lietots pārtikas nozarē un terminā *nacionālais kopprodukts*, citos gadījumos no tā izvairoties, šis princips ievērots arī Eiropas Savienības materiālu tulkojumos. Termins *produkts* ir vietā abstraktā nozīmē, nevis runājot par konkrētām lietām.” (<http://termini.lza.lv/article.php?id=309>)

• **Kā pareizi sacīt: *mums jāskrien, sadevušies rokās vai mums jāskrien, sadevušamies rokās. Varbūt ir kāds cits pareizs variants?***

No atgriezeniskā darbības vārda *sadoties* veido darāmās kārtas pagātnes divdabi *sadevušies*. Taču šie divdabji ir lokāmi īpatnēji – tiem nav visu locījuma formu, vienskaitlī trūkst datīva un lokatīva, daudzskaitlī – datīva, instrumentāļa un lokatīva. Tātad konstrukcija jāveido citādi, piem., *Mums jāskrien, sadodoties rokās*.

• **Kā pareizi pabeigt vēstuli: *ar cieņu vai cieņā?***

Latviešu valodā, pabeidzot vēstuli, iespējamās abas nobeiguma frāzes *ar cieņu* un *cieņā*.

Ar cieņu (līdzīgi kā ar sveicieniem, ar laba vēlējumiem, ar Dievpalīgu, atvadoties sakot *Ar Dievu!* u. tml.) ir ierasts vēstules nobeigums, taču nevar noliegt, ka daži izvēlas pabeigt vēstuli *cieņā* (līdzīgi: *es Jūsu priekšā cieņā noliecu galvu*). Tāpēc no valodas lietojuma viedokļa nav nekāda pamata uzskatīt pieklājības frāzi *cieņā* par labāku vai ieteicamāku nekā *ar cieņu*.

Interpunkcija un ortogrāfija

• Vai teikuma fragmentā *ņemot vērā Līgumu par Eiropas Savienību un it īpaši tā 19. pantu* [...] pirms *un* ir liekams komats?

„Ja iespraudumus, kam ir ievadītājpārdo (it) *īpaši*, (it) *sevišķi*, *galvenokārt*, *arī*, *pat*, *parasti*, *retāk* u. c., ievada *un*, *bet*, *kā*, tad šie vārdi pieder pie iesprauduma: **daudzu puķu, un it īpaši rožu, smarža ir visiem tikama**. Nepareizi ir uzskatīt, ka šādā teikumā vārds *rožu* saistīts ar vārdu *smarža*, un komatu nelikt.” (Koluža, R. *Tā vai šitā. Latviešu valodas rokasgrāmata 9.–12. klasei*. Lielvārde : Lielvārds, 2003, 72. lpp.). Līdzīgi norāda arī A. Blinkena: „Ja ar (it) *īpaši*, (it) *sevišķi*, *galvenokārt* u. tml. ievadītus paskaidrojumus iepriekšējam vārdam piesaista ar saikļiem *un*, *bet*, tad arī šie saikļi pieder pie iesprauduma un viss iespraudums no pārējās teikuma daļas atdalāms ar pieturzīmēm no abām pusēm. Piemēram, *Viņš ir nosvērts, atturīgs, pret kolēģiem, un īpaši Frenku, laipns* (Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2010, 270. lpp.).

• Vai biļetena vairākvārdu nosaukumā visi patstāvīgi vārdi rakstāmi ar lielajiem burtiem?

Biļetens – 1. ‘īss iespiests oficiāls ziņojums par kādu sabiedrībai nozīmīgu notikumu’; 2. ‘periodisks izdevums, kurā parasti atspoguļoti kādas iestādes, organizācijas darba rezultāti’; 3. Balsošanai paredzēta lapa ar datiem par vēlēšanu kandidātiem (vai kandidātu); 4. *sar.* Darba nespējas lapa (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga : Zinātne, 1973, 90.–91. lpp.).

Tā kā biļetens ir periodisks izdevums, visi patstāvīgi vārdi tā nosaukumā būtu jāraksta ar lielajiem burtiem, arī LZA TK biļetena nosaukums „Terminoloģijas Jaunumi” rakstāms ar lielajiem burtiem.

Sagatavojušas LVA valodas konsultantes

Dīte Liepa,
Mairīta Purvīņa,
Ingrīda Sjomkāne

LĒMUMI

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas lēmumi (2011.10.–2012.10.)

No 2011. gada oktobra līdz 2012. gada septembrim notikušas četras Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas (LZA TK) sēdes, no kurām viena bijusi elektroniskā formātā. 2011. gada beigās LZA TK sēdē pēc Latvijas Nacionālās bibliotēkas direktora A. Vilka lūguma tika pārskatīts un atjaunināts kādreizējās Bibliotēkzinātnes, bibliogrāfijas, grāmatzinātnes un informācijas zinātnes (BBG&IZ) terminoloģijas apakškomisijas sastāvs. Līdzšinējais garais nosaukums "Bibliotēkzinātnes, bibliogrāfijas, grāmatzinātnes un informācijas zinātnes terminoloģijas apakškomisija" aizstāts arī jaunu īsāku nosaukumu – "Informācijas un dokumentācijas terminoloģijas apakškomisija". Tika apstiprināta arī atjauninātās komisijas vadība: TAK priekšsēdētājas statusā – I. Virbule, TAK sekretāres statusā – I. Kazāka.

LZA TK sēdēs tika izskatīti un pieņemti dažādu nozaru termini, kas saņemti konsultācijās. Galvenokārt apspriesti tādi termini, kas ir angļu valodā un kam nepieciešama atbilde latviešu valodā. Tika apspriesti, piem., šādi termini:

angļu *speed badminton* (spēle, kas līdzīga tenisam, badmintonam vai skvošam, bet ir daudz ātrāka) – latviešu valodā izteikti vairāki priekšlikumi (*ātrais badmintons, spīdbadmintons, spīdbumba, ātrbumba, zibbadmintons*), tomēr par atbilstošāko atzīts *ātrbadmintons*;

angļu *active ageing* (dažādu, arī vecumdienās pieejamu, iespēju optimizēšanas process) – no iespējamajiem variantiem (*aktīvas vecumdienas, aktīvās vecumdienas, aktīva novecošana, darbīgās vecumdienas, vecumdarbīgums, vecļaužu darbīgums, atjaunīgais vecumdarbīgums*) latviešu valodā kā piemērotākais tik atzīts un pieņemts termins *darbīgā vecošana*;

angļu *orphan works* (ar autortiesībām aizsargāti darbi gadījumos, kad autortiesību subjekts nav noteikts vai ir noteikts, bet nav atrasts) – no piedāvātajiem variantiem (*nezināmu autoru darbi, nenosakāmu autoru darbi, bāreņdarbi*) LZA TK kā atbilstošāko latviešu valodā apstiprināja saliktoņterminu *bāreņdarbi*.

Ar sēdēs pieņemtajiem lēmumiem un citiem materiāliem pilnībā var iepazīties LZA TK mājaslapā: www.termini.lza.lv.

Informāciju sagatavojusi *Linda Kurmiņa*

JAUNĀKĀS GRĀMATAS

2011. gada novembris – 2012. gada novembris

1. Aleksejeva, B. *Sengrieķu filoloģisko tekstu valoda* : promocijas darba kopsavilkums, izstrādāts filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozarē, klasiskās filoloģijas apakšnozarē = The language of ancient Greek philological texts : summary of the Doctoral thesis. Darba zinātniskā vadītāja I. Rūmniece, rec. I. Kramiņa, O. Bušs, Z. Ikere; Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga : Latvijas Universitāte, 2011. 66 lpp.
2. Andersone, G., Unāma, E. *Sāc rakstīt! : no punktiņiem līdz burtiņiem* : mācību līdzeklis pirmsskolas vecuma bērniem; red. I. Putre. Rīga : Zvaigzne ABC, [2012]. 63, [1] lpp.
3. Apse, L. *Telpiskās nozīmes prievārdu semantika un leksikalizācijas kognitīvie aspekti latviešu valodā* : promocijas darba kopsavilkums = Semantics of Latvian spatial prepositions and cognitive aspects of their lexicalization : summary of doctoral thesis : izstrādāts valodniecības doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātnes nozarē, vispārīgās valodniecības apakšnozarē. Zinātniskā vadītāja J. Dorošenko; rec. Z. Ikere, A. Kalnača, J. Silis; Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga : Latvijas Universitāte, 2011. 47, [1] lpp.
4. Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku III kongress un Letonikas IV kongress „Zinātne, sabiedrība un nacionālā identitāte”. Valodniecības raksti. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2012. 432 lpp. Pieejams: http://www.lulavi.lv/media/upload/tiny/files/PLZK_Letonika%20Valodniecibas%20raksti-Saturs.pdf
5. *Baltu filoloģija 2011, Nr. XX (1)*. Baltu valodniecības žurnāls. Red. P. Vagnags, redaktora vietnieki L. Leikuma, E. Trumpa. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2011. 116 lpp.
6. *Baltu filoloģija 2011, Nr. XX (2)*. Baltu valodniecības žurnāls. Red. P. Vagnags, redaktora vietnieki L. Leikuma, E. Trumpa. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2011. 128 lpp.
7. Bankava, B. *Eponīmi latviešu valodā*: lingvistiskais aspekts : promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecībā, apakšnozare: salīdzināmā un sastatāmā valodniecība. Dar-

- ba zinātniskais vadītājs A. Bankavs; Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga : Latvijas Universitāte, 2011. 72 lpp.
8. *Беларуска-латышскі, латышска-беларускі слоўнік* : слоўнік мае каля 40 000 слоў = *Baltkrievu-latviešu, latviešu-baltkrievu vārdnīca* : vārdnīcā ir ap 40 000 vārdu. Sastādītāja: M. Ābola; galvenais redaktors: I. Lučičs-Fedorecs; Latvijas Baltkrievu savienība. Рыга : Саюз беларусаў Латвіі, 2010. 543 c.
  9. Bērziņa, G. *Dialoga žanra teksti sengrieķu prozā* : lingvistiskais aspekts : promocijas darba kopsavilkums izstrādāts filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares klasiskās filoloģijas apakšnozarē = *Dialogue genre texts in ancient greek prose* : linguostylistic aspect : summary of the Doctoral Thesis. Darba zinātniskā vadītāja I. Rūmniece; rec. I. Košķins, P. Vanags, O. Lāms; Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga : [Latvijas Universitāte], 2011. 73 lpp.
  10. Boge, I. *Valodu politikas īstenošanas vadība Latvijas augstskolās* : promocijas darba kopsavilkums doktora zinātniskā grāda iegūšanai vadošās zinātnes nozarē : apakšnozare izglītības vadība. Promocijas darba zinātniskā vadītāja D. Blūma. Rīga : LU, 2012. 99 lpp.
  11. Butkus, A. *Lietuvių-latvių, latvių-lietuvių kalbų žodynas* = *Lietuviešu-latviešu, latviešu-lietuviešu vārdnīca*. Kaunas : Aesti, 2011. 219, [1] lpp.
  12. Čeirane, S. *Latviešu valodas balsīgo troksneņu akustiskais raksturojums* : promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares latviešu sinhroniskās valodniecības apakšnozarē = *Acoustic characteristics of Latvian voiced noise consonants* : summary of the doctoral thesis. Zinātniskā vadītāja D. Markus; rec.: I. Jansone, J. Grigorjevs, M. Brēde; Latvijas Universitāte. Rīga : Latvijas Universitāte, 2011. 74 lpp.
  13. 48. prof. Artura Ozola dienas starptautiskā konference "Valodas gramatiskā un leksiskā sistēma, tās funkcionalitāte un normatīvums" (2012 : Rīga, Latvija) : 48. prof. Artura Ozola dienas starptautiskās zinātniskās konferences referātu tēzes, 2012. gada 15. un 16. martā = Prof. Arturo Uozuolo 48-osios tarptautinēs konferencijās "Kalbos gramatinė ir leksinė sistema, jos funkcionalumas ir normatyvumas" pranešimų tezės : 2012 m. kovo mėn. 15 ir 16 d. = Abstracts of the 48th international conference "Grammatical and lexical system of language, aspects of its functionality and standardization": March 15-16, 2012. Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Latvistikas un baltistikas nodaļa. Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra, Baltu valodniecības katedra. Rīga : Latvijas Universitāte, 2012. 69 lpp.

14. *Daina Zemzare. Darbu izlase.* Sast. un red. Ilga Jansone. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011. 558 lpp.
15. Daugavpils Universitāte Humanitārā fakultāte. *Valoda–2011 : valoda dažādu kultūru kontekstā.* 22. [sēj.] Atbildīgā redaktore S. Polkovņikova. Daugavpils : Saule, 2011. 440 lpp.
16. E. Drezena (1892–1937) piemiņai veltītā 3. starptautiskā terminoloģijas konference “Aktuālās tendences terminoloģijas teorijā un praksē”, 25.-26.10.2012, Rīga, Latvija : referātu anotācijas. = The 3rd international conference on terminology “Current trends in terminology theory and practice” in commemoration of E. Drezen’s 120th anniversary, 25.-26.10.2012, Rīga, Latvija : annotations. Latvijas Zinātņu akadēmija. LU Latviešu valodas institūts. Rīga : [b.v.] , 2012. 44 lpp. Pieejams: http://www.lulavi.lv/media/upload/tiny/files/Drezena%20konf%20anotaciju%20krajums_STK-3.pdf
17. *Eiropas kopīgās pamatnostādnes valodu apguvei: mācīšanās, mācīšana, vērtēšana.* Valodas pārbaude un testu izstrāde. Sagatavots M. Milanoviča (ALTE) vadībā. Literārā redaktore I. Zuicena. Rīga : Dardedze hologrāfija, 2011. 80 lpp. Pieejams: http://www.valoda.lv/Eiropas_Valodu_portfelis/Latviesu_valodaizdotie_materiali/mid_534
18. Ernštreits, V. *Libiešu rakstu valoda.* Red. un kor. G. Blumberga. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, Līvõ Kultūr Sidām, 2011. 231 lpp.
19. *Franču-latviešu vārdnīca.* Jauns, papildināts izdevums. Rīga : Zvaigzne ABC, 2012. 1428 lpp.
20. *Humanitāro Zinātņu Vēstnesis Nr. 19.* Daugavpils Universitāte. 2011. 127 lpp.
21. *Ilustrēta vārdnīca ar CD* : Angļu, latviešu un krievu valoda. Rīga : „Egmont Latvija, 2011. 56 lpp.
22. International Scientific Conference *ONOMASTIC INVESTIGATIONS to commemorate the 100th anniversary of Vallija Dambe (1912–1995)*, Latvian onomastician : Rīga 10–12 May, 2012: abstracts (as submitted by the authors). Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2012. 51, [1] lpp. Pieejams: http://www.lulavi.lv/media/upload/tiny/files/Onomastikas%20p%C4%93t%C4%ABjumi%20_2012_kopsavilkumi.pdf
23. *Jaunā eponīmu vārdnīca.* Sast. B. Bankava, red. I. Treimane. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012. 192 lpp.

24. Kalnača, A. *Morfoloģijas stilistika* : monogrāfija. Redaktore G. Bērziņa. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2011. 143 lpp.
25. Klēvere-Velhli, I., Naua, N. *Latviešu valoda studentiem* : mācību līdzeklis latviešu valodas kā svešvalodas apguvei. Mācību grāmata un CD. Red. I. Auziņa. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012. 280 lpp.
26. Kursīte, J. *Virtuves vārdene : laika un modes nospiedumi virtuvē*. Rīga : Rundas, 2012. 992 lpp.
27. *Latīņu-latviešu vārdnīca*. Sast. A. Gavrilovs. Rīga : Zvaigzne ABC, 2012. 520 lpp.
28. *Latvieši latviešu acīm: Sibīrija. Timofejevka* : rakstu krājums = *Latvians about latvians: Siberia. Timofeyevka = Латыши глазами латышей: Сибирь. Тимофеевка*. Sastādītājs A. Lielbārdis; redkol.: S. Laime, A. Lielbārdis, A. Stafeca. Rīga : Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2011. 190, [50] lpp. + 1 CD.
29. *Latviešu-igauņu vārdnīca* ap 6 000. Sast. Z. Bērziņa. Rīga : Avots, 2011. 509, [1] lpp.
30. *Latviešu-krievu mācību vārdnīca* : *латышско-русский учебный словарь*. Sast. I. Zuicena, M. Žitareva, O. Burkevica; red. O. Burkevica. Rīga : Zvaigzne ABC, [2012]. 303 lpp.
31. *Latviešu-poļu vārdnīca* : apmēram 48 000 šķirkļu = *Słownik łotewsko-polski* : około 48 000 haseł. J. Bociek, P. Ciucka, D. Demidziuk, M. Kobojek, A. K. Lament-Bialkowska, Z. Ledworowska, M. Siwanowicz-Michalak, A. E. Stawikowska-Krok, E. Stołowska, M. Szczęsny, J. Wiśnioch; rediģējis, papildinājis un izdošanai sagatavojis A. Sarkanis; redaktori: H. Bondzinskis, J. Wiśnioch. Rīga : Zvaigzne ABC, 2011. 1551 lpp.
32. *Latviešu-vācu sarunvārdnīca = Lettisch-Deutsch Sprachführer*. Sast. L. Duka, L. Vjaterē. Rīga : Avots, 2011. 328 lpp.
33. *Latviešu valoda digitālajā vidē: datorlingvistika*. Informatīvi izglītojoša semināru cikla materiāli [tiešsaiste]: rakstu krājums. Redaktore Dr. philol. I. Auziņa. Korektore M. Balode. Recenzente Dr. philol. T. Gornostaja. Rīga : LVA, 2012. 186 lpp. Pieejams: http://www.valoda.lv/Petijumi/Valodas_situacijas_izpete/mid_510
34. Latviešu valodas aģentūra. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi* : populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 7/2012. Atb. redaktors O. Bušs. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012. 198 lpp.

35. *Latvijas Universitātes raksti = Scientific papers University of Latvia*. Galv. red. Andrejs Veisbergs. 772. sēj. *Valodniecība : Krievu un slāvu valodniecības aktuālās problēmas = Linguistics : Problems of Russian and Slavic Linguistics*. Atb. redaktori I. Koškins, T. Stoikova. [Rīga] : Latvijas Universitāte, 2012. 155 lpp.
36. Laugale, V., Šulce, Dz. *Lielo burtu lietojums latviešu valodā: ieskats vēsturiskajā izpētē, problēmas un risinājumi*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012. 88 lpp.
37. Laumane, B. *Kāja un mārķāja : vārda lietojuma lauks*. Recenzente: Dr. philol. I. Ozola. Liepāja : Liepājas Universitāte, 2011. 129 lpp.
38. Liepa, D. *Latvijas preses valoda*. Zin. red. I. Druviete. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011. 296 lpp.
39. *Lībieši 44 atbildēs*. Līvõ Kultūr Sidām, Latviešu valodas aģentūra. Rīga : Dardedze hologrāfija, 2011. [22] lpp.
40. *Lingvodidaktikas terminu skaidrojošā vārdnīca: 470 terminu latviešu, angļu un krievu valodā*. Autoru kolektīvs: V. Skujiņa (darba vadītāja), Z. Anspoka, V. Kalnbērziņa, A. Šalme. Rīga : [b.v.], 2011. 131 lpp.
41. *Literārā valoda (standartvaloda) vēsturiskā, normatīvā un sociolingvistiskā skatījumā : akadēmiķa Jāņa Endzelīna 139. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2012. 43, [1] lpp. Pieejams: http://www.lulavi.lv/media/upload/tiny/files/Endzelina%20konf_139_2012_Tezes.pdf
42. Līsmāne, I. *Ārstniecības specialitātes ārzemju studentu profesionālās latviešu valodas kompetences veidošanās : promocijas darba kopsavilkums doktora zinātniskā grāda iegūšanai augstskolas pedagoģijā, apakšnozare: augstskolas pedagoģija = Development of the proficiency of the Latvian language for special medical purposes (the program for foreign students)*. Darba zinātniskā vadītāja Z. Čehlova; Latvijas Universitāte. Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte. Rīga : Latvijas Universitāte, 2010. 91 lpp.
43. *Mākslas un kultūras vārdnīca ar interneta atslēgvārdiem*. Sast. J. Aldersons. Rīga : Zvaigzne ABC, 2011. 392 lpp.
44. *Mīlenbahs Kārlis*. Darbu izlase : 2 sēj. Sast. I. Druviete, zin. Redaktore S. Lagzdiņa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011, 416 lpp.
45. *Pētniecības terminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. I. Eņģeļe; red. R. Cimdiņa. Rīga : RaKa, 2011. 74 lpp.

46. Rozenberga, M. *Latviešu-spāņu sarunvārdnīca = Letón-español guía de conversación*. Rīga : Jumava, 2011. 404 lpp.
47. Sālijuma, G., Valtere, V. *Valodas labirinti latviešu valodas 5. klasei : mācību grāmata*. Rīga : Zvaigzne ABC, [2012] [elektroniskais resurss].
48. Spolsky, B. *Valodas pārvaldība*. I. Druvietes tulkojums latviešu valodā un priekšvārds. [Rīga] : Zinātne, 2011. 335 lpp.
49. Šalme, A. *Latviešu valodas kā svešvalodas apguves pamatjautājumi*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2011. 140 lpp.
50. Šavlovskā, D. *Détermination nominale en français: acquisition d'une catégorie grammaticale = Nominālā determinācija franču valodā: gramatiskās kategorijas apguve* : promocijas darba kopsavilkums doktora zinātniskā grāda iegūšanai filoloģijā. Darba zinātniskā vadītāja J. Vladimirska; rec.: I. Jansone, I. Rūmniece, M.-A. Morel; Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga : Latvijas Universitāte, 2011, 70 lpp.
51. *Terminoloģijas Jaunami* Nr. 17. Rīga : LZA, LU Latviešu valodas institūts, 2012. 42 lpp.
52. *Terminu skaidrojošā vārdnīca civiltiesībās* : (lietu tiesības, saistību tiesības). Vispārējā zinātniskā redakcija: O. Joksts. Rīga : Drukātava, 2011. 144 lpp.
53. *Valija Dambe*. Darbu izlase. Sast. un zin. red. I. Jansone. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2012. 486 lpp.
54. Valoda : nozīme un forma = Language : Meaning and Form. Sast. un red. A. Kalnača un I. Lokmane. 2. *Gramatizēšanās un leksikalizēšanās latviešu valodas sistēmā = Grammatication and Lexicalization in the System of Latvian*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2012. 129 lpp.
55. *Valodas situācija Latvijā : 2004–2010*. Autori P. Balodis, M. Baltiņš, V. Ernstsone, V. Ernštreits, G. Kļava u. c.; zin. redaktore I. Druvieta; lit. redaktore I. Jansone. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2011. 224 lpp.
56. *Vārdnīcu izstrāde Latvijā : 1991–2010*. Pētījums Dr. philol. J. Baldunčika vadībā. Autoru kolektīvs: Dr. philol. J. Baldunčiks, Dr. philol. I. Balode, Dr. philol. L. Karpinska, Dr. habil. philol. A. Veisbergs, bibliogrāfe A. Šmite. Atb. redaktors A. Lauzis. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012. 248 lpp. Pieejams: http://www.valoda.lv/Petijumi/Petijumi/mid_509oa
57. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* : rakstu krājums, 15 (1). Fonētika, gramatika, leksika, stilistika, vārda diahroniskais un areālais aspekts. Redakcijas kolēģijas vadītāja Dr. habil. philol. B. Laumane, atbildīgā redaktore G. Smiltņiece. Liepāja : Liepājas Universitāte, 2011. 403 lpp.

JAUNĀKĀS GRĀMATAS

58. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* : rakstu krājums, 15 (2). Valoda un vide, terminoloģija, tulkošanas jautājumi. Redakcijas kolēģijas vadītāja Dr. habil. philol. B. Laumane, atbildīgā redaktore L. Lauze. Liepāja : Liepājas Universitāte. 2011. 361 lpp.
59. Veisbergs, A. *Borrowed Phraseology in Latvian (17th–21st century)*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2012. 192 p.
60. Veisbergs, A. *Phraseological Borrowing*. Berlin : Logos. 2012. 188 p.

Sagatavojusi *Ilga Migla*

HUMORA LAPPUSĪTE

Trāpīgi izteicieni un domu graudi

Šoreiz humora lappusītē iekļauti ekspresīvi, tēlaini izteicieni, interesanti salīdzinājumi, metaforas, alegorijas no 11. Saeimas sēžu deputātu runām, kas ir radoši, trāpīgi veidoti un spilgti pauž laikmeta garu. Piemēros saglabāta oriģinālrakstība.

- Mūsu Latvija saduras ar daudz nopietnākiem izaicinājumiem nekā vairākas citas dalībvalstis. Un šo izaicinājumu iemesli nav tikai pašmāju valdības darbības rezultāts, bet arī nekritiska eksportēto neolibērālo recepšu piemērošana. Tā ir mūsu atbildība nopietnāk filtrēt visus šos piedāvājumus, lai neiebrauktu vēl dziļāk ekonomiskajās auzās.

(26.01.2012., ziemas sesijas 4. sēde)

- Līdz šim tēma – Latvijas līdzdalība Visaginas AES celtniecības projektā – ir viļāta pa politiķu mutēm kā Brežņeva protēze: ne izspļaut, ne norīt un dikciju bojā kā kartupelis mutē.

(02.02.2012., ziemas sesijas 5. sēde)

- Diemžēl tā attieksme, kāda bijusi Latvijas pusei līdz šim pret šo lēmumu... nu, to var salīdzināt apmēram ar tādu plīša rotaļu lācīti, kuru var ņurcīt, žmurdzīt, kā grib, bet tas tikai vienkārši klusu pretī bubinās par Baltijas vienotību.

(02.02.2012., ziemas sesijas 5. sēde)

• Es aizbraucu tikties ar uzņēmējiem, bija atbraukuši daži uzņēmēji, un tad es viņiem prasīju: „Nu, sak, kā tad es tagad varu jums palīdzēt? Re, man tagad tāds statuss, un tagad es varu visāduš labumus varbūt izdabūt.” Un viņi pateica man ļoti konkrētu frāzi. Viņi teica: „[...] tu esi baigi foršs čoms, bet pasaki tur savējiem, lai viņi netraucē mums strādāt!” Es domāju, ka tagad šis ir tieši tas gadījums. Netraucēsīm nevienam strādāt!

(19.02.2012., ziemas sesijas 6. sēde)

• Otrs arguments ir tāds, ka arī EDSO ir novērtējusi Latvijas vēlēšanas kā caurspīdīgas un godīgas jau vairākus gadus. Un tādā ziņā mēs esam paraugs daudzām citām valstīm, un arī es pats varu liecināt par to. Es esmu novērojis vēlēšanas Krievijā un Kazahstānā. Un tiešām – mēs spīdam!

(22.03.2012., ziemas sesijas 12. sēde)

• Cienijamie kolēģi! Gribu pasvītrot: gan cilvēku, gan uzņēmumu padarīt melnu Latvijas Republikā var tikai likumā paredzētajā kārtībā. Padarīt to baltu ar likumu nevar, jābūt atzīšanai sabiedrībā un sabiedrības izvērtēšanai. Uz to arī vērsti ir šo Ministru kabineta piedāvāto grozījumu pamatjēdzieni, pamatpostulāti.

(22.03.2012., ziemas sesijas 12. sēde)

• Bet nez kāpēc man šīs debates lielā mērā atgādina Raimonda Paula un Māras Zālītes „Meža gulbjus”, kur tās raganiņas dzied to dziesmiņu „Kas nav ar mums, tas ir pret mums”.

(29.03.2012., ziemas sesijas 13. sēde)

• Es gribu minēt vēl vienu argumentu, kādēļ nebūtu atbalstāma šīs nodevas samazināšana lielo tilpumu motocikliem un kvadricikliem. Un tas arguments ir šāds – pārsvarā tie ir pirmām kārtām vīriešu dzimuma pārstāvji, kas lieto motociklus, un viņu mums trūkst jau tā. Piedodiet! Piedodiet, bet tā statistika ir nepielūdzama: gandrīz 10 procenti no pastāvīgajiem motobraucējiem cieš avārijās un zaudē dzīvību.

(29.03.2012., ziemas sesijas 13. sēde)

• Kolēģi! Man gribētos, lai mēs to ierakstītu iekšā un pēc gada – tad, kad atkal sāksies kaut kāda neskaidra „ekonomiskā kratīšanās”, – lai mēs teiktu: „Ziniet, nu kaut kā nesanāks. Nu, piedodiet!”

(19.04.2012., pavasara sesijas 1. sēde)

- Jāsaka, ka valdība, manuprāt, izvēlējusies diezgan oriģinālu paņēmieni, kā risināt pensiju problēmu. Tā vietā, lai stimulētu jaunu darba vietu izveidi, ministrijas aicina vienkārši un mehāniski samazināt pensionāru skaitu. Kā saka: „Nav pensionāru, nav problēmu!”
(19.04.2012., pavasara sesijas 1. sēde)

- Diez vai to var nosaukt par mūsu interešu aizstāvību šeit. Nevilšus nāk prātā joks, ka katrai istai sievietei ir nepieciešami trīs zvēri: jaguārs – garāžā, sabulis – drēbju skapī un ēzelis, kas par to visu samaksās. Nu ļoti negribētos, ka mēs tādā veidā īstenojam šo savu Baltijas sadarbību.
(19.04.2012., pavasara sesijas 1. sēde)

- Pēdējā laika notikumi Saeimā man atgādina, ziniet, tādu vecu anekdoti: sēž mežā sūnās baravika un mušmire, un nāk sēņotājs. Un mušmire līdz-jūtīgi baravikai saka: „Nu, jā, tūlīt tevi nogriezīs, groziņā ieliks un – uz mājām.” Baravika ļaunā priekā saka: „Nu, jā, mani groziņā, bet tu tad tūlīt ar kāju pa seju dabūsi!” Nu, tas sēņotājs ir koalīcija, bet tās baravikas ir it kā tie labie priekšlikumi, kas nez kāpēc vienmēr pieder koalīcijai, bet visi opozīcijas priekšlikumi nez kāpēc ir mušmires, kas tā kā nekam neder.
(26.04.2012., pavasara sesijas 2. sēde)

- Es atvainojos, demokrātija ir dārga lieta, bet tā nav izšķērdīga lieta! Tā nav bezzobaina lieta, tā nav vāja lieta!
(26.04.2012., pavasara sesijas 2. sēde)
- Pārfrāzējot latviešu šūpuļdziesmu, es varu tagad pateikt: „Guli, guli, ma-
zais šmulis, vēlētāj, un lai tevi sargā Dievs! Līdz pat izmisumam guli, siena
čupā ieracies, jo tagad tevi neviens vairs nedzirdēs.”
(26.04.2012., pavasara sesijas 2. sēde)
- No vienas puses, – tiešām, Satversme nav nekāds lupatu deķītis, kuru var
lāpīt tad, kad grib... kurā brīdī grib kādu ielāpiņu uzlikt tam.
(26.04.2012., pavasara sesijas 2. sēde)

- Pēc [...] teiktā es sapratu, ka Kanādā droši vien dominē princips: „Es esmu
priekšnieks, tu esi muļķis. Tu paliksi par priekšnieku, es palikšu par muļķi!”
(26.04.2012., pavasara sesijas 2. sēde)
- Un tā tad Latvija, parakstidama šo līgumu, drīzāk izskatīsies kā tāds brašs
karaskolas beidzējs, kurš sagatavojis savu mundieri, nospodrinājis pogas,
notīrījis zābakus un tagad stāv kaujas lauka vidū un nevar saprast, kāpēc
viņš, kurš iemācījies ļoti labi dejot valsi prezidenta ballēs, cieš sakāvi. Viss
būs sagatavots, bet attīstības nebūs!
(17.05.2012., pavasara sesijas 6. sēde)
- Un kopumā mans *mesidžs* ir tāds: mēs tomēr nevaram pieļaut to, ka pa-
zeminātos sabiedrības dzīves līmenis, ieviešot fiskālo paketi. Eiropai ir kur
krist, jo tur tas dzīves līmenis ir augsts, turpretim Latvijas sabiedrībai... nu,
nav kur pazemināt savu dzīves līmeni. Tātad mums jādomā – tieši otrādi! –
par to, kā to paaugstināt.
(17.05.2012., pavasara sesijas 6. sēde)

- Bet mums... mēs esam Eiropas Savienības valsts. Tas nozīmē, ka mēs esam gudri cilvēki, mēs visi esam *homo sapiens*.
(17.05.2012., pavasara sesijas 6. sēde)

- Jā, tā kā šodien visi ir tādā Jāņu noskaņā, tad arī es gribētu atgādināt pēdējo teicienu, skatu no lugas „Skroderdienas Silmačos”, kur pēdējā ainā Dūdars tādā saviļņotā balsī saka: „Pēc taisnīguma, pēc visiem likumiem man ir jāprec saimniece un Aleksim – Elīna.” Man gribas teikt apmēram tāpat – ka pēc visiem likumiem un taisnīguma, man liekas, šobrīd tribīnē vajadzēja stāvēt kādam no pozīcijas, bet, tā kā man ir mīksta sirds un bija tik sirsniģi lūgumi, es uzņēmos šo smago nastu. Bet arī teikšu tomēr: gods kam gods, komisijā mēs visi vienbalsīgi nobalsojām par to, ko es tūlīt arī nolasīšu.
(21.06.2012., pavasara sesijas 11. sēde)

Materiālu sagatavojusi *Inta Urbanoviča*
Karikatūras zīmējis *Jānis Kārklīšs*

ZIŅAS PAR AUTORIEM

Laimute BALODE – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Baltu valodniecības katedras un Helsinku Universitātes asociētā profesore, aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” vadošā pētniece

Ojārs BUŠS – *Dr. habil. philol.*, aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” vadošais pētnieks; Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļas pasniedzējs

Ina DRUVIETE – *Dr. habil. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras profesore

Guntars GODIŅŠ – dzejnieks un tulkotājs

Vineta ERNSTSONE – *Dr. philol.*, Izglītības un zinātnes ministrija, Politikas iniciatīvu un attīstības departamenta vecākā referente

Kertu KIBERMANE (*Kerttu Kibbermann*) – *Mg. phil.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļas vieslektore, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Valodniecības doktora studiju programmas studente

Linda KURMIŅA – *Mg. philol.* aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” asistente

Regina KVAŠĪTE (*Regina Kvašytė*) – *Dr. philol.*, Šauļu Universitātes Humanitārās fakultātes docente, asociācijas „Baltu centrs” vadītāja

Dite LIEPA – *Dr. philol.*, Latviešu valodas aģentūras galvenā lingviste

Ilga MIGLA – *Dr. philol.*, aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” pētniece

Ieva PLĒSUMA – *Bc. philol.*, LU Humanitāro zinātņu fakultātes Baltu filoloģijas maģistrantūras programmas studente

Mairita PURVIŅA – *Mg. hum.*, Latviešu valodas aġentūras lingviste

Dzintra LELE-ROZENTĀLE – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Ģermānistikas un romānistikas nodaļas vadītāja p. i., LU Baltijas ģermānistikas centra vadošā pētniece, Ventpsils Augstskolas Lietišķās valodniecības centra vadošā pētniece

Ingrīda SJOMKĀNE – *Mg. hum.*, Latviešu valodas aġentūras lingviste

Daiga STRAUPENIECE – *Dr. philol.*, Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārā institūta projektu administratore

Dzintra ŠULCE – *Dr. philol.*, Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultātes docente

Daira VĒVERE – *Mg. hum.*, Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas asistente

Inta URBANOVIČA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras lektore

Līga VOGINA – *Mg. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras lektore, LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Fonētikas laboratorijas vadītāja p. i.

Evelīna ZILGALVE – *Mg. hum.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Valodniecības doktora studiju programmas studente

Latviešu valodas aģentūras Valodas attīstības daļa

- konsultē pareizrakstības, pareizrūnas, gramatikas, leksikas un valodas stila jautājumos;
- sniedz atzinumus par personvārdu atveidi, pareizrakstību un identitāti;
- dod slēdzienus par konkrētiem valodas vienību lietojumiem un tekstiem.

Sīkāku informāciju sk. Latviešu valodas aģentūras mājaslapā
www.valoda.lv

Latviešu valodas aģentūra.
**Valodas prakse : vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku
rakstu krājums, 2013**

Latviešu valodas aģentūra
Lāčplēša ielā 35–5, Rīga, LV-1011
www.valoda.lv

Iespiests SIA „Madonas poligrāfists”

